

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi • Temmuz 2004 • 4.000.000 TL (KDV Dahil)

5

DOĞU ÜTOPYALARI

**Ender Helvacıoğlu, Demir Küçükaydın, Ömer Tuncer, Hasan Aydın,
Nedim Gürsel, Ahmet Sait Akçay**

Batı'da ve Doğu'da ütopya ve Avrupamerkezcilik

- Doğu'nun ütopyası, bireyin ütopyası mı? • Farabî'nin "Erdemli Kent'i", İbn Tufeyl'in "Hay ibn Yakzan"ı, İbn Nefis'in "Risaletül Kâmilliyye"si ve diğerleri
- İslam'ın ütopyası: cennet • 13. yüzyıl Anadolu Devrimi ve ütöpik uygulamalar
- Thomas Münzer, Şeyh Bedreddin ve Nazım Hikmet

Özgür yazılım Microsoft'a karşı

Kıyas satış fiyatı: 3.000.000 TL

Bilim ve Gelecek
SAYI: 5 / TEMMUZ 2004

7 RENK BASIM YAYIN FILMCİLİK
LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
VE SORUMLU YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
Ruken Kıziler

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAZIŞLARI
Nalân Mahsereci / Yayın Koordinatörü
Ruken Kıziler
Çağlar Sunay
Murat Dirican

YAZIŞLARI
KATKIDA BULUNANLAR
Elif Dastarlı

İDARI İŞLER
Özer Or
Erkan Baş

ADRES
Sakızağacı Cad. Nane Sok. 15/4 Beyoğlu
TEL: (0212) 244 97 95

www.bilimvegelecek.com
E-POSTA: bilgi@bilimvegelecek.com

İZMİR TEMSİLCİSİ
Levent Gedizlioglu
Tel: (0232) 463 98 57

SAMSUN TEMSİLCİSİ
Hasan Aydın
Tel: 0505-310 47 60
E-posta: hasanaydn@hotmail.com

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Kağan Güner
Tel: 44 2073544904
E-posta: guner16@mynet.com

YURTIÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 44.000.000
6 aylık: 22.000.000
(Abonelik ile ilgili bilgi almak için,
0212.244 97 95 no'lu telefonu arayınız)

YURTDİŞİ ABONE KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 100 Dolar

OFSET HAZIRLIK
Turuncu Basım Yayın / 0212.244 82 60
BASILDIĞI YER
Kelebek Matbaası
DAĞITIM ŞİRKETİ
Merkez Dağıtım

ISSN: 1304-6756

Aydökümü

Her okurumuz bir abone bulsa...

Özellikle üç büyük il dışındaki okurlarımızdan, derginin kolay bulunamadığına ilişkin eleştiriler alıyoruz. Bilim ve Gelecek, Merkez Dağıtım tarafından yurt çapında dağıtılıyor. Hemen hemen tüm illere ve çoğu ilçeye gidiyor. Fakat Türkiye'de 20 binden fazla bayi var. Dergimiz ise dağıtım 8 bin adet veriliyor. Dolayısıyla, Bilim ve Gelecek her ilde, ama az sayıda bayide bulunabiliyor. Esas olarak merkez bayilere, dergi satan bayilere yollanıyor. Bazı yerlere ise az sayıda gönderildiği için kısa zamanda tükeniyor ve ayın ilk haftasından sonra Bilim ve Gelecek almak isteyen okurlarımız dergiye ulaşamıyor. Henüz ilk sayılarda olduğumuz için daha verimli bir dağıtım araştırması yapabilmemiş değiliz.

Bu sorunun bir çaresi tabii tirajı yükseltmek ve daha çok sayıda bayiye dergi ulaştırmak. Tirajı iki katına çıkardığımızda, satışı da iki katına çıkaracağımızdan eminiz. Fakat bunun mali yükü çok fazla ve henüz gerçekleştirebilecek durumda değiliz. Geçici bir çare de, özellikle üç büyük il dışındaki, kasabalardaki okurlarımızın Bilim ve Gelecek'e abone olmaları. Öte yandan çok sayıda abonelik, yeni ve bir sermaye odağına dayanmayan yayınların mali yükünü hafifletmenin de etkili yollarından biri.

Bu nedenle Bilim ve Gelecek'i bir şekilde duyan, okumak isteyen ama kolaylıkla ulaşamayan okurlarımızı dergiye abone olmaya çağırıyoruz. Büyük kentlerdeki ve il merkezlerindeki okurlarımızı da taşradaki dostlarını, tanıdıklarını Bilim ve Gelecek aboneliği yapmaya davet ediyoruz. Bu dergiye yaşatmanın, tanıtmanın ve satışını artırmanın en etkili yollarından biri de budur.

Her okurumuz bir abone bulsun! Çağrımız budur. Bu zor bir şey değildir. Ama küçük miktarlar bir araya geldiğinde büyük sorunlara çözüm olabilir. Derginin mali yükünü asgariye indirmenin, dolayısıyla tirajını yükseltmenin ve daha etkili bir dağıtım yapabilmenin en etkili yollarından biri de kısa zamanda çok sayıda aboneye ulaşmaktır. Okurlarımızın ve dostlarımızın duyarlılığına güvenimiz tam. Bilim ve Gelecek'in bir yaşam sorunu yok. Dergimiz, ne mutluyuz ki, her türlü zorluğa karşın önümüze koyduğumuz eşğin çok üzerinde bir bayi satışına ulaştı. 3 bini aşan bayi satışımız vardır. Ama yeterli değil, hâlâ hedefimizin çok uzağındayız. Şimdi sorun daha zengin içerikli bir Bilim ve Gelecek çıkarmak, dergiye tanıtım ve satışı yükseltmektir.

* * *

Bilim ve Gelecek'in internet iletişim listesinin açıldığını geçtiğimiz sayı duyurmuştuk. Bir ay içinde grubumuza 100'ün üzerinde dostumuz üye oldu. Bu grupta etkili tartışmalar yapıyoruz ve okurlarımız derginin yayın politikasını, içeriğini yönlendirebiliyorlar. Örneğin elinizdeki sayının kapak dosyası, grupta yapılan bir tartışmanın sonucunda şekillendi ve olgunlaştı. İnternet olanağı olup da henüz üye olmamış yazarlarımızı, okurlarımızı gruba üye olmaya çağırıyoruz. Üye olmak için; bilimvegelecekdergisi-subscribe@yahoo.com adresine boş bir elektronik posta (elme) göndermeniz yeterlidir.

Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

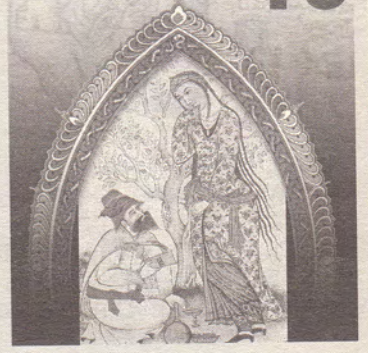
İçindekiler

Nalân Mahsereci "Bilim ve Teknik"de bir biyolojik indirgemecilik örneği . . .4	
Sibel Özbudun Demogojinin sınırı yok (mu?)6	
Prof. Dr. Mine Ağı Küçüker Bilimin kötü yorumlanmasına bir örnek7	
Prof. Dr. Haluk Ertan "Bilim ve Teknik'teki yazıda öne çıkan vurgular, konu edilen araştırmayla ilgisiz"8	
Berkay Dinçer Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 10	
■ ■ KAPAK DOSYASI13	
Ender Helvacıoğlu Eski Doğu'da ütopya, bir ütopya mı?14	
Demir Küçükaydın Doğu toplumları ve ütopya22	
Hasan Aydın İslam'ın ütopyası: cennet26	
Ömer Tuncer 13. yüzyıl Anadolu devriminde ütöpik yaklaşım ve uygulamalar30	
Nedim Gürsel Thomas Münzer, Şeyh Bedreddin ve Nazım Hikmet36	
Ahmet Sait Akçay Doğu'nun ütopyası: bireyin ütopyası42	
Fatih Yaşlı 11 Eylül'den Guantanamo ve Ebu Gureyb'e İstisna Durumu ve Kamp49	
Erkan Baş Sayfalarımızı özgür yazılımla ilgili tartışmalara açıyoruz . . .52	
Richard Stallman Yazılımın neden sahibi olmamalıdır?52	
R. Oktay Altunergil Bilişim, bilgisayar, yazılım, özgür yazılım bilgisayarının bileşenleri56	
Nalân Mahsereci Uygurlukla semiren bir hastalık: Alerji60	
Hasan Torlak Endemik Anadolu koyununu ziyaret68	
Prof. Dr. Yasin Ceylan Gazali'nin modern versiyonu: Y. N. Öztürk ve misyonu .70	
■ ■ BİLİM GÜNDEMİ/ Çağlar Sunay75	
■ ■ MATEMATİK SOHBETLERİ/ Ali Nesin80	
■ ■ BUNLARI BİLİYOR MUYDUNUZ?/ Hasan Birson 82	
■ ■ YAYIN DÜNYASI/ Nalân Mahsereci84	
■ ■ FORUM90	
■ ■ BULMACA96	

KAPAK DOSYASI

Doğu'da ütopya yok muydu?

- Eski Doğu'da ütopya, bir ütopya mı?..
- Doğu toplumları ve ütopya...
- 13. yüzyıl Anadolu devriminde ütöpik yaklaşımlar ve uygulamalar...
- Thomas Münzer, Şeyh Bedreddin ve Nazım Hikmet...
- Doğu'nun ütopyası: bireyin ütopyası...

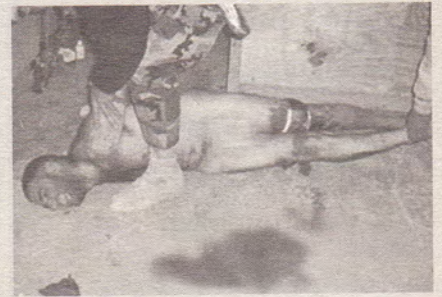
TÜBİTAK "Bilim ve Teknik" dergisinde bir biyolojik indirgemecilik örneği

Bilim ve Teknik'de yer alan "Doğada Haremlik Selamlık" başlıklı makalede, kadın ve erkeklerin ayrı gruplar oluşturmayı yeğlemelerinin, biyolojik ve genetik nedenlerinin olduğu ve bu nedenlerin kültürel biçimlenmeden daha baskın olabileceği yorumları yapılıyor. Sibel Özbudun, Prof. Dr. Haluk Ertan, Prof. Dr. Mine Küçüker Ang ve Nalân Mahsereci'nin yazılarıyla...

11 Eylül'den Guantanamo ve Ebu Gureyb'e istisna durumu ve kamp

11 Eylül sonrası, istisnai olanın kural haline gelişinin küresel ölçekte gerçekleşmesi olarak değerlendirildiğinde ve kamp da "istisna durumunun kural haline gelmeye başladığı zaman açılan mekân" olarak tanımlanır... Fatih Yaşlı, 50 yıl süren uykusundan uyanan ve Guantanamo Üssü, Ebu Gureyb Cezaevi ve Filistin'de geri dönen kampı yazdı...

Özgür Yazılım'la ilgileniyoruz, çünkü...

52

Bilgisayar alanındaki mücadelelerin en fazla hissedildiği alan yazılım. "Özgür yazılım" (Linux) kendi içindeki tartışmalara ve savunucu, kullanıcı profilindeki heterojenliğe rağmen, kapitalist tekelleri karşısına almakla, bu tartışmaların merkezine oturuyor. Bu nedenle özgür yazılımla ilgileniyoruz... Özgür Yazılım Hareketi'nin kurucusu Richard Stallman, R. Oktay Altunergil ve Erkan Baş'ın yazılarıyla...

Uygarlıkla semiren bir hastalık: Alerji

60

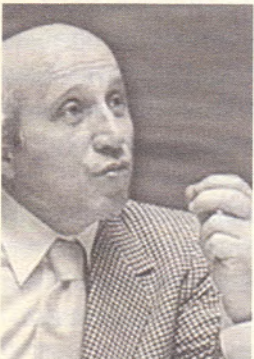
Pek çok hastalıkta olduğu gibi, dünyanın yoksul ülkelerinde alerjik hastalıkların daha sık görüldüğünü düşünebilirsiniz tabii. Ama yanılırsınız. Çünkü alerjik hastalıklar zengin ülkelerde daha çok, yoksul ülkelerde daha az görülüyor. Yani alerji bir uygarlık hastalığı.

Gazali'nin modern versiyonu: Yaşar Nuri Öztürk ve misyonu

70

"Y. N. Öztürk modeli ilahiyatçıların en büyük marifetlerinden biri, medeni toplumların iç dinamiklerinden ortaya çıkan değer kavramlarını ve yeni elde edilmiş özgürlükleri İslam bağlamına alıp, bunları İslam'ın orijinal malı gibi göstermeleridir. Bunu yaparken bu dinin güzelliklerini daha yeni keşfettiklerini söylerler."

BİLİM GÜNDEMİ

75

- Türkiye'de ilk kopya sığır 2005'de doğacak...
- Gen aktarımlı virüsle kanser savaşı...
- Satürn'e yakın markaj...
- Eve göktaşı düştü!...

- Atlantis yine bulundu!...
- Türkiye'nin bitki haritası çıkarılıyor...
- Cep telefonlarına virüs bulaştı...

BUNLARI BİLİYOR MUYDUNUZ?

82

- Türk pulları üzerinde yer alan bilim insanları...
- Ray Charles'ın satranç oyunculuğu...

- Dünyanın en büyük asal sayısı...
- Matematikçi Taniyama neden intihar etti?..

YAYIN DÜNYASI

84

- Yazarlara, aydınlara, eleştirmenlere sorduk: Tatilde *Bilim* ve *Gelecek* okurlarının neler okumasını öneriyorlar?
- E. J. Thompson'un kitabı: *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*...
- Aziz Nesin belgeseli ve kitabı...
- Bugünlerde kitapçı raflarında neler var?

FORUM

90

- II. Ulusal Antropoloji Kongresi'nden; TÜBA TÜKSEK Türkiye Kültür Envanteri 2003 Yılı Çalışma Sonuçları Toplantısı'ndan; Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu 2. Ulusal Sempozyumu'ndan ve İnsan Bilimleri ve Felsefe Sempozyumu'ndan izlenimler...
- Basında *Bilim* ve *Gelecek*...

TÜBİTAK "Bilim ve Teknik" de bir biyolojik indirgemecilik örneği:

Haremlik selamlık ayrışması biyolojik kökenli olabilir mi?

TÜBİTAK Bilim ve Teknik dergisinde yer alan "Doğada Haremlik Selamlık" başlıklı, asıl olarak hayvanlardaki cinsiyete dayalı gruplaşma araştırmalarını konu edinen makalenin sunum unsurlarında ve özellikle "İnsanlarda Gruplaşma" başlıklı son bölümünde, toplumsal yaşamda kadın ve erkeklerin ayrı gruplar oluşturmayı yeğlemelerinin, biyolojik, biyokimyasal ve genetik nedenlerinin olup olmadığı sorgulanıyor. Sorgulanmak bir yana, bu etkenlerin kültürel biçimlenmeden daha baskın olabileceği yönünde yorumlar yapılıyor.

Nalân Mahsereci

Cinsiyetçi yaklaşıma örnekler

Makaleden kimi alıntılar, cinsiyetçi yaklaşımı örneklemek açısından uygun olacak:

"Odalarında evcilik oynayan kız çocukları, arka bahçede birbirini kovalayan erkek çocuklar, banka gevezelik eden anneler, barda bira içen erkekler, fotokopi makinesinin arkasında dedikodu yapan kadınlar, toplantı sonrasında rakiplerinin performansları hakkında tartışan işadamları... Bu örneklerin hepsi de çok aşına olduğumuz, cinsiyete dayalı klişeler. Çok şaşırtıcı olmasa da işaret ettikleri bir de gerçek var: İnsanların, genellikle kendi cinsiyetlerinden kişilerle gruplaşıp bir arada olmayı yeğledikleri. Yalnızca insanlar için değil, şempanzeden kutup ayılarına, albatroslardan kedibaklıklarına kadar birçok hayvan türü için de geçerli olan eğilimi, uzmanlar 'cinsiyete dayalı gruplaşma' olarak tanımlıyorlar." (Bu bölüm, makalenin spotu, yani anabashiğın altında, iri puntolarla verilen kısmı, s.60. Başlıkta ve daha makalenin spotunda, niyet açıkça ortaya konuyor. Hayvanlardaki "cinsiyete dayalı gruplaşmalar" üzerinden, insanların toplumsal cinsiyet davranışlarının açıklanabileceği iması yapılıyor.)

"Cinsiyete dayalı gruplaşmalar açısından, öyle görünüyor ki, akrabalarımızla karşılaştırıldığında hiç de fena sayılmayız." (İnsanlarda Gruplaşma başlıklı bölüm, s.63. Yani insanların cinsiyete dayalı olarak ayrışmaları, ayrı ayrı yaşam sürmeleri, "fena olmayan" bir şey mi?)

"Çocukların daha sert oyunlar oynarken, kız çocuklarının daha az enerjik oldukları ortada. Bir başka deyişle kız ve erkek çocukların etkinlik düzeyleri farklı ve bu da onları ayrı gruplar oluşturmaya yönlendiriyor." (İnsanlarda Gruplaşma başlıklı

TÜBİTAK Bilim ve Teknik dergisinin Mayıs 2004 tarihli 438. sayısında yer alan, Zeynep Tozar imzalı "Doğada Haremlik-Selamlık" başlıklı makaleyi okuduğumuzda, başlık seçiminden spotuna, resim altlarına kadar sunumla ilgili öncelikli unsurlarda kendini açıkça ortaya koyan cinsiyetçi yaklaşımın, yazının bütün ruhuna işlediğini gördük ve isyan ettik.

Makale asıl olarak, insan dışındaki canlılarda cinsiyete göre gruplaşmaların nedenlerine yönelik kimi araştırmaların derlenmesiyle oluşturulmuş. Konuyla ilgili olarak değerlendirme istediğimiz Sayın Haluk Ertan'ın bu araştırmaların ana kaynaklarına giderek özetlediği ve gösterdiği gibi, makaleye konu edilen araştırmaların, gerçekte insanlarda cinsiyete dayalı gruplaşmalarla hiçbir ilişkisi yok. Böyleyken, zorlama olduğu sezilen bir yaklaşımla, yazının sunum unsurlarında ve özellikle "İnsanlarda Gruplaşma" başlıklı son bölümünde, toplum-

sal yaşamda kadın ve erkeklerin ayrı gruplar oluşturmayı yeğlemelerinin, biyolojik, biyokimyasal ve genetik nedenlerinin olup olmadığı sorgulanıyor. Sorgulanmak bir yana, bu etkenlerin kültürel biçimlenmeden daha baskın olabileceği yönünde yorumlar yapılıyor.

DOĞADA HAREMLİK SELAMLIK

Odalarda evcilik oynayan kız çocuklar, arka bahçede birbirlerini kovalayan erkek çocuklar, banka gevezelik eden anneler, barda bira içen erkekler, fotokopi makinesinin arkasında dedikodu yapan kadınlar, toplantı sonrasında rakiplerinin performansları hakkında tartışan işadamları... Bu örneklerin hepsi de çok aşına olduğumuz, cinsiyete dayalı klişeler. Çok şaşırtıcı olmasa da işaret ettikleri bir de gerçek var: İnsanların, genellikle kendi cinsiyetlerinden kişilerle gruplaşıp bir arada olmayı yeğledikleri. Yalnızca insanlar için değil, şempanzeden kutup ayılarına, albatroslardan kedibaklıklarına kadar birçok hayvan türü için de geçerli olan eğilimi, uzmanlar 'cinsiyete dayalı gruplaşma' olarak tanımlıyorlar.

bölüm, s.63. Kız çocukları, daha yaşamlarının başında erkek çocuklarla oynama hakkını, “enerji azlığından” kaybediyorlar!)

“Ancak Londra City Üniversitesi’nden Melisa Hines, çocuklarda arkadaşlarını kendi cinsiyetinden seçme eğiliminin altında yatan biyokimyasal nedenler de bulmuş durumda. Çalışmaları, kızlarda görülen ‘erkek fatma’ davranışlarının, rahimde normal düzeyinden daha fazla miktarda erkeklik hormonlarına maruz kalmış olmakla ilintili olabileceğini gösteriyor.” (İnsanlarda Gruplaşma başlıklı bölüm, s.63. Kız çocukları, eğer erkeklerle oyun oynarlarsa, “erkek Fatma” yaftasından daha fazlasına hazır olsunlar, hormonal bir anormallikleri olabilir!)

“Erkekler neden barlarda ‘geyik’ yapar? Kadınlar neden ‘gün’lere gider? Görünür temeli, belki de kendilerini daha iyi anlatabildikleri, kendilerini daha iyi anlayan insanlar, bir başka deyişle kendi dillerini konuşan insanlarla bir arada olmaktan hoşlanmak. Peki, bunun da biyolojik bir kökeni var mı? Kadınlarla erkekler arasında psikolojik bakımdan büyük farklar olduğuna ilişkin kanıtlar çok. Bu farkların yetiştirilme biçimi, kültür vb. kadar, genetik nedenleri de var. Üstelik belki de daha baskın biçimde.” (İnsanlarda Gruplaşma başlıklı bölüm, s.63. Makalenin yazarı Sayın Zeynep Tozar, işte bu yorumla esas atışını yapıyor. İnsanlarda kadın-erkek rol kalıplarının, toplumsal-kültürel biçimlenmenin, yani toplumsal cinsiyetlerin ötesinde, “daha baskın bir biçimde” genetik, yani biyolojik nedenleri olduğunu söylemekle, indirgemeci yaklaşımını ortaya koyuyor.)

“Utah Üniversitesi’nden konu üzerinde ayrıntılı araştırmalar yürüten Kristen Hawkes, bu tür gruplaşmanın altında, büyük ölçüde eş seçme davranışlarının yattığını savunuyor; ‘Erkekler, kadınlardan daha fazla gereksinim duydukları kalorileri yiyecek toplamaya yardım ederek pekâlâ sağlayabilirler. Ama avlanarak kadınlara hava atmak daha çok işlerine geliyor. Bu işte iyi olanlar,

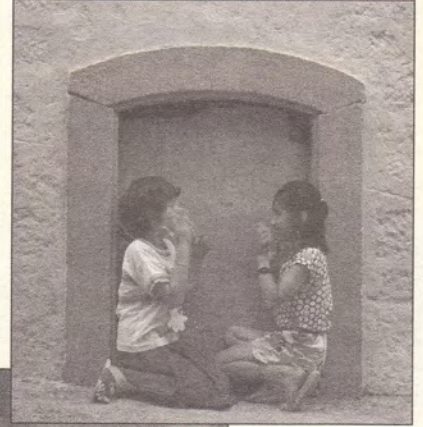
daha fazla sayıda ‘eş’e, dolayısıyla da daha yüksek statüye sahip oluyorlar.’ Eğer Hawkes haklıysa, cinsiyetler arasındaki gruplaşmalar, gerçekten de kökenini çiftleşme davranışları örüntüsünden alıyor olabilir.” [İnsanlarda Gruplaşma başlıklı bölüm, s.63. Kendisinden alıntı yapılan Hawkes de, makalenin yazarı Sayın Zeynep Tozar da, ilkel avcı-toplayıcı toplulukların, henüz (tarımsal) üretim yapmadıkları için besin kıtlığı çektiklerini ve bu toplulukların yaşamak için sadece bitki toplamaya değil, avlanmaya da zorunlu olduklarını atıyor ve avlanmayı “kadınlara hava atma”ya indirgeyiveriyorlar!]

İndirgemeci sosyobiyolojik yaklaşım

Makalenin temel yanlışı, insanların sosyal yaşamlarının biyolojik belirlenimlerle açıklanmaya çalışılması, yani indirgemeci sosyobiyolojik yaklaşımı. Hayvanlar üzerindeki araştırmalardan hareketle, insanların toplumsal yaşamını açıklamaya çalışması. Hayvanlardan farklı olarak, insanın “bilinci”, yani “kültürü”, “uygarlığı”, “toplumsal yaşamı” olduğunu, insan davranışlarının biyolojik nedenlerden çok bu örüntülerle biçimlendiğini göz ardı etmesi... Hele hele kadın ve erkek davranışlarının, yüzyıllardır toplumsal-kültürel olarak biçimlendiğini, kuşaktan kuşağa aktarıldığını, insanların daha doğumdan itibaren “toplumsal cinsiyet kalıplarına” uygun biçimde davranmaya yöneltilerek

oluşturulduğunu görmezden, bilmezden gelmesi.

Makale başlığında kullanılan “haremlilik-selamlık” terimlerinin, İslami terminolojiye ait olmasını ve makalede ana mesaj olarak insanların haremlilik-selamlık ayrışmasının biyolojik kökenleri olabileceğinin vurgulanmasını; AKP Hükümeti’ni, yeniden düzenlenen Hükümet-TÜBİTAK ilişkilerini de dikkate aldığımızda; bilginin İslamleştirilmesinin bir örneği gibi gördük. Bir bilim dergisinde, hele hele devletin resmi bilim kurumunun dergisinde, böylesi bilim dışılıklar içeren bir makalenin yer almasını doğru bulmadığımızdan, eleştirel bir yayın yapma gereği duyduk. Hem bilimsel bir tepki, hem bir kamuoyu tepkisi vermenin, bu tür yazıların devamı olasılığını göz önüne aldığımızda, kamuoyunda bir duyarlılık, bilinçlenme ve cinsiyetçilik karşıtı bir reflekse yol açması bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu makaleyle ilgili olarak, Sayın Dr. Sibel Özbudun, Prof. Dr. Haluk Ertan ve Prof. Dr. Mine Anğ Küçüker’den değerlendirmelerini istedik, sunuyoruz.

Kız ve erkek çocuklar, doğumlarından itibaren toplumsal cinsiyet kalıplarına göre yetiştirilirler. Seçtikleri oyunlar bile, kültürel biçimlenmelerinin sonucudur; biyolojileri gereği değildir.

Demogojinin sınırı yok (mu?)

"Doğada Haremlik-Selamlık". Böylesi bir başlık aracılığıyla "doğa", bir kez daha kültürel olarak fethediliyor: Kadim Yakındoğu toplumlarında görülen ve İslam Uygarlığı'nın kimi temsilcileri tarafından miras alınan kültürel bir kurum, "haremlik-selamlık" tarafından. Başlık, okurlarda daha ilk anda ve kaçınılmaz olarak dişilerin ayrı, erkeklerin ayrı mekânlarda toplandığı ve dişilerin (belki de kastre erkekler tarafından) erişime ehliyetli erkeklerden korunduğu bir doğa imgesi uyandırıyor. İrkiliyorsunuz.

Sibel Özbudun

Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü

TÜBİTAK'ın yayımladığı *Bilim ve Teknik* Dergisi'nin Mayıs 2004 tarihli 438. sayısında ilginç bir yazı yer alıyor. Yazının "ilginç"liği bildik sosyobiolojik tezlerin bir tekrarı olmasından kaynaklanmıyor. Daha çok, "bilimsel bulgular" kisvesiyle sıralanan kimi yakın dönem araştırma sonuçlarının içine yerleştirildiği söylem ilginç, ilginç olduğu kadar da demogojik. Öncelikle yazının başlığı: "Doğada Haremlik-Selamlık". Böylesi bir başlık aracılığıyla "doğa", bir kez daha kültürel olarak fethediliyor: Kadim Yakındoğu toplumlarında görülen ve İslam Uygarlığı'nın kimi temsilcileri tarafından tevarüs edilen (miras alınan) kültürel bir kurum, "haremlik-selamlık" tarafından. Başlık, okurlarda daha ilk anda ve kaçınılmaz olarak dişilerin ayrı, erkeklerin ayrı mekânlarda toplandığı ve dişilerin (belki de kastre erkekler tarafından) erişime ehliyetli erkeklerden korunduğu bir doğa imgesi uyandırıyor. İrkiliyorsunuz.

Yazı ne anlatıyor, başlık ne...

Ancak yazıyı okudukça, anlatılanların, başlığın çağrıştırdığından çok farklı olduğunu sezinliyorsunuz. Yazı, özetle, özellikle toynaklılar arasında yapılan son araştırmalara dayanarak, kimi kuş ve memeli türlerinde seksüel dimorfizm (cinsiyetler arasındaki boyut farklılıkları) arttıkça, cinsiyetler arasındaki enerji gereksinimi ve besin arama davranışındaki farklılıkların arttığını anlatmakta. Ancak seksüel dimorfizmin belirgin olduğu toynaklılarda dahi, dişilerle erkeklerin bir "haremlik-selamlık" düzeni içinde yaşadığına ilişkin herhangi bir izlenim edinmiyorsunuz.

Diğer türlere gelince, albatroslarda ve bir yelkovanvankuşu türünde dişilerle erkeklerin besinlerini farklı bölgelerde aradığını, erkek ve dişi zürafaların aynı ağacın farklı dallarından (boyları farklı olduğuna göre, normalde bu olsa gerek) beslendiklerini, kahverengi yarasalarla uzunkulaklı yarasaların erkeklerinin besinlerini dağların yüksek bölgelerinde ararken, dişilerin daha alçakları yeğlediklerini, dişilerin kış uykusundan fazla haz etmediklerini, erkek ve dişi farelerin ana rahmindeyken ayrı taraflarda dizildiklerini, şempanzelerdeyse çiftleşme dönemlerinde genç erkeklerin birlikte dişi arama davranışı gösterdiklerini öğreniyorsunuz örneğin. Ama, yukarıda anılan vakalardan hiçbirinde, dişilerle erkekler arasında, başlığı haklı çıkartacak mekânsal bir ayrışmadan söz edilmiyor.

Ne ki yazı, ne denli popüler olursa olsun, bir bilim dergisinde sergilenmesi gereken bilimsel titizliğin gereklerini ve mantığı zorlayan bir sıçramayla, sözü insan davranışlarına getirerek, bu alanda cinsiyetler arasındaki davranış farklılıklarının ve cinsiyetlerin ayrı gruplaşma eğiliminin kültürel olduğu kadar, hatta ondan fazla, biyolojik/genetik yapıları-şa bağlanabileceği hükmüyle -ve avcı-toplayıcılara dair grotesk bir teşhisle ["Erkekler kadınlardan daha fazla gereksinim duydukları kalorileri yiyecek

İslam'ın Eski Yakındoğu toplumlarından miras aldığı kültürel bir kurum olan harem, pek çok ressamın konu olmuştur.

Sonsuz çeşitlilikte kültürel biçimlemeler alabilen, durmaksızın değişen dönüşen kadın-erkek ilişkilerini biyolojik indirgemecilikle açıklama girişi abes.

toplamaya yardım ederek pekâlâ sağlayabilirler. Ama avlanarak kadınlara hava atmak daha çok işlerine geliyor (!) Bu işte iyi olanlar, daha fazla sayıda 'eş'e, dolayısıyla da daha yüksek statüye sahip oluyorlar" (!!)] sona eriyor [Bu satırları yazan kişi avcı-toplayıcılarda temel toplumsal örgütleniş biçiminin tekeşli çekirdek aile ile takım olduğundan, erkek çokeşliliğinin ise ağırlıklı olarak tarımcı (hortikültüralistler dahil) toplumlar da ortaya çıktığı yolundaki antropolojik "kaziye"den habersiz olmalı!].

"Pseudo-bilimsel" bir yazı!

Tartışma hattı bildik; mesaj ise vulger bir tarzda açık: Yakındoğu, özellikle de İslam toplumlarına atfedilen kültürel bir uygulamanın ("haremlik-selamlık" sistemi) doğada olduğu ve biyolojik-genetik olarak kodlandığı imasıyla ve kimi etholojik bulgulardan hüccet (delil) getirilerek meşrulaştırılması. Ancak sonsuz çeşitlilikte kültürel biçimlemeler alabilen, üstelik de durmaksızın değişen, dönüşen kadın-erkek ilişkilerinin böylesi bir indirgemecilikle, tek kalemde açıklama girişiminin abes olduğu, açık. İnsan toplumlarında kadınlık ve erkeklik, nice dir doğal-biyolojik faktörlere bağlı olarak değil; biyolojik farklılıkların

nen roller olarak tanımlanıyor ve böyle ele alınıyor, sosyal bilim literatüründe. Üstelik bu, insanların biyolojik olarak kalıtmadıkları birtakım davranış kalıplarını (örneğin din, ibadet gibi) nasıl olup da geliştirdiklerini anlamaya da olanak sağlayan bir yaklaşım. Öyle ya, yazgımızı bi-

yolojik yapılanışımızla sınırlasaydık, o zaman başka hiçbir türde rastlanmayan -ve herhalde genetik yapılanışımızda da bulunmayan- Tanrı inancını da anlamlandırmamız ve de açıklayabilmemiz olanaksız olurdu; en azından "bilimsel" olarak!

Muhafazakâr çevrelerin yayınladıkları kadın-aile dergilerinde yer alması yadırganmayacak böylesi "pseudo-bilimsel" bir yazının TÜBİTAK yayınında yer alması ise, işin trajik boyutunu oluşturmakta... Ne demeli, demogojinin sınırı yoktur!

Bilimin kötü yorumlanmasına bir örnek

Prof. Dr. Mine Anđ Küçüker

İstanbul Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji ve Klinik Mikrobiyoloji Anabilim Dalı

1. Zeynep Tozar tarafından hazırlanmış olan "Doğada Haremlik Selamlık" başlıklı yazının bir "derleme" olduğu belirtilmiştir. Sadece ve sadece "2" kaynaktan yararlanılarak hazırlanmış bir derleme örneğini herhangi bir ciddi bilimsel dergide görme olasılığımız var mıdır?

2. Bilimsel bir dergide bilimsel bir yazının başlığının Türkiye'de çok tartışılan bir yaşam biçimine ait belirgin bir olguya işaret etmesi, "doğada var olan da bakın budur"un daha güçlü vurgulanmasıyla toplumsal bilinçaltını etkilemek amacını mı gütmektedir?

3. Doğada hayvanlarda gözlemlenen olguların, yaşam biçimlerinin, davranışların; yapıp eden, bilen, bilim ve sanatı üreten, tarihsel olan, eğiten ve eğitilen, tavır koyan, isteyen, çalışan olmak gibi varlık koşullarıyla hayvandan apayrı bir canlı olan insanı, sadece bir biyolojik canlı olma özellikleriyle hayvanla bir tutarak, insan toplumlarının yaşamında ekonomik-sosyolojik-politik tercihler ve tavırların belirlediği ayrımcılıkları bunların arasında cinsiyete dayalı ayrımcılık da var- doğal, doğanın bir parçası olarak göstermek (sosyobiyoloji); bilimin onu kullananların elinde doğurabileceği kötü sonuçlara iyi bir örnektir ve diğer örnekler gibi bu örnek de bize bilim insanlarının sorumluluğunu, bu bağlamda da bilim ve siyaset ilişkilerini anımsatmalıdır.

"Yazıda öne çıkan vurgular, konu edilen araştırmayla ilgisiz"

"Doğada Haremlik Selamlık" başlığıyla yayımlanan yazının, başlığı, tanıtım paragrafı ve ana metninde yer verilen, insan topluluklarında gözlenen, erkek ve kız çocuklarının farklı oyunları seçmeleri, kadın ve erkeklerin farklı ortamlarda toplanıp sohbet ya da aktivitelerde bulunmaları gibi olgularla, yazının ana konusunu oluşturan Dr. Kathleen Ruckstuhl ve arkadaşlarının yaptıkları araştırmaların niceliği ve niteliği arasında bir koşutluk bulunmuyor.

Prof. Dr. Haluk Ertan

Sayın Zeynep Tozar tarafından derlenen ve TÜBİTAK Bilim ve Teknik dergisinin Mayıs 2004 tarihli sayısında yayımlanan "Doğada Haremlik Selamlık" başlığıyla yayımlanan yazının ana metninde ele alınan konu ile yazının başlığı, tanıtım paragrafı ve ana metindeki kimi cümlelerde vurgulanan olguların bir ilişkisi olmadığı kolaylıkla görülüyor. Örneğin insan topluluklarında gözlenen, erkek ve kız çocuklarının farklı oyunları seçmeleri, kadın ve erkeklerin farklı ortamlarda toplanıp yaptıkları sohbetler ya da aktiviteler veya ataerkil ve teokratik düzenlerde kadının cariye olarak kullanımı ile Dr. Kathleen Ruckstuhl ve arkadaş-

larının yaptıkları araştırmaların niceliği ve niteliği arasında bir koşutluk bulunmuyor.

Ruckstuhl'un çalışması, insan topluluklarını incelemiyor

Dr. Kathleen Ruckstuhl genelde sosyalleşmenin evrimini araştıran bir bilimci ve bu amaçla hayvanlar arasındaki farklı tip gruplaşmaları inceliyor. Çalışma objesi toynaklılar grubuna giren memeliler. Üzerinde çalıştığı gruplaşma türü ise "cinsiyete dayalı gruplaşma" ve bunun evrimi ve nedenlerini araştırıyor. Bu tip gruplaşmanın temel niteliği, kimi canlı gruplarında gözlenen ve çiftleşme dışı zamanlarda topluluk içinde yer alan erkek ve dişilerin birbirlerinden ayrı yaşam sürmeleri. Görüldüğü gibi incelenen olgu insan topluluklarında bulunmayan özel bir durum.

Araştırmacılar şu ana kadar yaptıkları çalışmalarda, bu tip gruplaşmanın birçok nedeni olduğunu saptamışlar ve bunları 5 ayrı hipotez içinde sistemleştirme çabasındalar. Örneğin bu etmenlerden biri, erkek ve dişilerin beden boyutlarındaki farktan dolayı enerji ve bu nedenle de besin gereksinimlerinin, dolayısıyla da yaşam ortamlarının farklı olması (Yavrulayan dişilerin bol azot, kalsiyum ve sodyum içeren besinleri tercih etmeleri). Bir diğeri cinsiyete bağlı olarak avlanma

Dr. Kathleen Ruckstuhl, genelde sosyalleşmenin evrimini araştıran bir bilimci ve bu amaçla hayvanlar arasındaki farklı tip gruplaşmaları inceliyor. Çalışma objesi toynaklılar grubuna giren memeliler.

risklerinin farklı olması (Yani avlanma riski daha düşük olan erkeklerin güvenliği daha arka planda bırakıp öncelikle besini bol alanlara gitmeleri, dişilerin ise besinden önce kendileri ve yavruları için güvenli alanları tercih etmeleri). Bir diğer etmen genç erkeklerin ileride yapacakları zorlu eş bulma mücadelelerine hazırlık olarak birbirleriyle sık sık bedensel mücadeleye girmeleri. Ya da aynı ortamda ve aynı besinlerle beslenmelerine karşın bazı gruplarda erkek ve dişilerin farklı bedensel aktivite (ya da hareket) kapasitelerinden dolayı ayrı gruplar olarak yaşamayı yeğlemeleri (Örneğin bu tip gruplarda cinslerin farklı sindirim etkinliğine sahip olmaları bir diğer etmen). Kolaylıkla görüleceği gibi burada sözü edilen olguların hiçbirisi insanların yaşam tarzına koşutluk göstermemektedir.

Fakat tüm bunlara karşın araştırmacılar, konunun henüz çok başlarında bulunduklarını ve elde farklı hayvan grupları arasında karşılaştırmayı sağlayacak yeterli verinin olmadığını belirtiyorlar. Örneğin bu durum Dr. Kathleen Ruckstuhl'un, Sayın Zeynep Tozar'ın "Doğada Haremlik Selamlık" başlıklı derlemesinde esas alınan makalesinde özellikle vurgulanmakta [Ruckstuhl, K.E. ve Peuhaus, P. (2000) Sexual Segregation in Ungulates: A New Approach. Behaviour, 137, 361-377]. Bu nedenle yazarlar, ilgili yayınlarında, bu çalışmanın (deneysel değil) kuramsal bir çalışma ve cinsiyete dayalı gruplaşmalar üzerine yapılmış daha önceki araştırmaları eleştirel bir gözle yeniden irdeleyip yeni bir hipotez geliştirmeye çalışan bir makale olduğunu hatırlatma ihtiyacı duymuşlar. Aynı şekilde araştırmacılar, daha önceki hipotezlerde kullanılan hayvan gruplarının dimorfik yani iki ayrı büyüklükte (örneğin iri erkek ve ondan daha küçük olan dişi) bireyler içerdiğini ve bu ilave etmenlerden dolayı cinsiyete dayalı gruplaşmaların açıklanmasında güçlükler yaşandığını belirterek, bu tip gruplaşmaları açıklamak için ideal olan dimorfik olmayan,

yani (yani erkeği ve dişisi) benzer boyutta bireylerden oluşan hayvan topluluklarına ait elde hiç bulgu olmamasından yakınmaktalar.

Bu tip özel çalışmalar üzerinden, böyle açılımlar yapmak mümkün değil

Sayın Zeynep Tozar'ın "Doğada Haremlik Selamlık" başlıklı yazısı gerçekte Ruckstuhl'un ilgilendiği konuyu genel hatlarıyla iyi anlatan bir derleme, fakat yazının bazı kısımlarında kullanılan kimi yorumların, ilgili araştırmacıların orijinal makaleleri ve konunun özünü ilgilisi bulunmadığı açıkça görülüyor. Örneğin Ruckstuhl makalesinin bir yerinde develerle ilgili bir paragrafta "harem" ifadesini kendisi de kullanmakta, fakat bunu belli bir gruplaşmayı tanımlamak için yapmaktaki. Çünkü develerde her tip gruplaşma görülmekte. Örneğin antilop ve develerde, diğer toynaklılardan görüldenden farklı olarak, cinsiyete dayalı gruplaşmanın oldukça zayıf olduğu, buna karşılık, balinalarda bu tip gruplaşmanın çok daha belirleyici olduğu gözlenmiştir. Fakat aynı balinalarda cinsiyete dayalı gruplaşmalar yanında "yaşa bağlı gruplaşmalar" da yaygın olarak görüldüğü vurgulanıyor. Benzer şekilde bazı bizon türlerinde üremeyen dişilerin, yavru dişi grubu yerine erkek bizonlarla birlikte yaşadığı gözlenmiştir. İnsan topluluklarında yaşa bağlı gruplaşmaların (biyolojik ve kültürel etmenlere bağlı olarak) cinsiyete dayalı gruplaşmalardan daha önemli bir gruplaşma türü olduğu aşikâr.

Farklı kültür ve gelişmişlik düzeyinde olan ülkelerde cinsiyete bağlı gruplaşma olarak tanım-

lanmak istenen olguların ne büyük farklılıklar gösterdiği bilinen bir gerçek. Mesela Avustralya'da artık hastanelerde kadın ve erkek hastalar aynı oda ya da koğuşlarda yatırılırken, bizim ülkemizde bunun şu anda olması mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak, Charles Darwin tarafından bilim dünyasına resmi olarak sokulan "cinsiyete bağlı sosyobiolojik olguların" çağdaş bilimsel yöntem ve araçlarla incelenmesinin oldukça yeni bir alan olduğu göz ardı edilmemeli. Buna bağlı olarak kısıtlı sayıda hayvan grubu ile yapılmış sınırlı gözlemlere dayanan bu tip özel çalışmalarla ilişkili olarak, "haremlik ve selamlıktan" doğaya ya da doğadan "haremlik ve selamlığa" doğru bir açılım yapmanın pek mümkün olmadığını düşünüyorum.

KAYNAKLAR

- 1) Ruckstuhl K. E. ve Kokko H., (2002), Modelling sexual segregation in ungulates: effect of group size, activity budgets and synchrony. Animal Behaviour, 64, 909-914.
- 2) Ruckstuhl K. E. ve Neuhaus P., (2002), Sexual segregation in ungulates: a comparative test of three hypotheses. Biol Rev Camb Philos Soc., Feb; 77(1):77-96.
- 3) Darwin, C., (1871), The descent of man, and selection in relation to sex, New York: Appleton.

Develerde, diğer toynaklılardan farklı olarak cinsiyete dayalı gruplaşma oldukça zayıf.

Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu ve Türkiye'nin tarihöncesinden bir kesit

2003 yılı kazı ve arkeolojik araştırma sonuçlarının değerlendirildiği Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda 251 bildiri sunuldu. 1979 yılındaki ilk sempozyumda 38 bildirinin sunulduğu düşünülürse, Türkiye arkeolojisinin en azından araştırma sayıları bakımından 6 kat büyüdüğü söylenebilir. Ancak kazı ve araştırma alanlarını haritaya yerleştirdiğimizde, Türkiye coğrafyasının büyüklüğüyle aynı oranda olmadığını görebiliriz. Türkiye'nin arkeolojik envanterinde hâlâ büyük boşluklar var.

Berkay Dinçer

İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

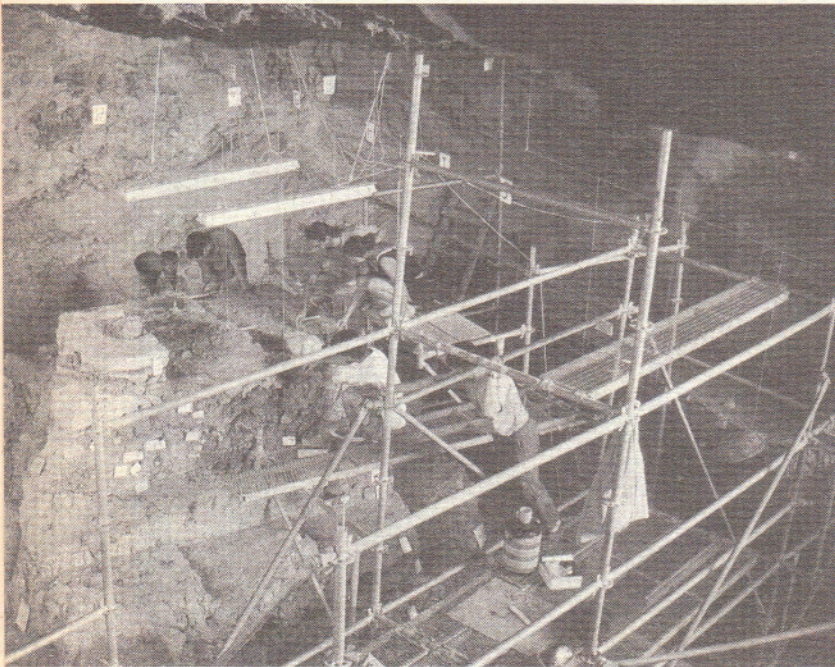
Türkiye'de düzenlenen bilimsel etkinlikler içinde çok önemli bir yere sahip ve artık gelenekselleşmiş olan Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 26.'sı 24-28 Mayıs 2004 tarihlerinde, Konya'da, Selçuk Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirildi. 1979 yılında 38 bildirinin sunulduğu ve o yıldan sonra kesintisiz olarak her yıl yapılan sempozyumun bu yılki programında 251 bildiri vardı. Bu rakamdan yola çıkarak, Türkiye arkeolojisinin son 25 yılda en azından araştırma sayıları bakımından 6 kat büyüdüğünü söyleyebiliriz. 2003 yılında Türkiye topraklarında 97 yüzey araştırması ve 235 kazı gerçekleştirildi. Ancak kazı ve araştırma alanlarını bir haritaya yerleştirdiğimizde, Türkiye'nin arkeolojik araştırma sayısının, coğrafyasının büyüklüğüyle aynı oranda çok olmadığını görebiliriz.

Günümüz dünyasında, ilgi yoğun bir biçimde uygarlığın doğduğu topraklara, dolayısıyla Türkiye'nin geçmişine de yöneliyor. Türkiye'de de insanlar, Anadolu'nun kültür tarihine merak duymaya başladı. Ama günümüzde topraklarımızın, en azından tarihöncesi arkeolojisiyle ilgili olarak hakkında hiçbir şey bilmediğimiz bölgeleri, hakkında "az çok" bilgi sahibi olduğumuz bölgelerinden çok daha fazla. Evrim sürecinde Afrika'dan yola çıkıp tüm dünyaya yayılan atalarımızın ilk uğradığı yerlerden biri olan Türkiye'de, Paleolitik Çağ'dan Osmanlı'ya kadar kültür tarihinin tüm süreçleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olduğumuz tek bir bölge bile yok. Coğrafyamızla ilgili olarak bugün sahip olduğumuz arkeolojik bilgiler, kültürlerin kronolojik ve mekânsal ilişkilerini tamamiyle açıklamaktan ne yazık ki uzak.

Türkiye'nin doğa tarihi

Bursa'da bulunan ve Ankara Üniversitesi'nden bir ekip tarafından kazısı gerçekleştirilen Paşalar adlı fosil yatağı, Miosen Dönem'in ilk yarısına, yani 15 milyon öncesine tarihlenmekte. Paşalar'da yapılan kazılarda, bu dönemde tropik/yarı-tropik, günümüzde Hindistan'inkine benzeyen çevresel koşullarda yaşamış; Avrupa, Asya, Afrika ve Kuzey Amerika'daki fosillerle benzerlik gösteren 58 türe ait hayvan fosili bulundu. Bunların içinde belki de en önemlileri, o dönemde yaşamış olan *hominoid* türlerinin fosilleri. Miosen Dönem'de Bitlis Okyanusu'nun kapanmasıyla birlikte, *hominoid*lerin de Afrika'dan Anadolu'ya göç etmesi olanaklı olmuştu.

Çankırı'da bulunan Çorakyerler fosil yatağı ise, Miosen Dönem sonlarına, 7.5 milyon yıl öncesine tarihleniyor ve burada da *hominoid* fosilleri var. Bu fosil yatağının üzerine inşa edilen çok katlı bir bina, doğa tarihimizin nasıl tahrip edildiğinin de bir

Karain Mağarası'ndaki kazılardan bir görüntü.

göstergesi. Tüm dünyada *hominoid* fosilleri barındıran buluntu yerleri sayıca çok azken, Türkiye’de bunları içeren toplam 4 buluntu yerinin olması; bu toprakların doğa tarihinin de büyük önem taşıdığını gösteriyor. Ancak Türkiye’de bu konuya gösterilen ilgi yeterli değil. Türkiye’nin henüz bir ulusal doğa tarihi müzesi yok, bu önemli buluntular arkeoloji müzelerinde, kendilerine ayrılan ufak vitrinlerde sergilenabiliyor. Günümüzde insanın doğa üzerindeki olumsuz etkileri arttıkça, geçmişte nelerin olduğunu anlayabilmek de, çözümler üretmek açısından büyük öneme sahip.

Paleolitik Çağ

Türkiye’de uzun yıllardır disiplinli bir şekilde sürdürülen ve Paleolitik Çağ’a ait tabakaların gün ışığına çıkarıldığı en önemli kazı, şüphesiz Karain Mağarası (Antalya) Kazısı. 2003 yılında Karain Mağarası’nın E ve B gözlerinde çalışıldı. Geçen yıl Karain Mağarası’ndaki en önemli keşif, Alt Paleolitik Çağ’dan Orta Paleolitik Çağ’a geçiş dönemine ait tabakalarda kalker aletlerin kullanıldığının anlaşılmasıydı. Kalker, Paleolitik Çağ’da yaygınca kullanılmış bir hammadde değil. Dolayısıyla bu tür bir işleyimin fark edilmesi de oldukça güç. Bu işleymdeki aletler, çoğunlukla Clacton ve Tayac yöntemlerine göre yapılmış yongalardan oluşuyor.

Üçağızlı Mağarası’nda (Hatay) gerçekleştirilen kazılarda ise, Orta Paleolitik Çağ’dan Üst Paleolitik Çağ’a geçiş dönemine ait tabakalar açığa çıkarıldı. Yaklaşık 28-44 bin yıl öncesine tarihlenen bu dönemde bölgede yaşamış insanların morfolojisi hakkında, ne yazık ki fazla şey bilinmiyor. Üçağızlı Mağarası’nda yaşamış insanlara ait diş buluntularından anlaşıldığı kadarıyla, bu insanlar bizim türümüz olan *Homo sapiens sapiens*’ler. Üçağızlı Kazıları, özellikle bu döneme ait bir insan fosili bulunması amacıyla gerçekleştiriliyor.

Türkiye’nin Paleolitik Çağ açısından büyük bir potansiyeli olma-

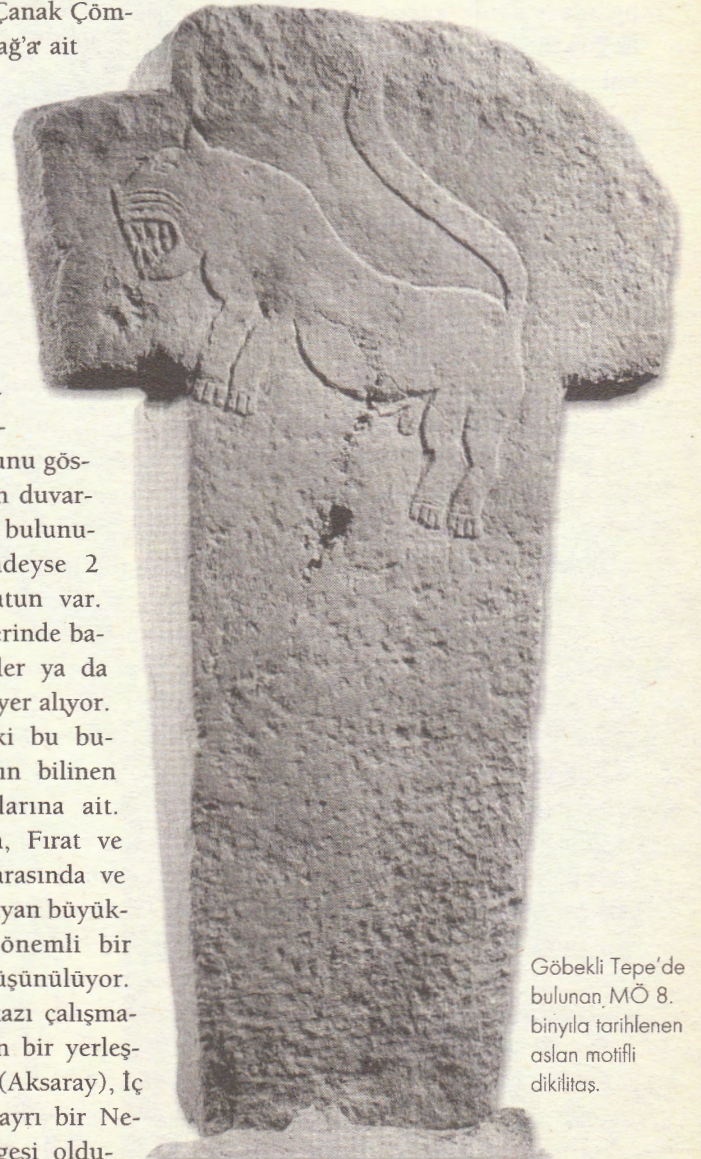
sına karşın, ne yazık ki, bu dönemi yeterince iyi araştırılmıyor. Paleolitik Çağ buluntuları, çoğunlukla insanların kullandığı taş aletler ve çeşitli hayvan kemiklerinden fazlası değil. Dolayısıyla bunları anlamak ve popülerleştirmek, görkemli tapınakların, mimari unsurların ve göze hoş gelen çanak çömleklerin olduğu Neolitik Çağ ve sonrasındaki dönemlere göre çok daha zor. Türkiye’de arkeologlar arasında bile, insanın insan olduğu, geçmişin bu en uzun dönemiyle fazla ilgilenilmiyor. Türkiye arkeolojisinde Paleolitik Çağ’a yönelik araştırmaların yavaşlaması büyük bir ihtiyaç.

Neolitik Çağ ve sonrası

Son yıllarda medyada en çok haberi çıkan buluntu yerlerinden biri de, Göbekli Tepe (Şanlıurfa). Göbekli Tepe’de Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ’a ait birçok yuvarlak yapı bulundu. Bazı yapıların çapı 25-30 metreyi buluyor. Geçen yıl gerçekleştirilen jeomanyetik araştırma, henüz kazılmayan alanlarda da bu tür yapıların bulunduğunu gösterdi. Bu yapıların duvarlarında sütunlar bulunuyor, merkezlerindeyse 2 adet bağımsız sütun var. Bu sütunların üzerinde bazen çeşitli motifler ya da hayvan betimleri yer alıyor. Göbekli Tepe’deki bu buluntular, dünyanın bilinen en eski tapınaklarına ait. Göbekli Tepe’nin, Fırat ve Dicle Irmakları arasında ve Suriye’yi de kapsayan büyükçe bir bölgede önemli bir merkez olduğu düşünülüyor.

2003 yılında kazı çalışmaları sona erdirilen bir yerleşme olan Musular (Aksaray), İç Anadolu’nun da ayrı bir Neolitik kültür bölgesi oldu-

ğunun anlaşılmasını sağlayan Aşıklı Höyük’ün çok yakınlarında bulunuyor. Aşıklı Höyük’ün son evrelerinde ve Aşıklı Höyük terk edildikten sonra, bölgede anakaya üzeri yerleşmeler kullanılıyor (Musular, Gedikbaşı, Yellibelen ve Ven 7 gibi). Bunlar bir anlamda Aşıklı’nın “uydu yerleşimleri”. Musular Kazısı’nın çözmeye yöneldiği sorunlardan biri de bu değişimin nedenleri. Musular’da bulunan yapıların hepsi, ortak kullanıma yönelik “özel” yapılar. Musular’da ışık, çöplük gibi alanlar da yok. Musular’da obsidiyen işlemeye yönelik bir ışık alanı da bulunmamış ve bulunan obsidiyen aletler çoğunlukla kullanılmamış. Kemik toplulukları içinde hayvanların kafatasları gibi bazı bölümleri bulunmuyor. Yerleşmede bulu-

Göbekli Tepe’de bulunan, MÖ 8. binyıla tarihlenen aslan motifli dikilitaş.

nan büyük miktardaki kemik toplulukları burasının sığır avı, avın kesimi ve paylaşımıyla ilgili işler için kullanıldığını düşündürüyor.

Güneydoğu ve Orta Anadolu'daki Neolitik çekirdekler belli bir aşamaya kadar kendi başlarına geliştikten sonra, komşu bölgelerle ilişkiler kurdular. Neolitik yaşam tarzının Avrupa'ya doğru yayılmasında en kritik noktalardan biri de Türkiye Trakya'sıydı. Günümüzde Trakya'da kazılan en önemli tarihöncesi buluntu yeri, Aşağı Pınar (Kırklareli). Geçtiğimiz yıllarda kazısına ara verilmesi düşünülmürken, çıkan buluntular nedeniyle kazıya devam edilmesi kararı alındı. Bu buluntuların

başında, MÖ 6200 yıllarına tarihlenen bir yapı geliyor. Bu yapı kalın ahşap direklerle yapılmış ve kendi içinde de küçük bölümleri olan 3 büyük bölmeden oluşuyor. Bu bölümlerden birinde, bir dokuma tezgahına ait kalıntılar bulundu. Yapının içinde çeşitli depolama birimleri de saptandı. Ahşap ya da deri kapların ağzını kapamak için kullanılabilecek kapamalar, yapının bir yere yollanacak ya da bir yerden gelen ürünler için bir depo olduğunu düşündürüyor. Böyle düşünülmesinin bir nedeni de, depolama ünitelerinin bir ailenin bir yılda tüketebileceğinden fazlasını saklayabilecek kadar geniş olması. Yapının bir köşesinde, 11 adet kült kabı bulundu. Üzerine bir nesnenin de oturabileceği bu ayaklı kaplar, bugüne dek pek bilinmeyen bir kültle ilgili.

Sorunlar

Sempozyumu konu edinirken, araştırmalarda ulaşılan sonuçların yanında, mutlaka Türkiye arkeolojisinin sorunlarına da değinmek ge-

Aşağı Pınar'da bulunan kült kaplarından biri (Kaynak: TÜBA-AR 1).

reliyor. Yasalar gereği tüm Türkiye'deki arkeolojik araştırmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın denetimindeyken, şüphesiz sorunlar deyince, ilk sırayı Bakanlık'la yaşananlar alıyor. Geçen yıl pek çok kazı ekibi, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri geciktirmesinden dolayı çalışmalara ya çok geç başlayabildi, ya da izin gelene kadar "kazı bittiği için kazı yapamadı. İzinlerin gecikmesi artık kronikleşti. Bu yıl sempozyumda yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı kadarıyla; Bakanlık, kendisini de bürokratik olarak zorlayan kazı izinleri sorununu çözmenin yolunu, kazı sayısını azaltmak olarak görüyor. Hatta bunu sağlamak için, katılımlı müze kazılarının 2006 yılına kadar bitirilmesini öngörüyor. Ancak bu sorunu çözmenin şimdilik en makul yolu, izinleri yalnızca 1 yıllık değil de, örneğin 2 ya da 3 yıllık olarak vermek. Bu bakanlık bürokrasisini de, kazı izni için bekleyen bilim insanlarını da bir süreliğine rahatlatı-

bilir.

Bakanlıkla ilgili pek çok sorunun temelinde, doğru bir kültür politikasının saptanamaması ve uygulanamaması yatıyor. Bakanlık arkeolojiyi ve bir bütün olarak kültür tarihini, Türkiye halkına kimlik kazandıran, onu zenginleştiren bir unsur olarak değil de; müzeye konacak, müzeyi gezecek turistten gelir elde edilmesini sağlayacak bir sektör olarak görüyor. Bunun en büyük göstergesi, yurtdışına kaçırılmış tarihi eserleri geri getirtmek için aşırı düzeyde çaba harcanması. Oysa buna harcanan ödenek ve çabanın küçük bir bölümü Türkiye arkeolojisi için kullanılsa, bu alandaki önemli eksiklikler ka-

patılabilir.

Örneğin, Türkiye'de arkeolojinin artık vazgeçilemez yöntemlerinden biri olan karbon 14 yöntemini uygulayan bir laboratuvar yok. Bütün kazılar, karbon örneklerini yurtdışına gönderiyor. Hatta bu yöntemin getireceği maliyeti karşılayamadığı için, oldukça önemli bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi olan Küllüoba'nın (Eskişehir) arkeometrik tarihlemesi bugüne dek yapılamadı. Arkeolojiyle ilgili pek çok teknolojik gelişme de, Türkiye'de yaygın biçimde kullanılamıyor. Örneğin Troia'da (Çanakkale) geçen yıl yapılan jeomanyetik araştırma, neredeyse 130 yıldır üzerinde çalışılan yerleşmenin ancak yüzde 5'inin kazılabildiğini ortaya çıkardı. Pek çok buluntu yerinde, uygulaması kazıdan çok daha ucuz olan bu tür yöntemler verimli bir biçimde kullanılmıyor. Türkiye arkeolojisinin gelişmesi için teknolojik olanakların yaygınca kullanılması yolunu açacak biçimde, arkeometri çalışmalarının kurumsallaşması gerekiyor.

Doğu ütopyaları

Ender Helvacıoğlu

Demir Küçükaydın

Hasan Aydın

Ömer Tuncer

Nedim Gürsel

Ahmet Sait Akçay

Eski Doğu'da ütopya, bir ütopya mı?

Eski Doğu toplumlarının tarihi, hem köklü uygarlıkların hem de sayısız devrimci atılımların tarihidir. Ve bu dinamik tarih, son derece zengin bir düşünsel dünya yaratmıştır. Hem yöneten aristokrat sınıfların hem de ezilen kitlelerin binlerce yılda birikmiş zengin bir edebiyat, sanat, siyaset, felsefe ve bilim külliyyatı oluşmuştur. Bu külliyyat, Batımerkezli bir gözle değil, bir "dünyalı" gözüyle incelendiğinde, felsefenin ve siyaset biliminin olduğu kadar, ütopya listelerimizin de kabarcacağını düşünüyoruz.

Ender Helvacıoğlu

Bu dosyada ortaya bir tez değil, soru atıyoruz: Eski Doğu toplumlarında ütopya var mıydı? Amacımız öncelikle bu soruyu formüle edebilmek, sınırlarını çizebilmek. Çünkü soru doğru sorulmadığı zaman, yanıt çabaları bir kargaşaya neden olur. Bir sonraki adımımız ise, yanıtı doğru yol alacaklar için bazı temel bakış açıları önermek ve son olarak bazı verileri sunmak. Kısacası bu dosyanın amacı, kapıyı aralamak. *Bilim ve Gelecek*'in sonraki sayılarında bu kapıdan gireceğiz ve gördüklerimizi tartışmaya-yorumlamaya çalışacağız.

"Doğu" ve "ütopya" kavramları üzerine

Ortaya attığımız soruda iki zorlu kavram var: "Doğu" ve "ütopya". Daha yolun başında tökezlememek için bu kavramların içeriği hakkında anlamak gerekiyor.

"Doğu"yu tabii ki bir coğrafi kavram olarak kullanmıyoruz. Kaldı ki, Sayın Küçükaydın'ın da vurguladığı gibi, dünya yuvarlak olduğuna göre aslında her yer Doğu'dur ve aynı zamanda Batı'dır; bu tamamen referans sisteminize bağlıdır.

"Doğu" sözcüğünü kullanırken bir kabalaştırma yaptığımızın, üretim ilişkilerini içermeyen bir kavram kullandığımızın farkındayız. Ama bu, yazıyı kolaylaştırmayı amaçlayan zorunlu bir kabalaştırmadır. Yoksa her cümlemizde "kapitalizm öncesi toplumlar", "feodal uygarlıklar" diye yazmak; bu da yetmez, kastettiğimiz uygarlıkları sürekli sıralamak zorunda kalırız. Doğu-Batı, Kuzey-Güney gibi kabalaştırılmış kavramlar sürekli kullanılıyor ve herkes de ne kastedildiğini anlıyor. Tıpkı "Kahrolsun Amerika" dendiği zaman, Bre-

zilya'nın, Kanada'nın, Küba'nın veya ABD'li emekçilerin kastedilmediğinin hemen anlaşıldığı gibi.

İkincisi, "Doğu"nun Avrupamerkezci bir kavram olduğunu da biliyoruz. Neye göre Doğu? Tabii ki, kapitalist merkezlerin referans sistemlerine göre. Ama bu çarpıklığın düzelmesi tarihin işidir. Nasıl 500 sene önce bu kavramlar yok idiyse, 500 sene sonra da olmayacaktır belki. Ama bugün için bu tanımları kullanmamaya kalkarsak; bırakalım yazı yazmayı, takvime ve saate bile bakamaz duruma geliriz.

Üçüncü bir sakınca, örneğin Japonya'nın neredeyse en doğuda olmasına karşın Batı içinde, veya Fas'ın oldukça batıda olmasına karşın Doğu içinde değerlendirilmesinin getirdiği karışıklıktır. Ama bu karmaşaya da, kavramı coğrafi anlamda kullanmadığımızı vurgulayarak çalım atmaya çalışıyoruz ki, okurumuz bizi anlayacaktır.

Son olarak, "Doğu" kavramı bir zaman boyutu içermeme sakıncasını da taşıyor. Tabii ki günümüz Doğu'sunu kastetmiyoruz. Ele aldığımız dönem esas olarak Ortaçağ'dır, kapitalist çağın öncesidir.

Kısacası "Doğu" derken kastettiğimiz, kapitalizm öncesi toplumların ve uygarlıkların bir bölümüdür. Somutlarsak, 16-17. yüzyıl öncesi Arap, Fars, Türk, Hint ve Çin Uygarlıkları'dır. Kapitalizm öncesi merkezi feodal uygarlıklar da diyebiliriz. Samir Amin *Avrupamerkezcilik* adlı eserinde, kapitalizm öncesi için "haraçlı toplumlar" genel tanımını öneriyor. Belki bu daha tutarlı bir kavram ama henüz genel kabul görmüş değil, dolayısıyla konumuzla ilgisi olmayan ek tartışmalara yol açmamak için bu kavramı kullanmıyoruz. Zaaflı

ama, zaafı herkesten tarafından bilindiği için ne kastedildiği kolayca anlaşılan bir kavramı kullanmak şimdilik en iyisi.

İkinci tartışılmalı kavram ise “ütopya”. Bu dosyada “ütopya”yı bir edebiyat türü bağlamında ele almadığımızı hemen belirtelim; bir bilim dergisi olarak harcamız da değil. Aslında en iyi tanım sözcüğün kökeninde, yani Grekçe’inde yatıyor: “olmayan yer”. Fakat bu “hiç olmayacak yer” olarak anlaşılmalıdır. Çoğu ütopya yazarı ve kurucusu, eserlerini, hiçbir zaman olamayacak bir şey olarak kurgulamadılar. Dolayısıyla her tasarım gibi ütopyaların da bugünle ve geçmişle bir bağlantısı vardır ve tarihseldirler. Ütopya yazarları, yaşadıkları dönemin kendilerine rahatsızlık veren olgularından hareketle, bu rahatsızlıkların yok olduğu bir toplum ve coğrafya tasarladılar.

Fakat bu noktada tersten bir savrulmaya kapılmamak, var olan olumsuz durumun nasıl düzeltilebileceğine ilişkin her türlü siyasi analizi ve alternatif toplum önerilerini de ütopya saymamak gerekir. Yoksa siyaset bilimi ve fütüroloji (gelecek bilimi) ile ütopya arasındaki sınırı bulandırmış oluruz. Ütopya, bir gelecek tasarımı yapar, çoğu zaman ideal bir toplum projesi koyar; ama o projeye nasıl ulaşılacağına üzerinde durmaz. Tasarladığı yapıya atlayıverir. Siyaset bilimi ve gelecek bilimi, olası süreçleri tartışır ve modeller kurgular. Ütopya da ise süreç yoktur; ütopya, işte tüm özellikleriyle oradadır.

Kısacası, ütopya kavramını, geleceğe ilişkin ideal birey ve toplum projeleri (düşleri demek belki daha doğru) kurgulamak anlamında kullanıyoruz. Görüldüğü gibi çerçeveyi oldukça geniş çiziyoruz; bugün anladığımız biçimde bir ütopyaya rastlamasak

bile, ütöpik unsurlar taşıyan metinleri kaçırmamak için.

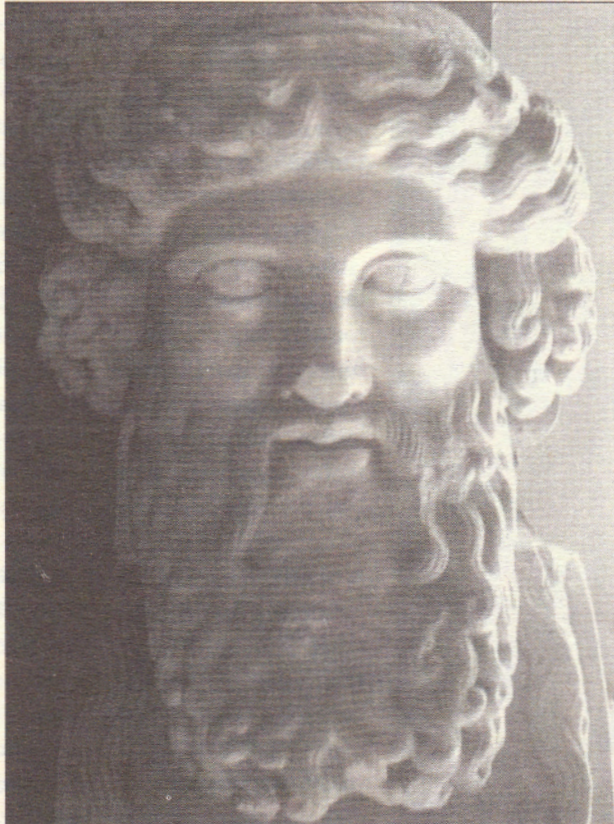
Doğu toplumlarına ütopyayı yasaklamak

Şu ana kadar yazılmış ütopyaları listeleyen çoğu çalışmaya göz attığımızda, ilk sırayı ütopyaya isim babalığı da yapan Thomas Morus’un *Utopia*’sının (1516) aldığını görürüz. Liste, Campanella (*Güneş Ülkesi*), Francis Bacon (*Yeni Atlantis*) diye devam eder. Bazı listelerde, ünlü Antik Yunan filozofu Platon’un *Devlet*’ine özel bir yer biçilir ve ilk ütopya olarak değerlendirilir. Yani MÖ 500 civarında ilk ütopya yazılmış ve 2 binyıl sonra (Rönesans-Yeniden Doğu ile birlikte) ütopya yeniden ortaya çıkmıştır. Bu listeler, uygarlık damarını Antik Yunan-Batı çizgisiyle sınırlandıran Avrupamerkezci bakış açısının tipik bir yansımasıdır. Onlara göre ütopyayı ancak dinamik Batı toplumları üretebilir, arada kalan toplumların böyle bir yeteneği yoktur; ancak kapitalist Batı Uygarlığı’nın kozası sayılabilecek Antik Yunan’da ütöpik unsurlara rastlanabilir. Böylece ütopya Doğu toplumları

na yasaklanmıştır.

Örneğin, Doğu düşüncesinde ütopya olamayacağını savlayan Ünsal Oskay, bunun, Doğu toplumlarının monistik, istikrarı fazilet sayan, değişmezliği esas alan yapısından kaynaklandığını söyler. Ona göre, “Toprağın kullanımı devlet bürokrasisinin kriterlerine, amaçlarına göre belirlendiği için devlet bürokrasisinin egemen olduğu ve yönetici ile tapınağın monistik bir yapı oluşturduğu Doğu toplumlarında, verili toplumsal sistemi değiştirmek olanaksızdır, olanaksızlaştırılmıştır. Değişiklikler, verili toplumsal sistemin etkileşimde bulunmak zorunda kaldığı dış/yabancı toplumsal sistemlerin etkisiyle olmaktadır. Bu nedenle, değişiklikler/yenilikler, peşinen, içinde yaşanan kendi dünyalarına dış/yabancı olan bir dünyaya ait sayılmakta; meşru sayılabilmek şansını yitirmiş olmaktadır. Böyle bir ekonomik ve politik ortamda ütöpik düşüncenin maddi ortamı, maddi temelleri oluşmamaktadır. Yaşamakta olan tarih dönemini eleştirebilmek için yapılabilen tek uslamla da, hali hazır bozuk durumu, bozulma öncesindeki sağlıklı durumla karşılaştırmaktır” (1).

Yine Oskay’a göre, ütopya, “Doğu toplumlarında, bu toplumların değişmezliği esas alan yapılarından kaynaklanan kültürleri gereği, görülmemektedir”. Ancak “Regressive (sonuçtan ilkeye giden, geriye yönsemeci) ve moralist esaslı kitaplar görülebilmektedir. Moralist oluşunun nedeni ise, ‘Şarktaki tek özne olan hükümdarın’ siyasal iradesinin ancak bu iradenin sahibi olan öznenin kendi moral anlayışındaki düzelme ile sınırlandırılabilir oluşudur. Bu iradeyi sınırlandıracak bir dışsal iradenin dinde ve siyasal kültürde meşru sayılmamasıdır. Çoğulcu (monistik olmayan) bir siyasal

Platon’un “Devlet”i ilk ütopya olarak değerlendirilir.

yaşamın ve böyle bir toplumun hukukunun bulunmayışdır" (2).

Doğu'da da yaşanan toplumsal dönemi eleştirenlerin görüldüğünü söyleyen Oskay şöyle devam eder: "Fakat özellikle Doğu kültürlerinde bu tür eleştiriler, eleştirilmesi gereken hayatın yeniden düzeltilmesi için geçmiş iyi zamanlara dönülmesini düşler, savunur. Tıpkı, İmparatorluk Çini'nin yüksek devlet memurlarının Konfüçyüsçü metinleri, bu metinler üzerinde yapılmış eski şerh ve tefsirleri, bu şerh ve tefsirler üzerine yazılmış daha sonraki şerh ve tefsirleri okuyarak bilgilenip hali hazır durumun düzeltilmesi için yapılması gereken islahatın esaslarını gün ışığına çıkarma çabalarında, geleceğinde olduğu gibi..." (3).

Sayın Oskay, tam da ele aldığımız konuyu tartıştığı ve tipik savlar ileri sürdüğü için uzun aktarmalar yaptık. Tartışmaya geçmeden önce, Konfüçyüsçü ritüelleri anlatan *Ritüeller Üzerine Notlar* adlı bir kitaptan alınan 2 binyıllık bir metni, Oskay'ın ve okurların değerlendirmesine sunuyoruz:

Konfüçyüs'ü temsil eden bir çizim.

"Büyük yol izlendiğinde, tüm dünya ortak mülk olur. En kudretli ve en faal olan lider seçilir; hakikat söylenir ve dirlik düzenlik sağlanır. Böylece insanlar yalnız kendi ailelerine, aileleri ve yalnız kendi çocuklarına çocukları olarak muamele etmekle kalmazlar. Yaşlılara yaşamlarının sonuna kadar sükunetle yaşayacakları, gücü kuvveti yerinde olan adamlara çalışacakları ve gençlere kendilerini daha fazla geliştirecekleri bir yer bulmaya özen ve gayret gösterirler. Dul erkekler ve dul kadınların, yetimler, öksüzler ve çocuksuzların ve hatta hastaların, bunların hepsinin iâşeleri toplum tarafından sağlanır. Erkekler işinde gücünde, kadınlar evlerindedir. Eşyalar yararlı şekilde kullanılmadan battal hale gelsin istenmez; fakat onların her durum ve koşulda bizzat kendileri için, yani süs olsun diye bir kenarda kullanılmadan tutulmaları da istenmez. Kişinin güçlerinin işlevsiz kalması istenmez; fakat onların kişisel yarar için kullanılması da istenmez. Tüm hile ve entrikalar sona erer; onlara gereksinim duyulmaz. Haydutluk ve tahrip edicilik artık sökmaz. Hatta öyle ki; dışarıda hâlâ deliller dolaşsa da, onları bir yere tıkmaya gereksinim kalmaz. Bu büyük toplum (da tong) çağıdır" (4).

İşte Doğu'nun da Doğu'su olan İmparatorluk Çin'inde, tam 2 binyıl önce yazılmış Konfüçyüsçü metinlerden bir örnek. Bu metinde oldukça sağlam bir ütopya kurulmuş. Her şey ortak, özel mülkiyet yok. Yönetici, o mevkiye soyuyla değil yeteneğiyle ve seçimle geliyor. Çocukların bakımı, hastaların ve özürlülerin yaşamı toplum tarafından garanti altına alınmış. İhtiyaç fazlası tü-

ketim kalmamış. Sömürü yok ("kişilerin güçleri kişisel yarar için kullanılmaz"). Hile, entrika, haydutluk yok. Tımarhane bile yok. Konumuz açısından en önemlisi, bu metin geçmişteki bir "altın çağ"a gönderme yapmıyor, "Büyük yol" ile varılacak gelecekteki bir "büyük toplum"dan, "da tong"dan söz ediyor. Kısacası, Oskay'ın "Doğu toplumlarında olmaz" dediği her şey vardır bu metinde. Eski Çin ve Hint metinleri bu gözle incelendiğinde, daha pek çok ütöpik metnin bulunabilme olasılığı vardır.

Teori ile olgu çeliştiği zaman, teori değiştirilir

Görüldüğü gibi, Doğu'da ütopya olamayacağını söyleyenler, eski Doğu toplumlarını Batılı toplumlardan çok farklı bir yere koyuyorlar. Neredeyse buralarda, toplum bilimlerinin yasaları geçerli değildir. Esas olarak Avrupalı toplumların gelişim çizgisini inceliyorlar, buradan bir toplum bilimi ve onun kavramlarını üretiyorlar, daha sonra bu gözlük ile eski Doğu toplumlarına bakıp aynı olgu ve süreçleri göremediklerinde bu toplumları tarihin ve sosyolojinin dışına itiyorlar. Avrupalı toplumlar ve aynı çizgiye bir şekilde girenler, tarihsel süreçleri içinde kölecidirler, feodaldirler, kapitalisttirler ve sosyalisttirler. Bu çizginin dışında kalan toplumlar ise bu tür temel sosyolojik kavramlarla açıklanamazlar; onların sistemi Asya Tipi Üretim Tarzı'dır (ATÜT), onlar Doğu toplumlarıdır. Oysa bu noktada, geliştirilen burjuva toplum biliminin yetersizliği söz konusu değil midir? Öyle bir toplum bilimi düşünün ki, dünya toplumlarının dörtte üçünü açıklayamıyor; açıklayamadığı için de ATÜT ve "Doğu Toplamları" gibi aslında hiçbir şey anlatmayan kavramlar geliştiriyor. Eski Doğu toplumlarında gelişimin, sınıf mücadelesinin, ezen-ezilen ve yöneten-yönetilen çelişkinin, gelecek tasarısının, giderek ütopyanın, bilimin, felsefenin olmayacağı savları, hep bu çarpık, yetersiz ve Avrupamerkezci bakış açısının ürünleridir.

dir. Doğu toplumlarının geçmişi, büyük altüst oluşlarla, savaşlarla, koca koca hanedanlıkların devriliş ve yerine yenilerinin oluşmasıyla, başarılı-başarısız sayısız halk ayaklanmalarıyla, köklü devrimlerle, büyük göçlerle doludur; son derece dinamik ve değişken bir tarihtir eski Doğu toplumlarının tarihi.

Bir kere Antik Dönem'in ve Ortaçağ'ın en gelişmiş uygarlıkları bu

Teori olguyu açıklayamadığı zaman, olguyu değiştiremeyeceğinize göre, teoriyi değiştirirsiniz. Sosyalist teorinin kurucuları Marx ve Engels'in giriştikleri iş de buydu. "Tarihsel materyalizm" adını verdikleri kuramla dünyanın bütün toplumları için geçerli evrensel yasaları geliştirmeye çalıştılar, daha doğrusu bu çabayı başlattılar. Bu nedenle sosyalizm, 20. yüzyılda, yeşerdiği coğrafyanın çok dışındaki ve farklı bölgelerde, Rusya'da, Çin'de, Hindistan'da, Küba'da dönüşüm isteyenlerin bayrağı olabildi. Ama bugün hâlâ, gerçekten evrensel bir toplum bilim oluşturmanın henüz ilk adımlarını atabilmiştir insanlık.

O halde, tamamen Avrupalı toplumların tarihsel deneyiminden üretilmiş yöntem ve kavramlarla diğer toplumlara bakıp o kavramlar bulunamadığında "yokmuş" demek yerine; o toplumların kendi özgüllüklerinden yola çıkarak daha evrensel bir senteze ve daha gelişmiş ve kapsayıcı kavramlara ulaşmaya çalışmak gerekir. Elimizde başarıyla denenmiş bir de yöntem var: Tarihsel materyalizm.

Eski Doğu'nun tarihini, devrimler tarihi olarak okumak

Örneğin Doğu toplumlarının tarihine çok kaba bir göz atış bile, bu tarihin hiç de durağan, istikrar abidesi ve imparatorların tek özne olduğu, sınıf çelişmelerinin bulunmadığı bir tarih olmadığını görmek için yeterli-

coğrafyada kurulmuştur. Bunların her birinin kuruluşu bir büyük devrimdir ve dinamizmi, gelişmişliği gösterir. Bu nüfusu kalabalık dünya parçasının her bir topluluğu, ya madını doldurmuş ve çürümüş hanedanlıkları devire devire ya da var olan uygarlıklara gençlik aşıları yaparak yukarı barbarlıktan uygarlığa geçmişler, tarih sahnesine adım atmışlardır. Bütün bu uygarlık atılımları birer devrimdir. Ortadoğu'da çıkan sayısız peygamber, aslında bu atılımların önderleridir. En başarılı olanlarını hâlâ anıyoruz. Dr. Hikmet Kıvılcımlı, bu devrimlere "tarihsel devrimler" adını verir. Avrupalı halkların tarihinde de bu tür devrimler vardır. Örneğin Batı Roma'nın barbar halkların akınlarıyla yıkılışı böyle bir devrimdir. Daha sonraları kapitalizmi kuracak olan bu barbar halkların uygarlığa geçişleri ve Avrupa feodalizminin kuruluşu bu devrimci atılımla gerçekleşmiştir. Antik Doğu'da bu tür devrimlerin sayısız örneklerini görebiliriz. Ama "devrim" kavramını son 300 yılın Avrupa'sına bakarak oluşturanlar,

bu büyük tarihsel sıçramaları toplumların savaşı sanırlar, tarihi ilerletici ve üretici güçleri özgürleştirici yönünü kavrayamazlar.

Eski Doğu toplumlarının tarihi, sadece "tarihsel devrimler" açısından değil "sosyal devrimler" açısından da son derece zengindir. Eğer lise tarih kitaplarının ilkel bakış açısından kurtulabilirsek, Çin tarihini, Hint tarihini, Arap ve Fars İmparatorluklarının tarihini, Selçuklu ve Osmanlı tarihini birer halk ayaklanmaları tarihi olarak da okuyabiliriz. Bu ayaklanmaların bir kısmı başarısız olmuş, ama Bedreddin örneğinde görüldüğü gibi toplumun genlerine işlemiş ve esintileri türkülerle, öykülerle bugüne kadar gelmiştir. Bazıları ise başarılı olmuş ve yeni-genç devletlerin doğuşuna yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş süreci, Anadolu halkının çürümüş Bizans'a karşı -İstanbul'un fethi ile noktalan- bir devrim hareketidir. 13. yüzyıl, Anadolu için her açıdan ilginç bir tarih kesitidir, hatta "ütopik pratikler"le doludur. Çin tarihinin en büyük hanedanlarından Han ve Ming Hanedanları ile "Beş Sıla-

Konfüçyüs.

Han Hanedanı'nın (MÖ 206-MS 220) kurucusu Liu Pang (solda) ile Ming Hanedanı'nın (1368-1644) kurucusu Chu Yüanchang birer köylü önderidir ve başarılı birer ayaklanma örgütleyip çürümüş aristokrat yapıyı yıkarak kendi devletlerini kurmuşlardır.

le"nin ilki, aristokrat sınıflara karşı büyük köylü ayaklanmaları ile kurulmuştur. Han Hanedanı'nın (MÖ 206-MS 220) kurucusu Liu Pang ile Ming Hanedanı'nın (1368-1644) kurucusu Chu Yüanchang birer köylü önderidir ve başarılı birer ayaklanma örgütleyip çürümüş aristokrat yapıyı yıkarak kendi devletlerini kurmuşlardır (5). Yani Liu ile Chu, başarılı olmuş Spartaküs'lerdir. Spartaküs de başarılı olsaydı, en iyi olasılıkla yeni Roma İmparatoru olabilirdi. Arap ve Fars tarihi de, birbiri ardına gelen sultanların ve sülalelerin değil, halk ayaklanmalarının tarihidir aslında. Bütün bunları dergimizde tek tek ele alacağız. Doğu toplumlarının tarihi, Avrupamerkezcilik'ten sıyrılarak yeniden yazılmalıdır.

Doğu toplumlarının iç dinamiklerle değil, ancak dış etkilere değişebilecekleri tezi de o dönemi kavrayamamaktan kaynaklanıyor. Yine burjuva toplum biliminin yetersizliği. Yukarda da söylediğimiz gibi "dış etki" denenler uygarlığa geçiş devrimleridir ve çürümüş aristokrat yönetimin zulmünden bıkan içteki halk tarafından desteklenmiştir. Kaldı ki çoğu zaman çürümüş yönetimler köylü ayaklanmaları ile yıkılmış, ama tarihi sınırlılıklardan dolayı yeni bir feodal yönetimle sonuçlanmış. Aslında çağdaş Batı devrimleri de (burjuva demokratik devrimler) bu

açıdan farklı değildir. Fransız Devrimi'nin sonucunda, iktidarı "baldırıçıplaklar" değil, Fransız burjuvazisi almıştır. İlginçtir, baldırıçıplakların, yani ezilen sınıfların, ancak 20. yüzyılda gerçekleşen, iktidarı kendi adlarına aldıkları atılımlar, gelişmiş Batı toplumlarında değil, yine Doğu toplumlarında oluşmuştur: Sovyet Devrimi ve Çin Devrimi.

Kaldı ki Doğu toplumlarının durağan ve geleceğe değil geçmişe dönük olduğu tezi, bir 19. yüzyıl mitidir. Kapitalizmin Avrupa'da hâkim sistem olarak kendini kabul ettirdiği, dünyanın kapitalist merkezler tarafından sömürgeleştirildiği dönemde, bu yapının bir ihtiyacı olarak üretilen Avrupamerkezcilik tarih anlayışının türevidir. "Doğu toplumlarında, verili toplumsal sistemi iç dinamiklerle değiştirmenin olanaksızlığı; değişikliklerin ancak, verili toplumsal sistemin etkileşimde bulunmak zorunda kaldığı dış/yabancı toplumsal sistemlerin etkisiyle olabileceği" anlayışı, bize bu tezin kaynağı için bir ipucu da sağlıyor. Bu dış/yabancı etken, kapitalist sömürgecilerdir; onlar bu durağan toplumları uygar dünyaya bağlamaktadırlar. Bu tez sömürgecilik ve emperyalizmi olumlamak, kabul ettirmek için üretilmiştir ve değişik biçimlerde günümüzde de etkisini sürdürüyor.

Madalyonun diğer tarafına baktı-

gımızda da, son yüzyıllarda, bu teze destek sağlayacak bir yapı görülüyor. Osmanlı tarihinden de çok iyi bildiğimiz gibi, özellikle 17-18. yüzyıllardan sonra, kapitalist sisteme geçen Batı toplumları uygarlığın ve gelişmenin öncülüğü rolünü üstlenirken, Doğu toplumları bir durağanlık ve giderek çürüme dönemine girmişlerdir. Samir Amin *Avrupamerkezcilik* adlı eserinde bu gelişmenin nedenlerini uzun uzun inceliyor ve şu sonuca varıyor:

"Sistemin (haraçlı tarzın-EH) merkezinde, yani üretim ilişkilerinin daha yerleşik olduğu yerde, bu ilişkilerce yönlendirilen üretici güçlerin yükselişi sistemin bütününde tutarlılığı artırırken, sistemin çevresinde, üretici güçlerin yeterince gelişmemiş olması ona daha büyük bir esneklik kazandırmakta, bu da erken bir devrimin gündeme gelmesini açıklamaktadır" (6).

Yani Avrupa'nın avantajı, gerilindedir. Avrupa feodalizmi, Doğu feodalizmine göre daha ilkel, tamamlanmamış ve çevreseldir. Fakat bu dezavantajlar, ileride avantaja dönüşmüştür. Doğu'nun ileriliği, yani avantajı ise süreç içinde bir dezavantaja dönüşmüştür. Tarihe eşitsiz gelişim yasasının mantığı içinde baktığımızda Avrupamerkezciler'in "Batı'nın ebedi ileriliği, Doğu'nun ebedi geriliği ve durağanlığı" iddiası dayanaksız kalmaktadır.

Batılı ideologlar 3-4 yüzyıllık bir durumu bütün bir tarihe yayıyorlar. Oysa bütün bir Ortaçağ boyunca (Antik Çağ da katabiliriz) uygarlığın, ileriliğin, felsefenin, bilimin, sanataın öncülüğü, şimdi Doğu denilen toplumlar tarafından yapıliyordu ve bu bir tartışma konusu değildi.

Bu bölümü toparlarsak: Eski Doğu toplumlarının tarihi, hem köklü uygarlıkların hem de sayısız devrimci atılımların tarihidir. Ve bu dinamik tarih, son derece zengin bir düşünsel dünya yaratmıştır. Hem yöneten aristokrat sınıfların hem de ezilen kitlelerin binlerce yılda birikmiş zengin bir edebiyat, sanat, siyaset, felsefe ve bilim külliyesi oluşmuştur. Bu külliye, Batımerkezli bir

gözle değil, bir “dünyalı” gözüyle incelendiğinde, felsefenin ve siyaset biliminin olduğu kadar, ütopya listelerimizin de kabarcığını düşünüyoruz. Bazı ipuçlarına dikkat çekerek yazımızı sonlandıralım.

Eski Doğu’da siyasal düşünce geleneği

Eski Doğu toplumlarında ütopyanın olup olmadığı sorusuna hazırlık için, bu toplumlardaki siyasal düşünce külliyyatına göz atmak gerekir. Çünkü siyasal düşünce ve siyaset bilimi, ütopyanın kozasıdır. İkincisi aynı gerekçelerle Doğu’da siyasal düşüncenin de olmadığı iddia edilebilir. Durağanlığın, değişmezliğin, sürekli istikrarın hâkim olduğu, tek özne olarak hükümdarın bulunduğu, sınıf mücadelesinin olmadığı toplumlarda siyaset bilimi de ne arar ki. Oysa eski Doğu toplumlarının düşünce tarihine göz attığımızda, son derece zengin ve hacimli bir siyasal düşünce külliyyatı görüyoruz. Bu külliyyat, hem hâkim sınıfların ideoloğunu yapan düşünürlerin hem de bu sınıflara karşı mücadele eden kesimlerin temsilcilerinin yazdıklarını kapsar.

İki yıl önce *Bilim ve Ütopya* dergisini çıkarırken “Makyavel’in Ustaları” başlıklı bir kapak dosyası hazırlamıştık (7). Üç büyük örneğe dikkat çekmiştik: Çinli komutan Sun Tzu’nun *Savaş Sanatı* (MÖ 400 civarı), Hintli vezir Kautilya’nın *Arthashastra* (MÖ 300 civarı), Selçuklu veziri Nizamülmülk’ün *Siyasetname* (11. yüzyıl) adlı eserleri. Bunlar ünleri günümüze dek ulaşan doruk eserlerdir. Hem geçmiş birikimleri toparladıkları hem de gelecekte birçok eserle devam eden bir gelenek yarattıkları biliniyor. Yine Antik Çin’de, bugün “diktatörlük ve militarizmin ilk eleştirmenlerinden biri” olarak anılan Konfüçyüs’ün (MÖ 500 civarı) çoğu öğren-

cileri tarafından derlenen eserleri; onun yarattığı geleneği izleyen birçok düşünürün ürettiği eserler, içerdikleri siyasal düşünceler açısından incelenmesi gereken son derece zengin kaynaklardır. Alman araştırmacı Harro von Senger’in iki ciltlik *Savaş Hileleri-Strategemler* adlı eseri (8) Çin geleneğindeki 36 savaş hilesini (strategemler) tarihsel ve güncel öyküleriyle birlikte anlatır. Bu eser de Çin’in siyasal düşünce geleneğine ulaşmak için çok zengin bir başvuru kaynağıdır. Yine büyük ve köklü bir uygarlık kaynağı olan Antik Hint’de siyaset bilimi açısından incelenecek sayısız eser üretilmiştir.

İslamiyet dönemine gelirse, en başta hareketin ilk önderi Hz. Muhammed’in *Kuran*’ını siyasal düşünce tarihinin başyapıtlarından biri olarak değerlendirmek gerekir. *Kuran*, on yıllara yayılan yazılış süreci göz önüne alındığında, devrimci önder Hz. Muhammed’in ve ilk Müslümanlar’ın “ideolojik mücadele organı” olarak da nitelenebilir. İslam’ın sonraki dönemlerine gelirse: W.

Montgomery Watt *İslam’da Siyasal Düşüncenin Oluşumu* adlı eserinde (9) İslam tarihindeki siyaset teorisyenleri için bize bir anahtar liste sunar. İçlerinde Farabi, İbn Sina, Ebu Yusuf, el-Maturidi, el-Bağdadi, Gazali, Tusi ve İbn Haldun’un ünlü eserlerinin de bulunduğu bir ön listedir bu. Watt, bu listenin sadece Arap ve Türk kökenlileri kapsadığını ve çok eksik olduğunu söyler. Watt eserinde, İran siyasal düşünce geleneğini ayrı olarak inceler ve birçok düşünür ile eserlerine vurgu yapar. Erwin Rosenthal ise Ortaçağ’da *İslam Siyaset Düşüncesi* adlı eserinde, yukardakilerin yanı sıra **Maverdi**, İbn Cema’a, İbn Temiyye, İbn Bacce, İbn Rüşd ve Devvani adlarına vurgu yapar. Rosenthal, Osmanlı’nın olgun dönemine ait üç eserin öne çıktığını belirtir: “Osmanlı Devleti’nin gerilemesi konusunda **Koçi Bey**’in 1630’da yazdığı eser; sultanın devlet işleri hususunda bilgi istemesi dolayısıyla 1640’ta adı bilinmeyen bir yazarca yazılan *Nasihatname*; ve meşhur tarihçi ve yaşam öykücüsü

Hacı Halife’nin önemli eseri *Dusturu’l Amel*” (10).

Tabii, hâkim sistem ile sürekli çelişmiş ve mücadele etmiş Alevi geleneğinin ürettiklerini daha da önem vererek incelemek gerekir. Son olarak, biraz da duygusal biçimde ayrı olarak vurgulanmasını istediğimiz **Şeyh Bedreddin**’in *Varidat*’ını da belirtelim.

Burada sadece, muazzam bir külliyyatın öne çıkmış çok küçük bir bölümüne dikkat çektik. 5 binyıllık dinamik bir uygarlık damarı, doğal olarak müthiş bir birikime sahiptir. Siyasal düşünceye ilişkin bu eserlerin ütopyik unsurlar taşıması kuvvetle olasıdır; şimdiye kadar pek yapılmayan bu açıdan incelenmeleri ve değerlendirilmeleri gerekir. Çünkü o dönemlerde, felsefe ve bilim, siyaset ve ütopya günümüzdeki gibi ayrıışmamıştı; dolay-

siyla bu inceleme, büyük bir hazine içindeki konumuz açısından değerli mücevherleri aydınlatmak anlamına gelecektir.

Farabi'nin "Erdemli Kent"

Platon (Eflatun) üzerine yorumlarıyla da tanınan ünlü filozof Farabi (870-950) siyaset üzerine iki eser yazmıştır: *Kitâb Ârâ' Ehl el-Medînet el-Fâzıla* (Erdemli Şehir Halkının Sanıları) ve *Kitâb es-Siyâset el-Medeniye* (Medeni Siyaset). Geniş çevrelerce ilk ütopya olarak da değerlendirilen Platon'un *Devlet* adlı eseri, Farabi için esin kaynağı olmuştur. Düşündüğü "Erdemli Kent"i uzun uzun an-

latan Farabi'nin bu eserleri konumuz açısından incelenmeye değer. Hilmi Ziya Ülken *İslam Felsefesi* adlı eserinde Farabi'nin düşüncelerine ilişkin şu değerlendirmede bulunur:

"Siyasette Farabi Eflatun'un yolunu tutar. Eflatun'un 'Devlet' diyalogunu başka diyaloglariyle tamamlar ve İslâm inancı ile uzlaştırır. Farabi siyasette bir nevi utopist'dir. Fakat onun utopie'sini Thomas Morus'e ve Campanella'ya benzetmemelidir. Çünkü utopique toplumun yanında filozof gerçek toplumu da kabul eder. Ayrıca o humanist'dir. Onun yetkin devleti bütün insanlığı kuşatan bir dünya devletidir. Metafizik ve psikolojik insanlık görüşü aynı zamanda siyasette prensip vazifesini görür. Farabi buradan dayandığı Yunan filozoflarını aşar (Şu kadar ki, Zenon'da da dünya hemşehriliği=cosmopolitisme fikri vardır). Bu ilerlemenin sebebini eskilerin site toplumu yerine İslâmın üniversal toplumunda aramalıdır" (11).

Selahattin Hilav da Platon'un *Devlet* adlı eserine yazdığı Önsöz'de Farabi'nin söz konusu eserlerine değinerek benzer bir değerlendirme yapıyor:

"Fârâbi, Aristoteles'in de etkisinde kalmakla birlikte, devlet felsefesinde, genellikle, Platon'u izler. İslam filozofunun amacı, *Devlet*'teki görüşleri, Müslümanlık'ın temel ilkeleriyle uz-

Farabi.

laştırmaktır. Toplumun kurulması, sınıfların ve zümrelerin özel görevleri, ideal devletin görevi, uyum ve yardımlaşma, toplum içinde insanın mutlu hayatı, belli bir düzene uyma ve buyruk altında bulunma, yöneticinin (kralın) özellikleri ve yetişme tarzı, kötü devlet ve erdemli devlet arasındaki farklar konusunda, Platon'un Fârâbi üzerinde kesin bir etki yaptığını görüyoruz. Fârâbi'nin, gerçek toplumu göz önünde tutan bir ütopya kurduğunu ve üstelik şehir-devlet sınırlarını aşan geniş kapsamlı insancıl bir ideal devlet tasarladığını görüyoruz" (12).

Görüldüğü gibi önde gelen iki felsefecimiz de Farabi'nin söz konusu fikirlerinin bir ütopya sayılabileceğini ve Platon'un *Devlet*'ini aşan bir kapsayıcılığa sahip olduğunu vurguluyorlar. *Parşömen Dergisi*'nin Güz 2001 tarihli sayısında Doğu ütopyaları konusunu tartışan Bülent Somay ve Ahmet Sait Akçay da Farabi'nin eserinin "ütopya" olarak değerlendirilebileceği üzerinde hemfikirler. Bülent Somay, ütopyacılık açısından Ortaçağ Hıristiyanlığı ile Müslümanlığı karşılaştırarak, Müslümanlığın ütopyaya daha açık olduğunu iddia eder:

"Ütopya tasarlıyorsan, kilise örgütlenmesine alternatif bir örgütlenme tasarlıyor olmalısın. Buna izin verilemezdi bir. İkincisi ütopyanın

bir diğer anlamı yeryüzü cennetidir. Halbuki Hıristiyanlıkta çok net bir cennet tanımı var. Buna alternatif bir yeryüzü cenneti tasarlamam mümkün değil. Dolayısıyla Ortodoks Hıristiyanlık dönemi, yani Ortaçağ, ütopyaya izin vermez. Oysa Müslümanlık ütopyaya izin verebilir. Müslümanlıkta ütopya çok büyük yer tutmayacak tarih içinde. Ama Müslümanlık bunun önüne geçmez, çünkü Müslümanlığın çok detaylı bir cennet tasarımı yoktur. Müslümanlığın çok detaylı cehennem tasarımı da yoktur. Müslümanlık daha ziyade bu dünyayla ilgili, bu dünyadaki kurallarla ilgili bir din olduğu için bize ta-

sarladığımız ütopyanın din dışı, seküler olması zorunluluğunu getirmez. (...) Dolayısıyla son derece dünyevî bir yanı var. Dünyevî olduğu için de ütopyaya karşı değil. Tabii kalkıp Kuran'daki yaşam tarzına karşı alternatif bir yaşam tarzı çizmeye kalkarsan o zaman sana 'dinsiz' der, engel olmaya kalkar, ama önden yolunu kesmez. Halbuki Hıristiyanlık daha baştan yolunu kesiyor." (13).

Doğu'nun kendine has bir ütopyası olduğunu, daha çok bireyin ütopyası olarak yazıldığını savlayan Ahmet Sait Akçay da, Farabi'nin adı geçen eserleri ile İbn Bacce'nin *Tedbir'ül Mutevahhid* (Tek Kalanın Yönetimi) adlı eserini farklı bir yere koyar (14).

Sembolik öyküler

Konumuz açısından bir diğer önemli külliyyat da eski Doğu ve özellikle İslam felsefesindeki sembolik öykülerdir. En ünlüleri İbni Sina'nın *Risâle-i Hayy ibn Yakzân*'ı, yine İbni Sina'nın *Risâletu't-Tayr*'ı (Kuşların Öyküsü), *Sühreverdî*'nin *Kıssatu'l Gurbetu'l Garbiyye*'si (Ruhun Yolculuğu), İbn Tufeyl'in *Hayy ibn Yakzân*'ı, Gazzalî'nin *Risâletu't-Tuyûr*'u ve Necm-i Râzî'nin *Risâletu't-Tuyûr*'u, İbn Bacce'nin *Tedbir'ül Mutevahhid*'i ve İbnü'n-Nefis'in *er-Risâletü'l Kâmilîye*'sidir. Ayrıca bu

eserlerin başka düşünürler tarafından yazılmış birçok yorumu bulunmaktadır.

Özellikle İbn Tufeyl'in (1106-1186) adasal roman türünün ilk örneği olarak nitelenen *Hayy ibn Yakzân* adlı eserinin Batı yazınına büyük ölçüde etkilediği söylenir. Hilmi Ziya Ülken *İslam Felsefesi* adlı kitabında, İbn Tufeyl'in Batı'daki etkisine ilişkin şöyle yazar: "Batıda tesiri çok büyük oldu. Onun birçok taklitleri yazıldı. En tanınmışları arasında çağdaş felsefeyi açanlardan Francis Bacon'un *Atlantis* adlı felsefi romanını zikretmelidir." (15). Bilindiği gibi Bacon'ın *Yeni Atlantis* adlı eseri, Thomas Morus'un *Utopia*'sı ve Campanella'nın *Güneş Ülkesi* ile birlikte klasik Batı ütopyaların en ünlülerindendir. İbn Tufeyl'in eserinin, Rousseau'nun *Emil*'ine, Thomas Morus'un *Utopia*'sına ve Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'suna esin kaynağı olduğunu söyleyen kişi çoktur (16). Ahmet Sait Akçay da, bu sembolik öykülerin hepsinin Doğu ütopyaları örnekleri olduğunu belirtir.

Bu eserlerin (17) ve tabii *Binbir Gece Masalları* ile diğer anonim Doğu öykülerinin, Hint masallarının ve sayısız efsane ve destanın konumuz açısından incelenmesi gerekir.

Ve diğerleri...

Daha pek çok ipucu sayılabilir. Üç büyük din Ortadoğu'dan çıkmıştır. Bu dinlerin kitaplarındaki cennet tasvirleri konumuz açısından incelenebilir. Hasan Aydın bu sayımızda *Kuran*'ın cennet tasvirini irdeliyor. Öte yandan Hikmet Kıvılcımlı'nın *Tarih Tezi Işığında Allah, Peygamber ve Kitap* adlı eseri (18), Hz. Muhammed'e ve eseri *Kuran*'a ilişkin çok ilginç ve farklı yorumlar getiriyor. Bu yorumlardan yola çıkarak yapılacak bir inceleme konumuz açısından oldukça verimli olabilir. 13. yüzyıl Anadolu'su ve bu dönemde yaşayan düşünürler ortaya ütöpik fikirler atmışlar, bazı pratikler de geliştirmişlerdir. Yine elinizdeki sayıda Ömer Tuncer, bu ilginç ve verimli dönemin araştırılmasına bir giriş yapıyor. Halk edebiyatımız ütöpik unsurlarla

Francis Bacon. "Yeni Atlantis" adlı ütopyasının, İbn Tufeyl'in "Hayy ibn Yakzân"ından esinlendiği söylenir.

doludur. Hemen aklımıza "Yarin yanağından gayrı her şey ortak olmalı" ve "gülü gül ile tartmak" dizeleri geliyor. Marx bu dizelerden haberdar olsaydı, sanırım *Manifesto*'nun başına koyardı. Doğu tarihindeki büyük halk ayaklanmaları ve onların aynı zamanda birer düşünür olan liderlerinin yazdıkları ütöpik düşüncenin unsurları olarak değerlendirilebilir. Dosyamızda yer alan, Nedim Gürsel'in, Alman köylü ayaklanmasının lideri Thomas Münzer ile Şeyh Bedreddin'i karşılaştıran makalesi bu konuya bir giriş niteliği taşımaktadır. Eski Çin ve Hint metinleri de bu açıdan gözden geçirilmelidir.

Kısacası eski Doğu'nun tarihi, ütöpik düşünce araştırmaları açısından son derece zengin unsurlar taşımaktadır. Yeter ki bu gözle bakmayı becerebilelim. Doğu'da ütopya bulamayanlar, ütopya kavramlarını değiştirmelidirler. Bizce eski Doğu metinleri ütopya kaynamaktadır. *Bilim ve Gelecek*'in önümüzdeki sayılarında bu metinleri tek tek ele alıp incelemeyi düşünüyoruz. Elinizdeki dosya bir kapıyı aralamakta ve konunun uzmanlarına bir davet yapmaktadır.

Dünyalı olmak...

İnsanlık günümüzde "dünyalı" olabilmenin eşğine geldi. Tabii ki

emperyalist küreselleşmeyi kastetmiyoruz; tam tersine, dünyalı olabilmenin önündeki en büyük engeldir kapitalistlerin küreselleşmesi. Bizim kastettiğimiz emeğin dünyasıdır. Ancak sömürüyü ve her türden eşitsizliği aşan bir bakış açısı ve onun pratiği, insanlığın farklı coğrafyalarda ve farklı dönemlerde oluşturduğu birikimleri bir potada eritebilir, damıtabilir, sentezini oluşturabilir ve gerçek bir dünya uygarlığına ulaşabilir. Bu pratik içinde oluşacak bilim, sanat, felsefe, siyaset ve ütopya kavramları çok çeşitli renklerin bir cümbüşü olacaktır. Bu cümbüş toplumuna, "da tong"a, gerçek yeryüzü "cennet"ine, "Erdemli Kent"e, "gülün gül ile tartıldığı toplum"a, "yarin yanağından gayrı her şeyin ortak olduğu toplum"a, "Utopia"ya, "Güneş Ülkesi"ne, "Yarın"a, "Ekotopya"ya, "komünizm"e ulaşacaktır insanlık. Bu bir ütopya değil; insanlığın geleceği...

DİPNOTLAR

- 1) Ünsal Oskay, Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım, YKY, 4. baskı, Nisan 2001, s.234.
- 2) A.g.e., s.233.
- 3) A.g.e., s.231.
- 4) Aktaran Harro von Senger, Savaş Hileleri-Strategemler II, Çev.: Metin Özbalt, Anahtar Kitaplar, Kasım 2003, s.17.
- 5) Dr. Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, TTK Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1995.
- 6) Samir Amin, Avrupalımerkezilik, Çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, Temmuz 1993, s.180.
- 7) Bilim ve Ütopya, Nisan 2002, Sayı: 94.
- 8) Harro von Senger'in "Savaş Hileleri-Strategemler" adlı eserinde geçen 36 stratejinin ilk 27'si Anahtar Kitaplar tarafından iki cilt halinde basıldı. Son 9 stratejemi içeren üçüncü cilt yakında aynı yayınevinden yayınlanacak.
- 9) W. Montgomery Watt, İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu, Çev. Ulvi Murat Kılavuz, Birey Yayıncılık, Kasım 2001, s.159.
- 10) Erwin I. J. Rosenthal, Ortadoğu'da İslam Siyaset Düşüncesi, Çev. Ali Çakso, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.326.
- 11) Hilmi Ziya Ülken, İslam Felsefesi, Ülken Yayınları, Aralık 1983, s.63.
- 12) Platon, Devlet, "Selahattin Hilav'ın önsözü", Çev. Hüseyin Demirhan, Sosyal Yayınlar, 2002, s.13.
- 13) Parşömen dergisi, "Bülent Somay ile Edebiyat ve Ütopya Üzerine", Güz 2001, Cilt: 2, Sayı: 3, s.5.
- 14) A.g.e., s.39.
- 15) Hilmi Ziya Ülken, İslam Felsefesi, Ülken Yayınları, Aralık 1983, s.216.
- 16) İbn Tufeyl, Ruhun Uyanışı, "N. Ahmet Özalp'ın önsözü", İnsan Yayınları, İstanbul, 1985, s.18.
- 17) Araştırmak isteyenler için şu kitapları önerebiliriz: "İslam Felsefesinde Sembolik Hikayeler", İnsan Yayınları, Ocak 2003. "Ruhun Uyanışı-Hayy İbn Yakzân", İbn Tufeyl-İbn Sina, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002. "Hay bin yakzân", YKY.
- 18) Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Allah-Peygamber-Kitap, Bumerang Yayınevi.

Doğu toplumları ve ütopya

Bugün Batılılar'a ait olduğu düşünülen ütopya kitapları aslında tamamen klasik uygarlıkların damgasını taşırlar, yani onlar Doğulu'dur. Doğu'nun ütopyası, yani klasik kapitalizm öncesi ticarete ve tarih ve tarım temeli üzerinde üretime dayanan toplumların ütopyaları, ilhamını geçmişin "kent"inde bulur.

Demir Küçükaydın

Doğu toplumları ve ütopya ilişkisini anlamak için önce "doğu toplumu" ve "ütopya" kavramlarını netleştirmek gerekmektedir. Çünkü bu kavramlar, sanıldığından aksine, tarihin burjuva uygarlığınca geliştirilmiş metafizik bir kavranışına bağlı olan zaman ve mekân kavramlarına dayanırlar.

Doğu nedir?

Doğu nedir? Coğrafi olarak güneşin doğduğu yön demektir. Birçok dilde doğu zaten güneşin doğduğu ülke ya da taraf anlamına gelen sözcüklerle karşılaşılır. Bizzat Anadolu sözcüğü de böyledir. Eski çağın Grekleri için güneş küçük Asya yarımadasından doğduğu için, buna güneşin doğduğu yer anlamında Anadolu diyorlardı.

Ama dünya yuvarlaktır. Bu demektir ki, dünyanın her yeri doğudur. Amerika'nın Uzak Batı'sı da Uzakdoğu'daki Japonya'ya göre Uzakdoğu'dur. Demek ki "doğu" sözcüğü, ancak bulunan yere göre bir anlam taşımaktadır. Bu da bir yön olarak değil ama bir yer olarak Doğu'nun ancak belli bir koordinat sistemine göre var olabileceğini gösterir.

Bugün dilimize yerleşmiş Doğu ve Doğu toplumu kavramları, çok açıktır ki, Avrupa'da doğup gelişen kapitalist burjuva uygarlığının bir kavramıdır. Doğu, Orta Doğu, Uzakdoğu, Batı, Orta Batı, Uzak Batı gibi coğrafi adlandırmaların hepsi, özünde Batı Avrupa'nın koordinat sisteminin bakış açısından kullanılan birer mekân

adlandırılmasıdır ve coğrafi bir kavram olarak bile nötral adlandırmalar değil, tarihin ve coğrafyanın Avrupamerkezli bir kavranışını içerirler. Doğu kavramı, coğrafi bir kavram olarak bile masum, tarafsız bir kavram değildir.

Ama Doğu, sadece coğrafi bir kavram değil, aynı zamanda sosyolojik ve tarihsel bir kavramdır. Bütün kapitalizm öncesi uygarlıklar, Çin, Hint, Pers, Doğu Akdeniz uygarlıklarının hepsi, kapitalizmin doğduğu Batı Avrupa'ya göre doğuda olduğu için, "doğu" sözcüğü aynı zamanda, bu uygarlıkların tarihinden gelen, bu uygarlıklara ilişkin anlamında da kullanılır. Bu uygarlık alanları, tam da prekapitalist uygarlık alanları oldukları için daha sonra kapitalizm karşısında geri kalıp sömürgeleştikten, Doğu sözcüğü aşağılayıcı bir anlama da sahiptir. Daha sonra kurtuluş savaşlarının yük-

Doğu, sadece coğrafi bir kavram değil, aynı zamanda sosyolojik ve tarihsel bir kavramdır.

Doğu, prekapitalist uygarlıkların yayıldığı yerler anlamına gelir. Ne var ki, bunun yerine Doğu sözcüğünün kullanılması, sık sık anlam kaymalarına ve karışıklıklara yer açar. Coğrafi doğu kavramı, bu sosyolojik Doğu kavramının yerini alır.

selişinin bir yansıması olarak, buralarda yaşayan halkların dilinde Doğu, bu sefer, var olan durumda pek övünülecek bir yan olmadığından, eski uygarlık beşiği geçmişe bir gönderme içerir ve olumlu bir anlam yüküyle kullanılır olmuştur.

Bu değer yüklü anlamlardan soyutladığımızda, Doğu, prekapitalist uygarlıkların yayıldığı yerler anlamına gelir. Ne var ki, bunun yerine Doğu sözcüğünün kullanılması, sık sık anlam kaymalarına ve karışıklıklara yer açar. Coğrafi Doğu kavramı, bu sosyolojik Doğu kavramının yerini alır. En tipik örnek Japonya'dır. Japon-

ya, coğrafi olarak Doğu'nun doğusundadır, ama sosyolojik ve tarihsel olarak bir "Doğu toplumu" değildir. Çünkü Japonya, tıpkı Britanya Adaları gibi uygarlığa çok geç girmiş, Doğulu olma fırsatı bulamamış ve tam da bu sayede Doğulu olamadığı için Batılı olmuş bir ülkedir. 20. yüzyılın başında, Japonya'nın Çarlık Rusya'sına karşı kazandığı askeri zaferi, Doğu'nun Batı'ya karşı bir zaferi olarak selamlayan Lenin gibi Marksistler bile, ezilenlere sempatilerini belirtmek için bu coğrafi ve sosyolojik anlamlar arasında kayma yaptıklarını fark etmezler. Japonya'nın Rusya'ya karşı zaferi, Doğu'nun Batı'ya değil; yine Batı'nın Doğu'ya karşı; kapitalizmin Asyalılığa karşı bir zaferiydi. Çarlık Rusya'sı, coğrafi olarak daha batıda olmasına rağmen; sosyolojik olarak, Japonya'ya göre çok daha Doğulu ve Asyatik bir ülkeydi. Ve de tam bu nedenle yenilmişti Japonya karşısında.

Fas ve Cezayir, bugün Batılı denen birçok ülkeden çok daha batıdadırlar coğrafi olarak, ama onlar tarihsel ve sosyolojik olarak, ta Fenikeliler'den beri, prekapitalist uygarlıklar çemberine girdiklerinden Doğulu'durlar.

O halde, Doğu demek, sosyolojik olarak, prekapitalist uygarlık demektir.

Ütopya kavramı üzerine

O halde soruyu şöyle koymak gerekir: Prekapitalist uygarlıklarda ütopya var mıydı?

Ama bu soruda açıklanmayı bekleyen bir de ütopya kavramı bulunmaktadır. Çünkü ütopya kavramının kendisi de bizzat tarihin çok özel bir dönemine ilişkin bir tarih ve zaman kavrayışını yansıtan bir kavram olarak doğmuştur ve bizzat kendi burjuva uygarlığının ve toplumsal mücadelelerin gidişi içinde değişmiştir ve değişmektedir.

Ütopya kavramı günümüzde genellikle, gerçekleşmesi mümkün görülmeyen, ayakları yere basmayan,

Güneş Ülkesi'nin yazarı Campanella.

gerçeklikle bağını yitirmiş anlamlarında, siyasi veya toplumsal programları ve projeleri tanımlarken kullanılmaktadır. Bu kullanımda büyük ölçüde gerçekçinin zıttı gibi olumsuz bir anlamı vardır. Realpolitiklerin dilinde devrimci ve köklü değişimlere dayanan bir mücadeleyi aşılmanın bir aracıdır.

Ama ütopya aynı zamanda, bir program, kendisi için mücadele edilmesi gereken ve edildiğinde ulaşılabilecek bir hayal anlamında da kullanılır olmuştur son yıllarda. Bu anlamda, kendisine ulaşılmasa bile uğruna mücadele edilmeye değer, yol gösterici bir hedef anlamına sahiptir. Bu anlamda, umutsuz "Zeitgeist" in bir dışı vurumudur.

İnsanı arıdan ayıran, yapacağı şeyi önceden kafasında tasarlaması olduğundan, insan olmanın ve eylemin olmazsa olmaz koşulu olarak, yapılacak bir şeyin hayalini kurmak, onu kafada canlandırmak anlamında da kullanılmaktadır. Burada vurgu gerçekliği değiştirmeye yöneliktir, gerçeklikle bağın kaybı, ya da onun değiştirilemeyeceği gibi bir ima yoktur (1).

Ütopyanın bu anlamda kullanılışına bağlı olarak, son yıllarda, solun ve sosyalistlerin bir ütopyasının ol-

madığından, bir ütopyaya ihtiyacı olduğundan söz edildiğinde, onların bir programı olmadığı anlamında kullanılmaktadır.

Ama ütopya, tam bu anlamıyla da, son yıllarda, özellikle postmodern düşünürler arasında olumsuz bir anlam kazanmıştır. Bu kullanımda ütopyaların gerçekleşemeliklerinden söz edilmemektedir artık. Hayır onlar gerçekleştirilebilirler, ama gerçekleştirildikleri takdirde, toplumu ve insanları bir cendereye sokarak, büyük acılara ve haksızlıklara neden olurlar denmektedir. "Büyük anlatıların sonu" deyişi, bu tür bir ütopya, hayal ya da toplum tasavvuru kavramına dayanmaktadır. Burada, artık toplumu düzeltmek için, modeller, programlar, hayaller kurmanın kendisi kategorik olarak yanlış bulunmaktadır.

Elbette bunlar felsefi bir elbise giymiş yüzeysel ve ideolojik açıklamalardır. Sovyetler Birliği ve diğer devletlerdeki rejimlerin açıklamasını toplumsal ve tarihsel koşullarda değil, fikirlerde ve hayallerde gördüğünden; ciddi tarihsel ve sosyolojik analizler yerine; kestirmeden düşüncelerin varlığı belirlediği türünden bir tarih anlayışıyla sözde bir açıklama sunmayı ifade eder.

Ütopya ve farklı bir gelecek tasavvuru

Ne var ki, bu ütopya ister kategorik olarak reddedilsin, isterse insani ve politik eylemin ayrılmaz koşulu olarak ele alınsın, daima gizli bir varsayım olarak gelecekle ilişkilidir. Ütopya ile gelecek arasında zorunlu ve ayrılmaz bir bağ varmış gibi düşünülür.

Ama ütopyanın şimdiye veya geçmişe değil, geleceğe ait olduğu gizli varsayımı, daha genel bir gizli varsayımaya dayanır. Bir gelecek olduğu ve bu geleceğin bugünkünden daha farklı olduğu ve olacağı.

Ama bu iki kabul de oldukça yenidir. Bir gelecek düşüncesi, bütün toplumlarda her zaman olmamıştır.

Thomas Morus ve Utopia'sını betimleyen bir çizim.

Örneğin Batı Ortaçağı'nda insanlar, büyük ölçüde zamanın sonunda yaşadıklarını düşünüyorlar ve sürekli kıyamet bekliyorlardı. Böyle bir zaman tasavvurunun olduğu bir dönemde ütopya var olsa bile, bunlar ile gelecek arasında zorunlu bir bağ olması bir yana bunlar birlikte bile düşünülemez.

Ama geleceğin şimdiden ve geçmişten farklı olduğu ve olacağı düşüncesi de son derece yenidir. Bu doğrusal, geçmişten gelip geleceğe giden zaman tasavvuru, kapitalizm ve aydınlanmayla birlikte gelişip zihinlerde egemenliğini kurmuştur. Ondan önceleri, zaman doğrusal değil, dairesel; değişen değil, tekrarlayan; akan değil, dönen bir zamandı.

İnsanlar doğup, büyüyor ölüyorlardı; doğada hep aynı mevsimler tekrarlanıyordu. İnsanlar gibi medeniyetler ve devletler de kuruluyor, gelişiyor, olgunluğa eriyor, çürüyor ve yıkılıyorlardı. Hasılı devran dönüyordu. Dolayısıyla geleceğin geçmişteki geleceklerden daha farklı bir gelecek olabileceği yönünde bir tasavvur da bulunmuyordu.

Geleceğin farklı olacağı tasavvuru bütünüyle kapitalist geniş yeniden üretim yordamına, doğrusal ve değişken bir zaman tasavvuruna bağlıdır.

Dolayısıyla tıpkı Doğu kavramı gibi ütopya kavramının kendisi de, en azından bugünkü yaygın kullanımlarında burjuva uygarlığına ait kavramlardır. Her ikisi de burjuva uygarlığı ile birlikte ortaya çıkmışlardır. O halde, Doğu toplumları ve ütopya ilişkisini, bu kavramların tarihsel ve burjuva uygarlığına bağlı, o uygarlığın ideolojik egemenliğinin aracı olmaları niteliklerini göz önüne almadan, bir sorun, bir konu olarak ortaya koşmanın kendisi bizzat, burjuva uygarlığının ideolojisinin yaygınlaştırılmasının bir aracıdır. İsterseniz, böyle bir kavrayış içinde Doğu'yu savunun, savunduğunuz sadece içi dışına çevrilmiş biçimiyle burjuva uygarlığı ve onun ideolojisi olmaktan öteye gitmez.

Klasik ütopyaların niteliği

Batı'ya ve burjuva uygarlığına bağlanan ütopya düşüncesi (2), ki

bu derginin sorusunda bile görülüyor. Ama bugün en klasik ütopyaları göz önüne getirdiğimizde, onların aksine kapitalizme değil, belki onun şafağına has oldukları görülür.

Ütopya burjuva uygarlığının şafağında doğarlar: Campanella'nın *Civitas Solis'i* (*Güneş Ülkesi*) 1602 tarihini taşır. Thomas Morus'un (1478- 1535) *Utopia'sı* neredeyse bundan yüz yıl önce, 1516'da yazılmıştır. Bacon'un *Yeni Atlantis'i* 1624 tarihlidir. Dikkat edilirse, en yeni tarihli olan Bacon'un ki bile, henüz ticari kapitalizm döneminin, burjuva uygarlığının henüz prekapitalist uygarlıklar karşısında kesin bir üstünlük sağlamadığı bir dönemin ürünüdür.

Bu şu demektir; onlar aslında Batı'nın ürünleri, yani kapitalizmin ürünleri sayılmazlar. Uzak dış ticaret ile bir ilgileri vardır ama bu dış ticaretin modern kapitalizme bir sıçrama yapıp yapmayacağı henüz belirsizdir. Bu anlamda, klasik ütopya aslında henüz Batılı değildir. Çünkü henüz ortada tam bir Batı yoktur.

Bu onların zaman ilişkisinde de görülebilir. Henüz ilerleyen bir zaman ve tarih kavramı pek yoktur bunlarda. Bu bakımdan ütopya, doğuşunda bugünkü gibi geleceğe göbek bağıyla bağlı değildi. Bu nedenle o ütopyalar temporal değil lokal bir gönderme içerirler. Hepsi bilinmeyen denizlerde bir adadadır. Bu onların uzak dış ticaret ile ilişkisini gösterdiği gibi, aynı zamanda henüz burjuva uygarlığı ile oluşacak zaman ve mekân kavrayışlarına uzaklığını da gösterir. Kapitalizmin gelişmesinden sonra, o okyanusların bilinmeyen adaları kalmamış ve onlar, bir ütopyaya ilham vermek bir yana, giderek sömürgeleşmeye bağlı olarak aşağılayıcı bir anlam kazanmışlardır. Bu nedenle henüz Doğu'nun dolayısıyla Batı'nın da olmadığı bir döneme aittirler. Aynı zamanda geleceğe değil, yaşanan döneme ilişkindirler, gelecek göndermeleri yoktur.

O halde, ütopyalar aslında Doğu'nun ürünleridir; ama bu Doğu'nun ürünleri olanlar, aslında bugün Batı'nın olduğu kabul edilenlerdir. Bunların içinde belki sadece *Yeni Atlantis*, Batı'nın, burjuva uygarlığının daha açık bir damgasını taşır. Gerisi, tamamen Doğu'nun ürünüdür.

Platon ve Aristoteles tartışıyor.

dür. Doğu'nun ütopya geleneğinin devamıdır.

Doğu'nun ütopyası

Peki Doğu'nun ütopyası nedir?

Doğu'nun dönen zaman kavrayışı içinde, geleceğe ilişkin bir ütopya yoktur. Hele geleceğin geçmişten daha iyi olacağı yönünde bir inanç ve kabul de pek yoktur. O halde, ütopyanın kaynağı geçmiştir.

Ama bu geçmiş, uygarlığın sınıf çelişkileri; içinde parçalanmış çürüyen medeniyeti olamaz. Komün'ün "Cahiliye" denen sınıfsız toplumu da olamaz. O zaman, sınıfsız toplumdaki sınıflı topluma geçilen Kent, (Cite, Medine), Kıvılcımlı'nın deyişiyle "Barbar (sınıfsız toplum, Komün) kurdunun, medeniyet keleşine dönüştüğü koza" olan Kent olabilir ütopyalara ilham verebilecek geçmiş. Orada henüz sınıfsız toplumun erdemleri yaşamaktadır, ama aynı zamanda uygarlığın zenginliğine de ulaşmıştır.

Bu nedenle, aslında bütün ütopyalar genellikle bir Kent'den ötesini hayal edemez, "kral" olsa soğanın cücüğünden başka şeyi yemeyi akıl edemeyen çoban gibi.

Platon'un *Devlet'i*, bir Kent'i anlatır. Ona ilham verem İsparta kentidir. Fara-bi'nin *Medinetül Fadıla'sı* (Erdemli Şehir) da bir Kenti anlatır. Campanella'nın *Güneş Ülkesi* de aslında bir Kent'i anlatır. Morus'un *Ütopya'sı* da, bir ada söz konusu olmakla birlikte, toplumsal örgütlenme olarak bir Kent'in örgütlenmesine sahiptir.

O halde, bütün bu ütopyalar, bugün Doğu denen kapitalizm öncesi uygarlıkların ürünüdürler. Geleceğin toplumu değil ideal toplumu anlatır ve bu toplum, henüz uygarlaşmamış, uygarlığın eşigindeki Kent'ten başka bir şey değildir.

Klasik uygarlıklarda, bir de dinlerin içine sızmış bir ütopya daha vardır. O da, geleceğe değil, geçmişe aittir: sınıfsız toplum, tarih öncesi, yani "cennet".

O halde, toparlarsak, bugün Batılılar'a ait olduğu düşünülen ütopya kitapları aslında tamamen klasik uygarlıkların damgasını taşırlar, yani onlar Doğulu'dur.

Doğu'nun ütopyası, yani klasik kapitalizm öncesi ticarete ve tarih ve tarım temeli üzerinde üretime dayanan toplumların ütopyaları, ilhamını geçmişin Kent'inde bulur.

DİPNOTLAR

1) Bu anlamda hayal kurmanın savunusunun en klasik ve güzel örneklerinden, vülger Marksizm savunucu ve eleştiricilerini şaşırtacak biri, Lenin'in *Ne Yapmalı*'daki şu satırlarında görülebilir: "İşte biz bunun rüyasını görmeliyiz! 'Rüya görmeliyiz!' Bu söz-cükleri yazıyorum, ve birdenbire bir korkudur beni alıyor. Kendimi 'Birlik (sayfa: 207) Konferansı'nın bir oturumunda görüşürüm ve karşında Raboçeye Dyelo'nun editörleri ve yazarları oturuyorlar. Martinov yoldaş ayağa kalkıyor, ve bana dönerek sertçe şöyle diyor: 'İzninizle şunu sorayım, özerk bir yazı kurulunun, daha önce parti komitesinin görüşünü almadan rüya görmeye hakkı var mıdır?' Onun ardından Kriçevski yoldaş dikiliyor (Plehanov yoldaş çoktan beri derinleştirmiş olan Martinov yoldaş, felsefi bakımdan daha da derinleştirecek) daha da sert bir tonla: 'Daha ileri gideceğim, diyor, size soruyorum: bir marksistin, Marx'a göre insanlığın kendisine her zaman çözülebileceği görevler yüklediğini ve taktiğin partiyi birlikte büyüyen parti görevlerinin büyümesinin bir süreci olduğunu bile bile, rüya görmeye hakkı var mıdır?' Bu korkunç soruları düşünmek bile beni titretiyor, ve bir tek şeyi düşünüyorum: nereye saklanacağımı. Pissarev'in arkasında siper alsam nasıl olur?"

"Rüya ile gerçeklik arasındaki ayrılık konusunda Pissarev şöyle yazar: 'Ayrılık vardır, ayrılık vardır. Benim rüyam, olayların doğal akışının ötesine geçebilir, ya da olayların doğal akışının hiçbir zaman gitmeyeceği bir doğrultuya sapabilir. Birinci halde, rüyadan hiçbir kötülük gelmez; çalışan insanın enerjisini destekler, güçlendirir bile. ... Böyle rüyalarla çalışma gücümüzü artıracağız ya da felce uğratacak hiçbir şey yoktur. Tam tersine, eğer insan böyle rüya görme yeteneğinden tamamen yoksun olsaydı, ara sıra zihni ilerilere atlayarak ellerinin henüz biçim veremeye başladığı ürünün tam ve eksiksiz tablosunu gözünün önünde canlandırmıyorsa, o zaman insani, sanat, bilim ve pratik çaba alanında büyük ve zahmetli işlere girişmeye ve tamamlamaya hangi itici gücün sürükleyeceğini düşünemem bile. ... Eğer rüya gören kimse, rüyasına ciddi olarak inanırsa, yaşamı dikkatle gözler, gözlemlerini gökte kurduğu satırlarla kıyaslasa (sayfa: 208) ve eğer, genel olarak söylemek gerekirse, rüyasının gerçekleşmesi için bilinçli olarak çalışırsa, rüya ile gerçek arasındaki ayrılığı hiçbir zararı olmaz. Rüyalarla yaşam arasında bir bağ varsa, her şey yolundadır'[78].

"Ne yazık ki, bizim hareketimiz içinde, bu türden rüya görme çok azdır. Ve bundan en çok sorumlu olan kimseler, aklı başında görüşleriyle, 'somuta' 'yakınlıklarla' öğrenenler, legal eleştiricilik ve illegal 'kuyrukculuğun' temsilcileridir." (Lenin, *Ne Yapmalı*, <http://www.kurtuluscephesi.com/lenin/neyap-mali.html>)

2) Ki bu derginin sorunu hazırlayışında bile görüldüğü. Doğu toplumu ve ütopya ilişkisini araştırmak, gizli olarak Ütopyanın Batı'ya has bir konu olduğu varsayımına dayanır.

İslam'ın ütopyası: Cennet

Acaba, peygamberlerce ortaya konan cennet ütopyası, Tanrısal olduğu söylene de, o ütopyayı ortaya koyan peygamber ve seslendiği toplumun hayal dünyasını aşabilmiş midir? Bu sorunun yanıtını Hz. Muhammed'in dilinde nesnelleşen Kuran'da arayalım. Sorumuzun yanıtını bulabilmek için, önce, cennetin Kuran'a göre ne olduğunu, oranın kimlere vaat edildiğini, orada nelerin olduğunu araştırmamız gerekir.

Dr. Hasan Aydın

Ütopya kavramını ilk defa, Ünye İmam Hatip Lisesi'nde son sınıf öğrencisiyken, felsefe dersinde duymuştum. Felsefe öğretmenimiz, Platon'un *Devlet'i*, F. Bacon'un *Yeni Atlantis'i*, T. More'un *Ütopya'sı*, T. Campanella'nın *Güneş Ülkesi'n*i anlatırken, çok heyecanlanmıştı. Adını sık sık anımsadığım, saygıdeğer felsefe öğretmenimiz Mithat Okuyucu'nun gözlerinde, bugün bile anımsadığım bir ışıltı vardı. Aslında durgun, "ciddi, erdemli, soğukkanlı, heyecansız ve çok akılcı" görünen birisiydi. Kimileri onun "komünist ve dinsiz birisi" olduğunu söylerdi. Dindar hocaların, hem felsefe öğretmenimize, hem de felsefeye karşı bizi uyarmaları, onun akılcı ve erdemli kişiliğinin ardındaki etkileyiciliği gözlemlenmelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Dindar öğretmenler, derslerinde onun bir alkolik olduğunu söylerler, onun için "Yürüyen Tekel" deyişini kullanırlar ve ahlaksızlığından dem vururlardı. Ama ben onun, ne alkollü derse geldiğini, ne de bize en ufak bir saygısızlık yaptığını gördüm. Onun ütopyaları anlatışını ve heyecanını hâlâ anımsadığıma ve neredeyse tüm önemli felsefe klasiklerini okuduğuma göre, onun hakkında yapılan olumsuz propagandalar beni pek etkilememiş olmalı. Aynı şeyleri, üzümlere belirtmeliyim, diğer arkadaşlarım için söylemem pek mümkün gözükmemektedir.

Peygamber ve filozof ütopyaları arasındaki farklar

Felsefe öğretmenimizin "ütopyaları" anlattığı derslerden sonra, "din dersi" (bugünkü adı din kültürü ve ahlak bilgisi) öğretmenimize, "ütopyalarla dinlerdeki cennetin" bir ilişkisinin olup olmadığını sormuştum. Bu soruya öğretmenimiz çok kızmış; filozofların dinsizliğinden dem vurmıştı. Daha o zamanlar günlüğüme, "Tanrı, cennet ve ölümsüzlük, mutluluk veren hayaller" diye yazmıştım. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde okurken, felsefe tarihi derslerinde ütopyalar yeniden gündeme geldi. Felsefe tarihi dersi öğretmenimiz Prof. Dr. Hasan Katipoğlu, din-

sel eğilimi güçlü olduğu için olsa gerek, ütopyalara hayal deyip geçmiş; üzerinde neredeyse hiç durmamıştı. Ona, dinlerin cenneti de öyle değil mi diye sormayı çok istemiştım; ama fakültede özgür bir ortam olmadığı için not korkusundan sormamıştım. Bu soruyu sorsaydım gerçekten İlahiyat Fakültesi'nden mezun olamazdım; bugün bunu daha iyi kavırıyorum; zira mastır yaparken karşılaştığım tutumlar, en azından Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinin çoğunun bilimden en ufak bir nasip alamadığını düşündürüyor. Okuduğum materyallerden anladığıma göre diğer İlahiyat fakülteleri de çok farklı değil. İslam felsefesi ve kelam dersi öğretmenimiz Prof. Dr. Mehmet Dağ, dogmatizmin kör zincirlerini kırmış bir bilim insanı olduğu için, Farabi'nin *el-Medine el-Fazıla* ve *es-Siyase el-Medeni* adlı eserlerinde kurguladığı ütopyayı öğrendikten sonra, onunla bu konuda konuşmak için odasına gitmiştim. Bir bilim insanı duyarlılığı ile beni dinleyip, anlamaya çalıştıktan sonra, "dinle hayal gücü arasındaki ilişki" üzerine beni çok etkileyen şeyler söylemiş ve bende pek kuşku uyandıran ve yanıt aramamı gerektiren pek çok sorular sormuştu. Ona, zihnimde kuşku uyandıran sorular sorduğu için müteşekkirim; onun sayesinde, insanın çok iyi bildiğini sandığı şeyler konusunda bile nasıl yanılabilceğini öğrenmiş bulunuyorum.

Gerçekten koşullandırmalar, pek çok şeyi görmeye, farklı açılardan konuya bakmaya ve yeni sorular üretmeye engel oluyor ve anılan koşullandırmalar doğru düşünmeyi engelliyor. Bu yüzden, insanı, birisinin tersten bakan sorularla uyarması ve her şeyi tartışması gerektiği konusunda bilinçlendirmesi ve içine kuşkular sokması gerekiyor. Din ve hayal gücü ve dolayısıyla dinsel ütopyalar konusunda Mehmet Dağ'ın beni uyandırdığını ve korktuğum soruları sormama ve yanıtlarını aramama neden olduğunu itiraf etmeliyim. Onun beni yönlendirmeye çalıştığı kuşkucu bakış açısıyla anladım ki, dinler de ütopyasız olmuyor. Peygamberler de, öğretilerini ortaya koyarken ütopyalara dayandı-

yorlar; hatta ütopya üretiyorlar. Her şeyden önce şunu belirtmeliyim ki, İmam Hatip Lisesi'ndeki din dersi öğretmenimiz İslami duyarlılığına dayanarak cennetle ütopya arasında kurulan bağlantıya çok kızmış olsa da, kuşkucu bakışında cennet benim zihnimde hâlâ ütopya ile ilişkili bir kavramdır. Ama, bu ütopya, filozofların ütopyalarından oldukça farklı bir ütopyadır. Görebildiğim kadarıyla farklar şunlar:

a) Filozofların ütopyaları bu dünyaya ilişkindir. Dinlerin ütopyaları, yani cennetleri, öte dünyaya aittir.

b) Filozoflar ütopyalarının bireyselliğini, kendi ürünü olduklarını açıkça belirtirler. Dinlerin kurucusu peygamberler ise, kendi deneyimlerini yadsıyıp, ütopyalarını (cennetlerini) Tanrıya bağlarlar ve ona mal ederler.

c) Filozofların ütopyaları, toplumsal, siyasal, hukuksal, bilimsel, teknik, vb. alanlarda güçlü etkiler yapıp, uygarlığın gelişimine yol açabilirler. Ama dinlerin, yani peygamberlerin ütopyaları, salt, teselli aracıdır. Acılara, yaşamın kırılanlıklarına sabretme gücü verseler de, bu dünyayı imara, toplumsal yaşamı geliştirmeye ciddi bir katkı sağlamazlar. Çünkü, onlar mutluluğu öte dünyaya ertelerler. Cennet ütopyasının, cehennemle birlikte insanların ahlaki yaşamlarına katkı sağladığı söylene de, dindarlar arasında yapılan basit bir gözlem, bunun pek de doğru olmadığını gösterebilecek niteliktedir.

Peygamber ütopyaları niçin daha çok kabul görmüştür?

Peygamberlerin ütopyaları, filozoflarınkinden daha çok kabul görmüştür. Bu nedensiz değildir. Kanimca bunun en önemli nedeni, az önce sözünü ettiğim, yaşamın kırılanlığı ve acılar karşısında, peygamberlerin ütopyalarının, insana teselli sunması, edilginliğin rahatlığını duyumsatması, ölümsüzlüğü, sonsuz mutluluğu vaat etmesi ve ütopyanın kendisinin Tanrıya bağlanmasıdır. Bir yanda mutluluğu bu dünyada arayan, bunu sağlamak için insanı mücadeleye çağıran, insani bir ütop-

ya; diğer yanda, mutluluğu hem de saltık mutluluğu öte dünyaya erteleyen ve Tanrısal olduğu söylenen bir ütopya. *Kuran*'ın da dediği gibi, bu dünya ahiret karşısında nedir ki: "Sadece bir oyun ve eğlence" (1). Buna rağmen *Kuran*, diğer kutsal kitaplar gibi bu dünyaya ilişkin yargılar ortaya koymayı da ihmal etmez (2).

Kuran'ın ütopyası: Cennet

Acaba, peygamberlerce ortaya konan cennet ütopyası, Tanrısal olduğu söylene de, o ütopyayı ortaya koyan peygamber ve seslendiği toplumun hayal dünyasını aşabilmiş midir? Gelin bu sorunun yanıtını İslam peygamberi Hz. Muhammed'in dilinde nesnelleşen *Kuran*'da arayalım. Sorumuzun yanıtını bulabilmek için, önce, cennetin *Kuran*'a göre ne olduğunu, oranın kimlere vaat edildiğini, orada nelerin olduğunu araştırmamız gerekmektedir.

Cennet ne demektir?

Cennet sözcüğü Arapça'dır ve ağaçlarla örtülü, gizli bahçe demektir. *Kuran* sadece cennet sözcüğünü kullanmaz; na'im (zevkler-nimetler), adn (bahçe), me'vâ (konak, durak), firdevs (bahçe, mutluluk yeri) gibi sözcükler de kullanır (3). Son sözcük büyük bir ihtimalle, Yunanca paredeisos sözcüğü ile bağlantılıdır. Arapça'ya da, sözcüğün asıl kaynağı olan Farsça'dan geçmiş olmalıdır. İslam bilginleri, na'im, adn, me'vâ ve firdevsi, cennetin dereceleri olarak kabul etmişlerdir. *Kuran* kimi ifadeleri ile böyle bir derecelendirmeden söz etse de (4), yer yer dilsel biçimin (üslûb) uyaklılığını koruma kaygısının, söz konusu kavramların kullanımında etkili olduğu görülür. Nitekim cennet sözcüğü hem Mekki, hem Medeni bildirilerde kullanılmaya rağmen, diğerleri daha çok Mekki bildirilerde geçmektedir; Mekki

Siyer-i Nebi'den bir çizim: Hz. Muhammed'in doğuşu.

bildiriler ise şiirseldir.

Cennet betimi niçin daha çok Mekki ayetlerde?

Cennete ait betimlemeler Mekki bildirilerde yoğunlaşır; Medeni bildirilerde ise pek cennet betimine yer verilmez. Bunun nedeni, Mekke döneminde, İslam'a çağırının yoğun olarak yapılmasında ve inananlara yapılan işkenceler karşısında onları teselli etme çabasında aranmalıdır. Cennet, Araplar'ı İslam'a inandırmada ve inananları tesellide güçlü bir motif olarak kullanılır. Oysa Medine döneminde, inananlar toplumu kurulmuş, işkenceler bitmiştir; artık cennet betimi teşvikine ve tesellisine baş vurmaya pek gerek yoktur. Sadece, arada bir herhangi bir dinsel eyleme güdüleme, özellikle savaşa (cihad) yönlendirme gereği ortaya çıkınca, cennet anılır. Ayrıca, Adem ve Havva öyküsü, yani yasak meyve, cennetten kovulma, şeytanın Adem ve Havva'yı kandırması olayı da, Mekki bildirilerde sık sık yinelenir. Medeni bildirilerde ise sadece birkaç kez değinilir.

Burada, bir noktanın altını çizmek gerekir. *Kuran* cennet motifini Mekke'de sık sık kullansa bile, inanan Araplar'ı daha çok, kıyamet ve cehennemle korkutma yöntemini

tercih eder (5). Sanırım bu, Mekke müşriklerin Hz. Muhammed'e yaptıkları işkenceler ve itirazlarla ilgili bir olgudur. Öyle anlaşıyor ki, işkence ve itirazlara cehennem tehdidiyle karşı konmaya çalışılmıştır.

Cennet şu anda var mı?

Birkaç ayette cennetin kapılarının ve bu kapılarda inananları karşılayan melek bekçilerden söz edilir (6). *Kuran* cennetin nerede olduğunu açıkça söylemese de, 7. semada olduğunu ima (7) eden ifadelerle yer verir. Yine, bazı düşünürlere göre peygamberin Tanrı ile, bazılarına göre de Cebrail'le görüştüğünü ima eden pasajlarda (8), cennetin gökte olduğu anlayışı yer alır. İslam düşünürleri, cennetin şu an var olup olmadığı konusunda ayrılığa düşmüş olsalar da, *Kuran*, onun şu an mevcut olduğuna işaret eder. Hatta cennetin, yer ve gök var olduğu sürece var olacağını, yer ve gök yok olunca yok olacağını ima eden bir ifadeye yer verir (9).

Şehitlerin ölü olmadıklarını belirten ayet, onların Allah katında olduğunu ifade eder (10). Bu İslam bilginleri ve hadisler göre cennette oldukları anlamına gelir. Ancak *Kuran*'ın genel kanısına göre, ölen insanlar çürüyüp toprak olurlar ve Rabbin dışında hiçbir şey kalmaz (11); bu ve benzeri ifadeler *Kuran*'ın ruhsal ölümsüzlüğe yer vermediği

anlamına alınabilir. Kıyamet sonrası sūra üflenince insanlar mezarlardan, bitkilerin topraktan çıkması gibi çıkarlar (12) ve terazi kurulur (13); Tanrı mahşer yerine, sekiz meleğin taşıdığı taht üzerinde getirilir (14). Meleklerce tutulan eylem tutanakları açılır; şahitler dinlenir (insanın organları bile aleyhine şahitlik yapar), yazılanlara bakılır (15). Terazide eylemler tartılır. Bu yargılama sonunda, yargılamada aklananlar cennete gidebilir. Bir ayete göre, hiç kimse cehenneme gitmeden cennete gidemeyecektir (16).

Cennete kimler gidecektir?

Kuran cennete gideceklerin nite-liklerini pek çok ayette sıralar. Ama, cennete gideceklerle ilgili bir gelişim evresi gözlenir. Kurani bildiriler yaklaşık 23 yılda ortaya konduğu için, bu oldukça doğaldır. Çünkü her bir dinsel, ahlaksal, hukuksal yükümlülük getirildiğinde, uyanlar cennetle teşvik edilmiş; uymayanlar cehennemle korkutulmuştur. İnananlar, Tanrıya inanan iyi eylem sahipleri (17) (inançsız, iyi eylemde bulunsa da cennete gidemez), Tanrıya ortak koşmayanlar (18), günahlarından tevbe edenler (19), Tanrı yolunda savaşanlar (20), namaz kılanlar, zekat verenler, Allah'a güzel bir borç verenler (21) (sadaka verenler) vb. cennete gider. Bazı ayetler, cennete girmenin tek şartı olan Tanrı'ya ortak koşmamayı ileri sürerler (22). Mekke dönemi ile Medine döneminin ilk yıllarına ait kimi ayetler, Yahudi, Hristiyan ve Sabiiler'in de cennete girebileceğini ima eder (23). Bunun için İslami öğretileri uygulamalarını şart koşmaz. Daha ileri giderek, Yahudiler'i *Tevrat*'a, Hristiyanlar'ı *İncil*'e uymaya çağırır (24).

Gelenekçi İslam bilginleri Medine döneminin ileriki yıllarında bu ayetlerin yürürlükten kaldırıldığına (nesh) inanırlar. *Kuran*'ın bazı ifadeleri cennete girmeyi, insanların kazanımlarına bağlarken, bazıları ise, bunu Tanrının lütfuna, hidayetne, iradesine ve emrine bağlar (25). Genel kanı, Tanrının dilediğinin cennete gireceği yolundadır. Hatta kimi ayet-

lerde, kimin cennete kimin de cehenneme gideceklerinin Tanrı katında bir kitapta yazılı olduğu belirtilir (26). Zaten, *Kuran*'a göre, Tanrı'nın saptırdığını kimse doğru yola iletmez. Doğru yola ilettiğini de, kimse saptıramaz (27). Dünya bir sınav olarak sunulsa bile (28), bu sınavın sonucu Tanrının nesnesini zorunlu kılan bilgisi sayesinde önceden belirli- dir. Bunu sadece insanlar bilmez. Oysa Tanrı bilir.

Kuran'ın cennet betimi: Cennette neler var?

Acaba *Kuran*'ın inananlara vaat ettiği cennette neler var? *Kuran*'ın cennet betimlemelerinde kullandığı en başat deyiş, altlarından ırmaklar akan bahçe deyişidir (29). Bu anlam çöl koşullarına oldukça uyumludur. Orası, bir sonsuzluk ve ölümsüzlük yeridir. Orada günah, yasak, kin, nefret, üzüntü, yorgunluk, bıkmılık, kötü söz, boş lakırdı, yoktur. Orada, gönlün ve gözün istediği her şey vardır. Bunlar inananların ödüllüdürler (30). *Kuran*'da sunulan bu ödülleri ana hatlarıyla ele almak gerekmektedir.

Cennetteki cinsel ödüller

Kuran en çok, cinsel arzuların tatminine ilişkin ifadelerle yer verir. Bu bağlamda, huriler, eşler ve oğlanlar (gılman-vildan) sık sık gündeme gelir (31). Huriler ve eşlerin farklı oldukları ifade edilir. İslam bilginlerine göre, eşlerden kasıt, bu dünyadaki eşlerdir. Huriler, yaşıt, yeniden yaratılmış, bakire, iri gözlü, beyaz tenli, inci, mercan ve örtülü yumurta gibi, iyi huylu, çadırlara kapanmış, yeşil yastıklara ve güzel döşeklere uzanmış, ince ipekten elbiseler giymiş, takılarla süslenmiş, göğüsleri yeni tomurcuklanmış, daha önce ne bir insan ne de bir cin dokunmuş, gözleri sadece erkeklerine bakan, sadık eşlerdir (32). Erkeklerin dünyadaki eşleri de, tıpkı kendileri gibi yaşıt olarak yeniden diriltilmişlerdir. Yataklar, serilmiş yaygılar, atlas kaplı yastıklar daima hazırdır. Pınar başlarında, gölgelerde hep erkeklerle huriler ve eşleri beraberdir (33).

Oğlanlar (gılmân) ise bilezikli, küpeli, yaşıt, genç, ölümsüz, saçılmış inciler gibi, cennettekilerin etrafında dolaşıp onlara hizmet eder (34). Oğlanlarla ilgili, farklı yorumlar yapılmıştır. Kimilerine göre, Arap aristokratlarının eşcinsel eğilimine vurgu yapmaktadır. *Kuran* oğlanları kadınlarla ilişkili olarak görmez. Erkeklerin eşlerinin dışında hurileri vardır; ama kadınların eşlerinin dışında sahip oldukları başka bir varlıktan söz edilmez. Erkeklerle sunulan huriler, bu dünyadaki cariyelere karşılık gibidirler. Cennetteki oğlanlar ise, erkek kölelere karşılık gelebilir. Belki kimi genç, yakışıklı köleler, eşcinsel eğilimli aristokratlarca kullanılıyor olabilir. Durum eğer böyleyse, *Kuran*'daki oğlan deyişi, bunun bir yansıması olarak düşünülebilir. *Kuran*'da eşcinselliğin yasaklılığı, böyle bir yorum için engel olarak sunulamaz. Çünkü, içki yasağına rağmen cennetteki en temel ödüllerden birisi içkidir (35).

Cennetteki yiyecek ve içecekler

Cennette, insanın canının istediği meyveler, dalları sarkık ağaçlar, üzüm, kiraz, nar, muz, hurma, et, kuş eti bulunmaktadır (36). Yine orada, bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süten ırmaklar, içince lezzet veren şarap ırmakları, süzme baldan ırmaklar, içimi günah olmayan, testilerde, kadehlerde sunulan, baş ağrısı yapmayan, akı uyuşturmayan, mühürlü halis, içildiğinde misk kokusu bırakan şaraplar yer almaktadır ve tensimden, selsebil diye adlandırılan kaynaklardan akan bu içkiler, gümüş kaplar, billur kaseleler, zencefil karışımı kadehlerde sunulurlar ve zevkle içilirler. Orada hesapsız bir rızık ve büyük mutluluk vardır (37).

Cennette kullanılan eşyalar

İçinde hurilerin yattığı çadırlar, köşkler, oğlanların (gılmân) hizmet ederken kullandığı testiler, gümüş kaplar, güzel nesneler, giyilen ipekler, atlaslar, kalın atlastan yataklar, sedirler, inciler, parlak atlas elbise-

ler, döşekler, ibrikler, konulmuş kadehler, billur kaseler, gümüş kaseler, serilmiş yataklar, yeşil yastıklar, üstlerine oturan tahtlar (38), vb. cennet betiminde kullanılan başlıca nesnelerdir.

Cennette Tanrıyı görme

Kuran cenneti bir zevk ve eğlence yeri olarak sunar. Orada, sevinçli meşguliyetlerden söz eder (39). Anlatım tamamen maddidir. Bu maddi anlatıma, Tanrıyı görmeyi de ekler. Cennettekilerin en büyük nimetlerinden birisi de Tanrıya bakmaktır (40). Hadislerin deyişiyle ayın 14'ü gibi Tanrı görülecektir. Kimi İslam düşünürleri, bu görmenin manevi olduğunu ileri sürmüşler, kimileri de Tanrının görülmesi olayını reddetmişlerdir.

Kuran'ın cennet betimi, hayal dünyasının basit bir izdüşümü mü?

Kuran'ın inananlara sunduğu cennet ütopyası görüldüğü gibi, oldukça maddi ifadelerle betimlenmiş; 7. yüzyıl Arap aristokratlarının ve Hz. Muhammed'in hayal dünyasını aşamamıştır. Ayrıca, Arap toplumunun ataerkil yapısını aştığını da söylemek zordur. Araplar'ın çok eşliliği, kadın tutkusu, bekârete yaptıkları vurgu, beyaz tenli kadınlara ve ergenliğe henüz girmiş, göğüsleri yeni kabarmış kızlara düşkünlükleri, içki alemleri, süslü oğlanların hizmetlerinden duydukları zevk ve tembellikleri, cennet betimlemelerinin ana konusu olmuştur. Yörelerinde çok az bulunan, muz, nar, kiraz gibi meyveler ile, çölde hasret kalınan soğuk su ve içinden ırmaklar akan bahçe özlemleri, Arap coğrafyası ve iklimin cennet betimindeki izdüşümleridir. Cennette sahip olunacağı söylenen nesneler, özellikle taht, atlas elbiseler, atlas yataklar, gümüş ve altın kaseler, ibrikler, ipek giysiler vb. özlemlerini duydukları İran ve Doğu sarayları ile ilişkili olmalıdır. Tanrının görülmesi olgusu da, Hz. Muhammed'e yapılan, "Tanrıyı karşımıza getirmediğimiz sa-na inanmayacağız" (41) gibi deyişlerle bir yanıt olarak düşünülebilir. Bu

dünyada Tanrıyı görmek olursuz olunca, ahirete ertelenmiş, sadece inananlara özgü kılınmıştır. Bu veriler, *Kuran*'da sunulan cennet betiminin hem insansal, hem tarihsel hem de yerel olduğunu göstermektedir. Böylesi bir betimin bugünün insanına hitap ettiğini söylemek ve modern *Kuran* yorumcularının yaptığı gibi evrensel, yani her dönemde geçerli olduğunu iddia etmek için insanın aklını bir kenara itmesi, ve de zihninin dogmatizmin zincirleriyle kuşatılmış olması gerekmez mi?

DİPNOTLAR

- 1) Bkz. Ankebüt Sûresi, 64; Hadid Sûresi, 20.
- 2) Bkz. Bakara Sûresi, 200-2002; Araf Sûresi, 31-32; Maide Sûresi, 77-78.
- 3) Bkz. Bayine Sûresi, 8; Kehf Sûresi, 107-108; Taha Sûresi, 75-76.
- 4) Bkz. Taha Sûresi, 75.
- 5) Bunu görmek için *Kuran*'ın 30'uncu cüzünü; yani Nebe Sûresi ve ondan sonra gelen kısa sûreleri bir kez yüzeysel olarak okumak yeterlidir.
- 6) Bkz. Rad Sûresi, 22-24; Zümer Sûresi, 73-75.
- 7) Bkz. Araf Sûresi, 40;
- 8) Bkz. Necm Sûresi, 14-15.
- 9) Bkz. Hud Sûresi, 108.
- 10) Bkz. Ali İmran Sûresi, 169.
- 11) Bkz. Kasas Sûresi, 88; Rahman Sûresi, 26-27.
- 12) Bkz. Adiyat Sûresi, 9-10.
- 13) Bkz. Karia Sûresi, 6-9.
- 14) Bkz. Mümin Sûresi, 7; Zümer Sûresi, 75.
- 15) Bkz. Hakka Sûresi, 19-29; Vakıa Sûresi, 27-44; İsra Sûresi, 71; Müddessir Sûresi, 39; Müminun Sûresi, 62.
- 16) Bkz. Meryem Sûresi, 71.
- 17) Bkz. Nisa Sûresi, 57.
- 18) Nisa Sûresi, 48.
- 19) Bkz. Ali İmran Sûresi, 89.
- 20) Bkz. Ali İmran Sûresi, 142.
- 21) Bkz. Maide Sûresi, 12.
- 22) Bkz. Nisa Sûresi, 48, 116.
- 23) Bkz. Bakara Sûresi, 62; Maide Sûresi, 69.
- 24) Bkz. Maide Sûresi, 43, 47, 66.
- 25) Bkz. Nisa Sûresi, 57, 173; Maide Sûresi, 18, 54; En'am Sûresi, 39.
- 26) Bkz. Tevbe Sûresi, 51; Enbiya Sûresi, 101.
- 27) Bkz. En'am Sûresi, 39.
- 28) Bkz. En'am Sûresi, 165.
- 29) Örneğin bkz. Bakara Sûresi (II), 25.
- 30) Bkz. Saffat Sûresi, 40-49; Zuhuruf Sûresi, 69-73; Tûr Sûresi, 37-25; Rahman Sûresi, 52-76.
- 31) Bkz. Vakıa Sûresi, 17-38; İnsan Sûresi, 10-20.
- 32) Bkz. Rahman Sûresi, 70-76; İnsan Sûresi, 10-20; Vakıa Sûresi, 16-18.
- 33) Bkz. Vakıa Sûresi, 15-17.
- 34) Bkz. İnsan Sûresi, 10-20; Vakıa Sûresi, 17.
- 35) Bkz. İnsan Sûresi, 10-20; Tur Sûresi, 17-25.
- 36) Bkz. Saffat Sûresi, 40; Rahman Sûresi, 40 vd.; Vakıa Sûresi, 17-38; İnsan Sûresi, 10-20.
- 37) Bkz. İnsan Sûresi, 10-20 Vakıa Sûresi, 17-19; Mutaaffin Sûresi, 22-28, Tûr Sûresi, 17-25.
- 38) Bkz. İnsan Sûresi, 10-20.
- 39) Bkz. Yasin Sûresi, 55-58.
- 40) Bkz. Kıyâmet Sûresi, 22-23.
- 41) Örneğin bkz. İsra Sûresi (XVII) 91.

13. yüzyıl Anadolu devriminde ütopik yaklaşım ve uygulamalar

İnsanoğlunun Rönesans'ı, benmerkezci Avrupalı'nın sandığı gibi 15. ve 16. yüzyıllarda değil, 13. yüzyıl Anadolu'sunda başlamıştır. 1265'te kurulup 1350'li yıllara değin yaşayacak olan Ankara Ahi Devleti, dünyanın aristokrat olmayan ilk yönetimidir. Yöneticileri ne Tanrı ne peygamber ne de onların ya da vekillerinin görevlendirdikleridir. Ankara Devleti ile birleşen Osmanlı da, kuruluşunda bir "Anadolu Dayanışma Devleti"dir.

İnsanlığın bildiğimiz en ütopik özlemi, kurulu yapıya ilk kültürel başkaldırısı, doğaya karşıdır.

- MÖ 2500'lerden kalmış olan dünyanın en eski yazınsal metninde, Gilgamiş, sonrasını bilemediği ölümünü durdurmak için yaşam suyunu bulmak üzere yollara düşer.

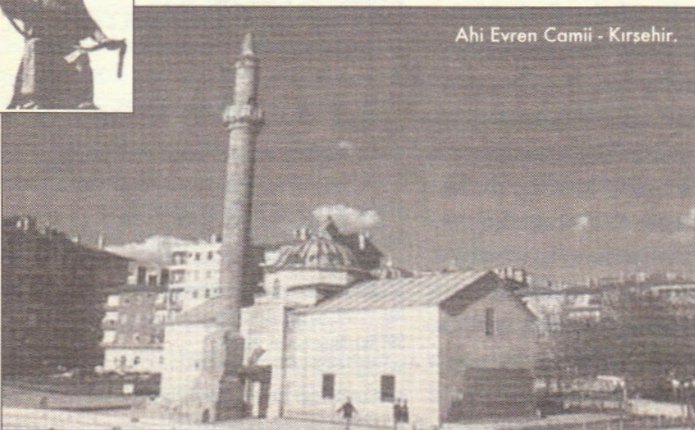
- İnsanoğlu'nun kendi eksiklerini tamamlayarak yarattığı "yetkin Tanrı", dünyanın ve tarihin hangi noktasında olursa olsun, hep "ölümsüz"dür.

- Kimi peygamberler ölümsüz değildir ama 1000 yıla yakın ya da daha uzun yaşam sürelerine sahiptir.

- Tektanrılı dinler de çoktanrılılardan aldıkları potansiyelle, en "günahkâr" ruhların elinden bile ölümsüzlüğü almaz: ruh her zaman ölümsüz olmuştur.

- Sonra yaşam ağaçları çıkar ortaya... Kimi uygarlık keçilere yedirtip yok eder, kimileri ulaşmaz uzaklıklara koyar.

- Us gelişmektedir. Elindeki şişede yaşam suyunu tutan hekim Asklepios'u Zeus'un bir yıldırımında öldürmesinden, Lokman Hekim'in elindeki Kara Kaplı'yı Cebrail'in bir vuruşta dağıtmasını

Ahi Evren Camii - Kırşehir.

Ömer Tuncer

dan sonra yerlere saçılan yaşam suyu, bira yapılan arpayı ya da her derde deva sarmısağı sular. Ölümlü önleyemez ama, sağlık etkisini insanlar üzerinde göstermesine neden olur.

- Ardından Platon'un *Kritias*'ında "Atlantis Adası" sözü geçer. Nerede olduğu bir türlü bilinemeyen bu düşsel ülke Herakles Sütunları'nın (Cebelitarık Boğazı) ötesinde midir, yoksa Girit midir, -son günlerde bir de Kıbrıs çıktı- hâlâ tartışılıyor, Orta Asya'dır diyen Türkçüler bile var. İnsanlığı öyle etkilemiş ki, koca bir okyanusa, Atlantik Okyanusu'na adını vermiştir... Francis Bacon'ın Rönesans ütopyası *Yeni Atlantis* adını bu düş ülkesinden almıştır.

- Sonra, Atlantis'ten ne denli etkilendi bilinmez, Platon, 10 ciltlik, o günlerin ölçülerine göre "koca" kitabıyla, düşünce tarihinin en "yasal", en felsefi-ütopyasını oluşturur: "Devlet"!

Avrupalı'nın benmerkezciliği

İşte bugüne değin, kültür tarihinde "ütopyalar" çizgisinin bu noktadan sonra büyük bir sıçrayışla ta Rönesans'a değin 2000 yıla yakın, bir durgunluk dönemine girdiği, ancak Hellen Uygarlığı'nın yeniden doğmasıyla (Rönesans) canlandığı var sayılır. Benmerkezci Avrupalı'nın düşüncesine göre, bu çizgi dışında bir "uygarlık" da olanaklı değildir zaten!.. E, "ütopya" dediğin yalnızca uygar düşünce (!) tarafından oluşturulabilir ya!..

Oysa ütopyaların gelişim çizgisi, bu bakışı hiç de doğrulamıyor. Burjuva Rönesans kültürünün yozlaşmasından sonra oluşmuş "ben merkezci" ön yargı, varlığını görmezden de gelse, coğrafi dünyanın Avrupa dışındaki bölgelerinde inanılmaz ütopyalar, Avrupa Ortaçağı'nın kopartmaya çalıştığı bağlantıyı kurar, dahası sonucu umutlu

olmasa da, yarattığı yetkin toplum ütopyalarını uygulamaya koymayı bile başarır.

Anadolu'dan söz etmeye çalışıyorum... Avrupalı benmerkezciliğin dümen suyundan bir türlü paçamızı kurtaramadığımız, bu nedenle de kültür dünyamızın bir türlü görmek istemediği Anadolu'dan!..

Bu nedenle değil midir ki, Kemalist Devrim'in Güneş Dil Kuramı gibi, bilimsel araştırmaları uyarmaya çalışan ilk örneklerine karşın, ben merkezci burgaca kapılmış şaşkın Anadolu aydını evrene Avrupamerkezci at gözlükleriyle bakmaya başlamıştır.

Oysa özellikle Hallaç-ı Mansur'la yeniden yeryüzüne çıkıp, İbn Sina, İbn Rüş, İbn Tufeyl, Farabi ve Ömer Hayyam gibi temel tutamaklar üzerine oturan insan düşüncesi, kendisine Ahmed Yesevi ve Hasan Sabbah gibi yeni dayanaklar da bularak 13. yüzyıl Anadolu'sunda ilk kez sistematize, yeni bir düşünsel yapı kuruyordu.

İnsanoğlu, gereksemelerden doğan bu düşüncenin oluşturduğu toplumsal yapıyı ise, çok gecikmeden, premature de olsa doğuruyor, Anadolu'da aynı yüzyıl içinde iki kez yaşama geçiriyordu.

Avrupa ufuklarında daha Rönesans'ın ilk ışıkları bile belirmemiştir. Onun durağan düşüncesindeki ana özlem, Kudüs'ün Tanrıtılmazlardan kurtarılmasıydı.

13. yüzyılda Anadolu'da neler oluyor?

Bütün ilk devrimler biraz da erken doğumdur. Bunu, büyük Fransız Devrimi'nde bile, devrimlerin önünün kesilmesinden anlamıyor muyuz?

13. yüzyıl Anadolu'sunda da böyle oldu.

Avrupalı "resmi tarih" in 13. yüzyıl boyunca Anadolu'ya ilişkin değerli bulduğu, dolayısıyla "bildiği" tek şey, Haçlı Seferleri sırasında, 1204 yılında Latinler'in İstanbul'a el koymuş ve yaklaşık 57 yıl elinde tutmuş olduğudur. Bu arada İstanbul'da yapılan üç gün üç gece süren

o ünlü yağmalama, o müthiş kültür kırımı bilinir (dahası anlayışla bakılır) de bu sırada Anadolu'da neler olduğu bilinmez!..

Oysa aynı yıl, yani 1204'te, Batı'ya doğru ilerleyen Moğollar'ın önünden Müslüman aydınlar Horasan, Bağdat, Hoy gibi kültür kentleri üzerinden Anadolu'ya akmaktadır. Bu geliş 1230'lara değin 25-30 yıl sürecektir.

Bağdat'tan Şeyh Evhadü'd Din-i Kirmanî, kızı Fatma (Kadıncık Ana) ve müridi genç Nasiru'd Din Mahmud'la (Ahî Evren/Nasreddin Hoca) birlikte gelir, Kayseri'ye yerleşir. Hacı Bektaş Horasan'dan gelip Baba İlyas'a mürid olur. Mevlânâ, Belh'den kalkıp Bağdat yoluyla Anadolu'ya aynı dönemde girer, Konya'ya yerleşir.

Anadolu'da da aydınlar yetişir. Bunlar, Baba İlyas, Baba İshak; Tapuk, Yunus ve Said Emre'ler, Aşık Paşa gibi sülilerdir.

Dünyanın ilk "vatan savunması"

Selçuklular, Türkmenler'in güçlendirdiği budun hareketini önlemek için önderleri Baba İlyas'ı 1240'ta idam edince Anadolu'nun her yanında Türkmenler çoluk çocuk ayaklanır, Konya üzerine yürürken Hristiyan askeri takviyeli Selçuklu ordusu tarafından inanılmaz bir kırım Kırşehir'de, Malva Ovası'nda durdurulur.

Devleti ele geçirmek üzere yürürken can veren bu insan selinin Konya'daki gibi olmayan ütöpik bir "doğru devlet" düşü olmalı değil midir?

Ahî Evren'in eşi Fatma Ana Türbesi - Kırşehir.

Hacı Bektaş.

Yine İstanbul Latinler'in elinde iken, 1241'de Moğollar Anadolu'ya da gelir. Kayseri'de Ahi Evren ile eşi Fatma Ana, Anadolu Ahîleri ile birlikte dünyanın ilk "vatan savunması"nı yapar. Moğolları 15 gün Kayseri önlerinde zorlar. Bu savunmanın en önemli özelliği, ilk kez sahip Allah'ın mülkü için değil, insanın kendi öz vatanı için yapılmış olmasıdır. Ardından kendilerini sahip Allah'ın vekili sayan Selçuklu Sultanları, Konya ve Anadolu kapılarını direnmeden açarlar. Selçuklu sultanları Moğol valisi konumuna düşer.

1244'te Tebriz'li Şems de gelir, Mevlana'ya şeyh olur. Mevlana, Selçuklular'dan, dolayısıyla Moğollar'dan yana tavır içine girer!.. Buna karşı, Ahîler, Kayseri savunmasında gösterdikleri "vatan savunması" anlayışını bütün Anadolu için de gösterir, Moğollara, Selçuklulara ve onları destekleyen Mevleviler'e karşı örgütlenirler. Gâziyan-ı Rûm, Anadolu Gazileri böyle oluşur.

Ahî Evren, Şeyh Nasirud Din Mahmud, Mevlânâ'nın oğlu Alaü'd Din Çelebi ile birlikte Şems'in gelmesinden yalnızca üç yıl sonra 1247'de onu öldürür, ya da öldürülmesine katılır.

Ahî Evren ve Alaü'd Din Çelebi, Selçuklu başkenti Konya'da da artık tutunamaz, Kırşehir'e çekilirler. On yılı aşkın, Anadolu Ahîleri'ni örgütlerler.

Mevlana, Anadolu'yu işgal eden Moğollar'dan yana tutum alır.

Sonunda Mevlânâ'nın da onayıyla, Selçuklu emiri Nuru'd Din Caca, bir ay tutulması gecesi, gece baskısıyla Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'u da Alaü'd Din Çelebi'yi de öldürür.

Yıl 1261'dir. Ve İstanbul hâlâ Latinler'in elindedir. Aynı yıl İstanbul'dan çıkacaklar, Bizans imparatoru İznik'ten yeniden İstanbul'a dönecektir.

Anadolu'da oluşan yeni kavramlar

Kültür tarihi, Latinler'in İstanbul'u elinde tuttuğu bu elli yedi yılda Anadolu'da yeni kavramlar kazanmış, ya da yeni kavramları yaratacak olan hareketlenmeleri başlatmıştır:

- Baba İlyas'ın idam edilmesi, ileride ulus hareketlerine dönüşecek olan bir budun bilincini, Türkmencilik/Türkmencilik bilincini ortaya çıkarmıştır.

- Bu bilinç, Hacı Bektaş, Yunus Emre ve Aşık Paşa aracılığıyla dil bilincini oluşturmuş, o güne değin Farsça ve Arapça konuşan kültür di-

li Türkçe'ye dönüşmüştür.

- Kendini "kul" gören, yarattığı en özgün yapıtları bile Tanrının kulu olarak, onun adına ve isteğiyle yarattığını düşünen, bu nedenle de o güne değin yapıtlarına imza koymayan insanoglu, Yunus'la her şirine, her yapıtına kendi öz işaretini, imzasını koymaya başlar.

- Tanrının sahibi olduğu "mülk"ün, Ahi Evren, Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'un vasiyetnamesi "Âğâz ü Encâm"da bireyin miras hakkı savunularak artık insanlara geçmesi yolunda kültür tarihinde son derece önemli bir adım atılır.

- Anadolu'da, Tanrı vekili sultan denetimi dışında, şimdiye değin hiç bilinmeyen bir "yönetilen (halk)" örgütlenmesi ortaya çıkmıştır. Bu, önderliğini üretici esnafın yaptığı, Ahıyan-ı Rûm (Anadolu Ahileri) ile yönetilenlerin birbirine eşit görevlerle anlaşılmasını sağlayan Bacıyan-ı Rûm (Anadolu Bacıları), Abdalan-ı Rûm (Anadolu Abdalları / din adamları) ve Gâziyan-ı Rûm (Anadolu Gazileri / askerleri) örgütlenmesidir. Bu görev kesimleri arasında hiyerarşik bir yapı yoktur. Hiçbiri birbirine üstün değildir, birbirinin yönetiminde değildir. Yapının temeli, aristokrat toplumsal yapının tam tersidir. Tanrısal bir hiyerarşi anlayışıyla değil, dayanışmacı ve eşitlikçi bir birlikte yönetim anlayışıyla oluşmuştur. Koca koca kuramların ardından tepeden inmemiş, gereksemelerin yönlendirmeyle tabandan oluşmuştur.

Aristokrat olmayan ilk devlet: Ankara Ahî Devleti

Böylece, ütöpik bir toplum düşüncesinin oluşması ve ideal bir

devlet örgütlenmesine dönüşmesi için bütün koşullar ortaya çıkar. Belki de Anadolu Ahileri, önlerinde hemen bir devlet bulmasalar yazılı ütopiyalar da ortaya çıkabilecekti. Ama öyle olmadı. Ahi Evren Şeyh Nasiru'd Din Mahmud'un öldürülmesinden yalnızca dört yıl sonra, 1265'te, Anadolu Ahileri koca bir kentin yönetimini avuçlarının içinde buldular. Nasıl oldu bilinmiyor, Ankara'yı yönetecek kimse kalmamıştı. Kente sahip çıkabilecek bir tek Ahi örgütü vardı.

Olası ki Ankara'yı dünyada ilk kez yönetilenlerin yönetimi için bir laboratuvar olarak kullandılar. 1265'te kurulup 1350'li yıllara değin yaşayacak olan Ankara Ahi Devleti, dünyanın aristokrat olmayan ilk yönetimidir. Yöneticileri ne Tanrı ne peygamber ne de onların ya da vekillerinin görevlendirdikleridir.

Aristokrat Selçuklu kültüründe Ahiler, üretici esnaf olduklarından ikinci sınıf sayılır, böyle görevlere getirilme şansları olmazdı.

Anadolu'nun Ahi Evren'in öldürüldüğü 1261'den sonraki yaklaşık kırk yılı oldukça karanlıktır. Bilgilerimiz ve çıkarsayabildiklerimiz şunlardır:

- 1265 Ankara Ahi Devleti kurulur ve hiç hareket etmez.

- Yunus ve Said Emreler ile Aşık Paşa dönem boyunca ürün vermektedir.

- 1271 Hacı Bektaş ölür.

- 1273'te Mevlânâ ölür.

- Ahi Evren'in eşi ve Bacıyan-ı Rûm üyesi (belki de başkanı) Fatma Ana 1275 sıralarındaki ölümüne değin Hacı Bektaş tekkesinde yaşar, işlerine bakar.

- Ahi örgütünün başında kimin olduğu bilinmiyor. Tek bir insanın egemenliği değil, ortak yönetilmiş olma olasılığı çok daha yüksektir. Sonraları, Osmanlı'nın kuruluşunda Şeyh Edebali adının ortaya çıkışına tanık oluyoruz. Osmanlı'nın kuruluşuna Ahi, Bacı, Abdal ve Gazi örgütünün katkıları, Osman Bey'in Edebali'nin kızı Mal Hatun'la evlenmesi, Edebali'nin Ahî olarak (tek kaynaklı olduğu için kuşkulu bir

bilgidir) anılması, onun Ahiler'in başında olabileceği izlenimini vermektedir.

- Osman ve Orhan Bey'lerin bir Moğol baskınından Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapmadan kurtardığı esnaf malları, Ankara deneyiminden sonra Anadolu Ahileri'nin beysoylu bir aileyi kendilerine katarak devlet yönetimi denemeye yöneldiklerini sezdirmektedir.

Osmanlı Devleti kurulurken

Osmanlı devletinin kuruluşuna ve ilk zamanlarına ilişkin bilgileri-miz daha kesindir:

- Osman ve Orhan Bey'lerin aristokrasiden gelen "bey" sanlarını terk ettiğini ve Anadolu yönetilenlerinin örgütlenmesi olan Gaziyanı Rûm üyesi olarak her asker gibi yalnızca "gazi" sanı aldıklarını ve böylece tanrısal hiyerarşiden sıyrılarak, kendilerini bütün öteki yönetilenlerle eşit gördüklerini biliyoruz.

- Aristokrat karşı devrim sürecinin I. Murad'tan II. Mehmed'e değin geçen hazırlık döneminde fiilen ortadan kaldırılmış olan bu eşitlik, karşı devrimin darbesini yaparak aristokrat kültür adına iktidarı ele geçiren ve yeni yasalarını koyan Fatih Mehmed Kanunnamesi'yle yasaya da girmiştir: "Ve canab-ı şerifim ile kimesne taam yemek Kanunum değildir, meğer ehl'i iyalden ola. Ecdad'ı izamın iyle yirler imiş, ben ref'eylemişimdir (Şerefli kişiliğimin, en yakınlarım dışında, kimse ile birlikte yemek yememeyi kanun eyliyorum. Yüce atalarım öyle yerlermiş, ben kaldırdım!..)"

- Elde bulunan ve yeni ele geçirilen devlet topraklarının (Miri topraklar) dünyada ilk kez, toprak beylerine değil, doğrudan o toprakta çalışacak halka verilmesini sağlayacak, "dirlik düzeni" adı verilen bir toprak düzeni oluşturulur. Bu düzene göre her çiftçiye bir çift öküzün bir

yılda sürebileceği kadar toprak verme esası getirilir. Toprak yine ilk kez Tanrının (dolayısıyla, vekili olan sultanın) mülkü olmaktan çıkmış, doğrudan yönetilenlerin ortak mülkü sayılmıştır.

- Bu nedenle de Osman ve Orhan Gazi'ler zamanında Osmanlı, Hıristiyan Bizanslılar için de kendi aristokrat devletlerine göre çok daha çekici bir özelliğe sahiptir. Osmanlı'nın kuruluşunda kimi Müslüman olarak, kimi kendi dininden ayrılmadan Bizanslı Hıristiyanlar da fiilen var olmuştur.

- Osmanlı, kuruluşunda bir "Anadolu Dayanışma Devleti"dir.

Aristokrat karşı-devrim

O güne değin denenmemiş böyle yepyeni bir sosyal yapıyı var eden insan aklının hem kuramcı, yani ütopyacı, hem de uygulamacı olduğuna söyleme olanağı yoktur

Önce ütopyayı, sonra da uygulamayı, "Müslüman Türkmen", "Hıristiyan Haçlı" ve "Bizans Ortodoks"; ama ortak özellikleri "yönetilen" olan "halk"ın hep birlikte, Ahî imcesiyle oluşturdukları görülmektedir. Bu sosyal yapı, Osman ve Orhan Gaziler zamanında, yani alt-

mış yıla yakın, aksamaz yürümüştür.

Bu nedenle Ankara Ahi Devleti, sınırlarına yaklaşmasıyla, kendi devletleri olarak gördükleri Osmanlı'yla Ankara'yı birleştirir. Böylece dünyanın aristokrat olmayan ilk iki devleti tek devlete dönüşür.

I. Murad'ın "efendi" anlamındaki "Hüdavendigâr" sanını alması, insanlar arasındaki eşitliğin, yeniden Tanrısal hiyerarşiye doğru yönelmekte olduğunun bildiğimiz ilk işaretidir. Böylelikle Osmanlı'da Aristokrat karşı-devrim, ilk adımlarını atmaya başlar. Bu süreç, Anadolu'nun çeşitli direnişleri ile başlayacak, Sultan Selim (Yavuz)'in Çaldıran'da Şah İsmail'in son direnişini de kırmasına değin sürecektir.

Anadolu'da ütopyik bir direniş: Bedreddin hareketi

Aristokrat karşı-devrimi durdurmaya yönelik direnişler sürecinde Anadolu'nun en ütopyik direnişini Şeyh Bedreddin ve müridleri, Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal verir.

Şeyh Bedreddin'in oluşmasını istediği toplumsal yapı, Varidat dışındadır bize ulaşan ama henüz çevrilme-

Osmanlı Devleti'nin kurucuları Osman Gazi ve Orhan Gazi. Osmanlı, kuruluşunda bir "Anadolu Dayanışma Devleti"dir.

miş ve incelenmemiş kitaplarında ne denli vardır, bilemiyoruz. Onu suçlayanların aktardığı bilgiler ise, yalnızca kötölemek amacını taşımaktadır.

Özetlemek gerekirse:

Mizancı Murad Bey, Şeyh'in Börklüce Mustafa aracılığıyla şu görüşleri yaydığını belirtiyor: "Allah dünyayı yaratmış, insanlara bahşetmiştir. Servet ve tarım ürünleri cümlelerin müşterek hakkıdır. İnsanlar müsavidir. Birinin servet toplanmalarıyla diğerlerinin ekmeğe bile muhtaç kalmaları ilahi maksada aykırıdır. Yalnız, nikahlı kadınlardan başka dünyada her şey müşterek olmalı. Tanrı, kanunlar vâz'etmiş. Anlardan istifade için de akıl ve iz'an vermiştir. Kendi aklının muhiti daîresinde herkes ilahi emirleri kabul eder. Birinin muhiti, i'tikadı diğerininkine benzemek iddiasıyla üzerinde cebir kullanılması, ilahi emirlere ve maksadlarına aykırıdır. Çünkü, fikir ve vicdan bir ahenk-i tabiat mühsulüdür. Cebrin tesirinden masûndur. Bunun için İslam, Hıristiyan, Musevi, Mecusi hep Tanrı kuludur, birdir, kardeşlerdir. Aralarında muhabbet ve uhuvvet şarttır. İhtilat ve muhabbetleri sayesinde hak, batıla galebe eder. Hükümet ise zulm ve tagallüb mahsulüdür. Anın tecavüzlerini hoş görmek, Tanrının maksadına uygun olmayan emirlerine itaat etmek caiz değildir. İdari hey'et, zaman-ı saadet'te olduğu gibi millet tarafından seçilmelidir. Saray, saltanat, muharebe, asker hep zulmdür. Tekkeler, dervişler, ulema O'nlar da zulm ve tagallüb eserleridir. Herkes hürriyet-i tamme üzre fikir ve meslek-i zatide bulunmalı. Komşusunun meslek ve mezhebine hürmet etmeli..."

Şeyh Bedreddin'e göre cennet ve cehennem bu

dünyadaki iyi ve kötü hareketlerin ruhlardaki acı veya tatlı görünümle-ri idi. İnsanı hakka doğru götüren her şey melek ve rahmandır ve aksine sürükleyen ve insanın damarlarında dolaşan şehvani güçler ise şeytandır. Bedreddin, ruh ve maddeyi aynı görmekle diğer mutasavvıflardan ayrılır. Mülkiyette ortaklığı savunmuştur ki, en çok tartışmalı ve üzerinde farklı spekülasyonların yapıldığı yönü budur.

Bizans tarihçisi Dukas bu konuda şu bilgileri sunuyor. "O zamanlarda İyonyen körfezi medhalinde kain ve avam lisanında Stilaryon (Karaburun) tesmiye edilen dağlık bir memlekette adı bir Türk köylüsü meydana çıktı. Stilaryon, Sakız Adası karşısında bulunmaktadır. Mezkur köylü Türkler'e vaiz ve nasihatlerle

bulunuyor ve kadınlar müstesna olmak üzere erzak, elbise, hayvanat ve arazi gibi şeylerin kuffesinin ummun müşterek malı addedilmesini tavsiye ediyordu... (Ali Yaman'ın "Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin" İstanbul 1977 adlı çalışmasından alınmıştır).

Rönesans, 13. yüzyıl Anadolu'sunda başlamıştır

Ve... Bütün ütopycacıların başına geldiği gibi onlar da yenildiler. Çoluk çocuk akan kanın haddi hesabı yoktur.

Sultan II. Mehmed (Fatih) ile Bizans aristokrat kültürü ve Selçuklu aristokrat kültürü birleşti, karşı devrimin darbesini oluşturdu, iktidara bütün ağırlığıyla oturdu. Anadolu Devrimini yapan Alevi Türkmenler direnmeyi sürdürdüler. Celali İsyanları kanla bastırıldı, Koroğlu, yönetilenlerin yüreğindeki yığıt yerini aldı. Pir Sultan Abdal, eski müridi Hızır Paşa elinde dara çekildi. Son çabalama, Safeviler'den geldi, kurucusu Şah İsmail, Sultan Selim (Yavuz) tarafından Çaldıran'da yok edildi. Anadolu Devrimi böylece aristokrasinin yeniden egemenliğiyle son buldu.

Ancak açıkça saptamak gerekir ki, insanoğlunun Rönesans'ı, benmerkezci Avrupalı'nın sandığı gibi 15. ve 16. yüzyıllarda değil, 13. yüzyıl Anadolu'sunda başlamıştır.

Bundan sonra kültür tarihinin önüne çıkacak olan, üç Rönesans ütopyası, Thomas Morus'un *Ütopia'sı*, Campanella'nın *Güneş Ülkesi* ve Francis Bacon'un *Yeni Atlantis*'idir. Ancak Rönesans'ın da Rönesans ütopyalarının da kökenine Anadolu Devrimi deneyiminin yerleştirilmesiyle eksik tamamlanabilir, insanoğlunun düşünce çizgisi, aradaki boşluğu doldurarak yerli

Aristokrat karşı-devrimi durdurmaya yönelik direnişler sürecinde Anadolu'nun en ütopik direnişini Şeyh Bedreddin ve müridleri, Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal verir (Rasin'in fırcasından Şeyh Bedreddin).

yerine oturabilir.

Şimdiye değin 13. yüzyıl Anadolu'sunda Haçlı şövalyelerin kültürel varlığı üzerine doğru dürüst araştırma ve inceleme yapılmadığı gibi, 13. yüzyıl Anadolu kültürünün Avrupalı şövalyeleri nasıl etkilediği, geri dönüşlerinde hangi kültürel değerleri götürdükleri de bilinmemektedir.

Anadolu dönüşü, engizisyonun sapkın düşüncelere sahip sayarak yargılandığı ve toplu halde engizisyon ateşlerine çıra ettiği şövalyelerin sayısının az olmadığını biliyoruz. Bu bilginin çağrıştırdıkları bile araştırmaya değer olduğunu göstermeye yetecektir.

Kültür tarihinde durağan ve devingen akıl

Bugüne değin insan aklı, durağan bir evren kavrayışına göre çalıştı. Bütün Ortaçağ ve aristokrat kültür doruk noktasıdır. Buna göre insandan bağımsız ve onun dışında bir gerçek vardır. O gerçek sakın, dingin ve hareketsizdir (zamandan ve mekândan münezzehtir!). İşte her zaman insanoglu, usunu bu dingin gerçeği bulmak için kullanmıştır. İnanç dizgeleri de bilim de bu durgun "gerçek"i bulmaya çabalamıştır.

Kültür tarihinde "devingen akıl"ı ilk sezen, "durgun akıl"a ilişkin kuşkuyu ilk duyan, MÖ 5. yüzyılda Ephesos'lu yurttaşımız Herakleitos olmuştur. Ona göre, evrende bir logos vardır, insanoglu bu logosa uygun olarak her gün kendi yeni gündel doğrusunu bulmaya çalışmalıdır: "Her şey akar"!.. Durağan bir gerçek bulmaya çalışmak boşunadır.

Herakleitos'dan sonra durağan akla karşı duran ilk insanlar Anadolu Devriminin düşünsel alt yapısını da oluşturmuş olan Anadolu Süffiler'idir. Onlara göre insan yaşamı, tek bir doğruyu bulmak için geçmez. Yaşam boyu verdikleri ürünlerde çelişki varmış gibi görünen şey, yaşamın çeşitli aşamalarındaki değişik, ama her biri gününe göre doğru olan yargılardır.

Bundan sonra devingen akıl, her

ne denli değişmez doğruya ulaşma çabası içinde olsa da Rönesans sanatçıları, bilim insanları ve filozofları üzerine etkili olmuştur. Tek gerçek sayılan durağan Tanrı ve onun durağan evreni, yerini başka başka bireylere, filozoflara, sanatçılara, bilim insanlarına ve onların zamana ve bireye göre değişik olan evrenlerine bırakmıştır.

İşte Avrupa'nın Rönesans'a katılmasından tam üç yüzyıl önce Tanrısal "ben" in artık kendi "ben" i olduğunu söyleyen Yunus:

"Ben kimseden korkamazam ya bir zerreye kayırmazam.

"Ben şimdi kimden korkayım korktuğum ile bir oldum.

"Azrail gelmez yanıma Sorucu gelmez sinime.

"Bunlar benden ne sorarlar onusorduran ben oldum."

Sonunda Hegel'in durağan aklından devingen aklı yeniden kültür tarihine çıkaran Marx-Engels olmuştur (Devingen akla sahip olma konusunda Friedrich Nietzsche'de ve Mustafa Kemal'de güçlü belirtiler vardır. Bu konu ayrı bir araştırma ve yazı konusudur).

Kültür tarihinin hangi aşamasında olursa olsun, bütün ütopya, durağan aklın ürünüdür. İster doğaya ister toplumsal yapıya karşı kurulmuş olsun, ütöpik harlayış ve fırlayış "en yetkin" i aramaktadır. Yani tek tek insanların ama hepsinin huzura varacağı, bütün gereksemelerinin karşılanacağı, birbirleri ile hiçbir çelişki yaşamayacakları doğal ve toplumsal bir yapı özlenmektedir. Özlenenin bir tür "cennet" olduğu doğrudur.

Ama cennet ütopya değildir ya-saklamalara karşı bir armağan ola-

Yunus Emre. Avrupa'nın Rönesans'a katılmasından tam üç yüzyıl önce Tanrısal "ben" in artık kendi "ben" i olduğunu söyledi.

rak sunulmaktadır. Yani bu dünyada elden alınanların yeniden geri verilmesidir.

Özetle, ütopya, durağan aklın durağan yapılanmalarıdır. Oysa bilimsel düşünce insan aklını durağanlıktan kurtarıp devingen bir yapıya kavuşturmayı amaçlamaktadır. Bu devingenlik, olası ki geleceğin ütopyalarını da etkileyecek, durağan, büyük, değişmeyecek göllermeler olmaktan çıkaracak, Herakleitos'un akan ve durmadan değiştiren ırmağı, insanlığı geleceğe doğru dört nala taşıyacaktır.

Kültür tarihinde insanoglunun bir dönemeci daha geride bıraktığına tanık olmak üzereyiz. Geleceğe ilişkin özlemlerimiz artık duragan yapılanmalar olamayacak. Bunun yerini delicesine akar ırmaklar üzerinde ayakta durmanın çabası ve başarısı alacak gibi görünüyor.

İnsanoglu bunu başarabildiği oranda insanlaşmayı sürdürebilecektir.

Thomas Münzer, Şeyh Bedreddin ve Nâzım Hikmet

"Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların / zarurî neticesi bu! / deme, bilirim! / O dediğin nesnenin önünde kafamla eğilirim, / Ama bu yürek / o, bu dilden anlamaz pek. / O, 'hey gidi kambur fele'k, / hey gidi kahbe devran hey' / der. / Ve teker teker, / bir an içinde, / omuzlarında dilim dilim kırbaç izleri, / yüzleri kan içinde / geçer çıplak ayaklarıyla yüreğime basarak / geçer Aydın ellerinden Kara'burun mağlûpları" (N. Hikmet)

Nedim Gürsel

Tarihsel maddecilik açısından ele alındığında, Şeyh Bedreddin ayaklanmasının dinsel-ideolojik niteliği sınıf savaşımının özgül biçimlerinden biri olarak yorumlanmalıdır. Belli bir tarihsel dönemdeki ekonomik ve toplumsal koşulların doğal sonucudur bu (1). Anadolu, hatta tüm İslam tarihi boyunca, yoksul halk kitlelerinin eşitlik özlemi Mehdî inancında ifadesini bulmuştur. "Nâzım Hikmet'in Kıyamet Sureleri" adlı yazımda bu sorun üstünde ayrıntılarıyla durmuş, Şeyh Bedreddin hareketinin Batınlık'le ilişkisine de ayrıca değinmiştim (Gürsel, 1976, s. 17). Burada aynı görüşleri yeniden ele alacak değilim. Nâzım Hikmet'in Bedreddin yorumuna büyük ölçüde kaynak olduğunu sandığım bir yapıttan, Engels'in *Almanya'da Köylü Savaşları* (1974) adlı kitabından söz edeceğim yalnızca. Çünkü Nâzım, dinsel-ideolojik bir köylü ayaklanması biçiminde gerçekleşen Bedreddin hareketinin sınıfsal çözümlemesini yaparken Engels'in görüşlerinden yola çıkıyor.

16. yüzyıl Almanya'sının devrimci köylü lideri: Münzer

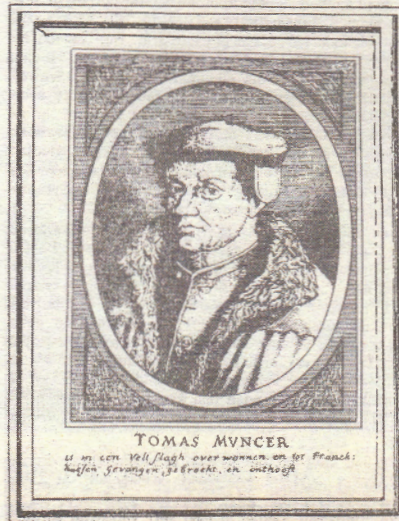
Bilindiği gibi söz konusu yapıtında Engels 16. yüzyıl Almanya'sını altüst eden, kiliseyle bütünleşmiş feodal yapıyı kökünden sarsan köylü ayaklanmalarının sınıfsal temelini araştırır. O dönemin yükselen sınıfı burjuvazi, Luther'in öncülük ettiği Reform hareketinin sloganlarıyla Katolik Kilisesi'ne savaş açarken, aslında kendi sınıf iktidarını kurmanın yollarını aramaktadır. Ayaklanmanın bütün Almanya'yı sardığı, şato, manastır ve

Sayın Nedim Gürsel'in okuyacağınız makalesi, *Toplum ve Bilim* dergisinin Kış 1977 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Gürsel, Nâzım Hikmet'in ünlü eseri Şeyh Bedreddin Destanı'ndan yola çıkarak, 16. yüzyıl Alman köylü devrimi lideri Thomas Münzer ile Şeyh Bedreddin hareketini karşılaştırıyor ve tarihsel maddecilik üzerine bir teorik tartışma da yapıyor. Dosyamızın ana konusu açısından ufuk açıcı bir makale olması dolayısıyla bu eski metni okurlarımızın değerlendirmesine sunuyoruz. Arabaşıklar tarafımızdan konulmuştur.

zengin kentlerin yağmalandığı bir savaş ortamında, yüzyıllar boyu feodal beylerle Kilise tarafından sömürülmüş halk kitlelerinin devrimci potansiyelini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı başarır. Burjuvazi, isteklerinin çoğunu kabul ettirip görece bir üstünlük sağladıktan sonra, ayaklanmanın daha radikal boyutlara ulaşmasını önlemek için Luther'in ağzından şu çağrışı yapar prenslere:

"Köylüleri kuduz köpekler gibi boğazlamalı, parça parça etmeliyiz. Evet aziz beylerim; köylüleri boğazlayın, gebertin tümünü! Eğer savaşta ölürseniz, cennetin kapıları size ardına dek açılacaktır, (...)" (Engels 1974, s. 73).

Engels, Luther'i, başını burjuvazinin çektiği politik bir hareketin ideolojik sözcüsü olarak nitelerken, Thomas Münzer'i gerçek bir köylü devrimcisi, halkın kurtuluşu uğrunda can vermiş bir önder olarak selamlar. Münzer'in öngördüğü ya-

16. yüzyılda Almanya'daki ayaklanmada silahlı köylüler.

Yürüyen köylü birlikleri.

şam, gerçekleştirmek istediği toplum düzeni, ortaklaşmacı ilkelere dayanmaktadır çünkü. Münzer bir yandan "kıyametin yaklaştığını, çok yakında tüm eşitsizliklerin, acı ve mutsuzlukların yeryüzünden kalkacağını, yani Son Yargılamayı (Jugement Dernier) haber verirken, öte yandan köylüleri silahlı savaşım için örgütlemeye girişir. Engels onun dinsel görüşleri ardındaki maddeci eğilimleri, ilkel Hıristiyanlığa dönük inancıyla sınıfları ortadan kaldırmaya yönelen ortaklaşmacı düşüncelerini şöyle özetliyor:

"Thomas Münzer'in felsefi ve Tanrıbilimsel (theologique) öğretisi yalnızca Katolikliğin değil, tüm Hıristiyanlığın temel ilkelerini hedef alıyordu. Hıristiyanlık adı altında, kimi zaman tanrıtanımazlığa dek yaklaşan tümtanrı (pantheiste) görüşler öne sürüyordu Münzer. (...) Kutsal Kitap'la usun birbirine karşıt gösterilmesinin yanlış olduğunu savunuyor, Kutsal-Ruh'u usun ta kendisi olarak tanımlıyordu. İnanç, insanoğlunda cisimleşen ustan başka bir şey değildi ona göre. (...) İşte bu nedenle cenneti öbür dünyada değil, içinde yaşadığımız gerçek dünyada aramak gerekiyordu. İnanç sahibi kişilerin başlıca görevi, gönüllerine doğan Tanrı çağ-

bilimsel görüşleri gibi, içinde olduğu toplumsal koşulları aşan politik öğretisi de yaşadığı çağın çok ilersindeydi. Din felsefesi nasıl Tanrıtanımazlığa dek varıyorsa, öngördüğü politik program da komünizme yaklaşıyordu. (...) Münzer'e göre cennet her türlü özel mülkiyet ve sınıf ayrımının ortadan kalktığı, toplum üyelerine yabancılaşmış özerk devlet iktidarının bulunmadığı bir toplumdan başka bir şey değildi. Devrime katılmayan her türlü yetkenin varlığına son verilmeli, mallar ortak kullanılmalı, herkes emeğini ortaya koymalı ve toplumda tam bir eşitlik sağlanmalıydı (Engels, 1974, s. 79).

Bedreddin hareketinin niteliği

Bu görüşlerin Şeyh Bedreddin'in kilere ne denli yakın olduğunu kimse yadsıyamaz sanırım. Münzer gibi Bedreddin'in de öbür dünyaya inanmadığını, cennet ve cehennemi yeryüzünde aradığını, cenneti iyilik, cehennemiye kötülük olarak nitelendirdiğini, üstelik bütün bu gerçekleri hadislerle tanıtlamaya çalıştığını biliyoruz. Münzer'in tümtanrı görüşleri, Bedreddin'in tasavvuf anlayışında ölümden sonra ruhun dirilemeyeceği

inancına, yani maddeciliğe bırakır yerini. "Cisim ortadan kalkarsa, ne ruhlardan ne de başka soyut varlıklardan bir iz kalır" diyecek kadar çağının ilersindedir Bedreddin (Yener, 1970, s. 68). *Vâridat*'daki "varlık birliği" anlayışı Tanrıyla evreni bir sayan tümtanrı görüşten kaynaklanmakla birlikte, bazı konularda düpedüz maddeciliğe varır. Bedreddin'in doğa olgularını açıklama yöntemi de, Münzer'in Tanrıbilimsel öğretisinde olduğu gibi, usa büyük önem verir. Öte yandan, Münzer'in kıyamet görüşüyle Bedreddin'in Mehdî yorumu aynı çizgide birleşirler. İkisinin de aynı toplumsal kaygı vardır temelinde: eşitsizliği ortadan kaldırmak. Yozlaşan dünyanın sonunu haber veren İtalyan gizemcisi, Joachim Calabrais'nin (12. yüzyıl) yapıtından etkilenen Münzer, içinde yaşadığı çalkantılı ortama bakarak 'zamanın geldiğine inanır. Ve eşit bir toplum kurarak tüm zenginlikleri halk arasında paylaşmak, böylece çelişki-

Şeyh Bedreddin

ri, karşıtlıkları ortadan kaldırmak amacıyla köylü kitlelerini Kilise ve soylu sınıfa karşı ayaklanmaya çağırır. Bedreddin ise *Vâridât*'ta Taha Suresi'nin 105. ayetini yorumlarken üstü kapalı bir biçimde değinir aynı gerçeğe (2). Börklüce Mustafa'yla Torlak Kemal, Aydın yöresinde ayaklanmayı başlattıkları vakit, İznik'ten gizlice ayrılarak İsfendiyaroğlu Beyliği'ne, oradan da Deliorman'a geçer; Nâzım'ın destanında belirttiği gibi Rumeli emekçi halkını örgütlemeye girişir. Şeyh Bedreddin'in Abdurrahman Bıstamî'nin *Sayhat-ül Büm Fî Havâdisir-Rûm* (Rum ülkesinde gelececek olaylarla ilgili baykuş çılgılığı) adlı yapıtının etkisinde kaldığını söyleyen Gölpinarlı bu konuda şunları yazıyor:

"Bizce Abdürrahman-ı Bıstamî, *Sayhat-ül Büm Fî Havâdisir-Rûm* adlı kita'bını Bedreddin'e okuturken, 'sâhib-zuhûr, sâhib-hurûc' olacağı inancını ona aşlamıştır. Belki de, o zamanın âdetince Bedreddin, bu kitaptan başka, ulûm-ı garîbeye ait kitaplarla da uğraşmıştı. Nitekim, *Vâridât*'ında, kıyametin, hicretin üçüncü yüzyılında kopacağına dair kitaplar tasnif edildiğini, birçok kişilerin, kıyameti, kıyamet alâmetlerini beklediğini, Mehdi'nin yedi yüzle sekiz yüz arasında zuhûr edeceğini söylediklerini bildirmede, hicrî sekizinci yüzyıl geçtiği halde, hiçbir şeyin olmadığını, daha binlerce yüzyıl geçse de gene olmayacağını söylemedir. Bu sözler, bu çeşit kitaplarla da, bu çeşit bilgilerle de uğraştığını itirafır. Sanıyoruz ki Bedreddin'in şuuraltı bir inancı var. Osmanogulları'nın fetret devri, Timur akınının meydana getirdiği iktisadî ve içtimâî çöküntü, onun bu şuuraltı inancını kuvvetlendirmiş, kıyam etme zamanının geldiğine kendisini inandırmıştı. (...)" (Gölpinarlı, 1968. s. 10).

Daha ilerde de yukardaki satırları tamamlayan şu satırlar var:

"(...) Bedreddin herhalde bir inkılâb yapmak emelindeydi; fakat bu

hususta şeriâtı iptâl değil, kendi görüşüne, anlayışına göre ihyâ etmek emelini gütmektedir ve Mehdi hâdiselerini gözünün önünde tutuyor, kendisini bir 'sâhib-zaman' sayıyordu." (A.g.y. s. 40)

Bedreddin'in "şeriâtı ihyâ etmekten" çok, eşitlik temeline dayanan yepyeni bir düzen kurma amacıyla eyleme geçtiğini biliyoruz. Elimizde-

Nazım Hikmet

ki belgelere ve o dönem tarihçilerinin suçlama dolu yazılarına dayanarak, bu düzenin başlıca özelliklerini daha önceden özetlemeye çalışmışım. Bedreddin'in mal ortaklığı ve mutlak eşitlik ilkelerine dayanan görüşleri Thomas Münzer'de daha belirgin bir nitelik kazanıyor. Almanya'daki köylü ayaklanmalarının tarihine bakarak, on iki maddede toplanan halkın isteklerinin tümünü saptamak mümkün çünkü. Bedreddin örneğinde durum, biraz daha karmaşık. Ne de olsa Almanya'daki gibi somut bir politik program yok elimizde. Ama Engels'in Thomas Münzer için söylediklerinin çoğunu Bedreddin hareketinde de gözlemleyebiliyoruz. Hele Dukas'ın Türkçe metninde bütünüyle yer almayan küçük bir ayrıntı bu benzerli-

ği daha da pekiştiriyor. Börklüce Mustafa'nın yalnızca giyim, yiyecek, vb. gibi malların değil; araba ve atların, yani o zamanın üretim araçlarının da ortaklaşa kullanılmasından yana olduğunu yazıyor Dukas (Dukas, s. 393).

Erken devrimci sıçramalar

Diyeceğim, her iki durumda da komünist toplumun temel niteliklerini bulmak mümkün. Ama üretici güçlerin o dönemdeki gelişme düzeyine oranla henüz tohum halinde bu nitelikler. Gelişip ortaya çıkmaları, tohumun filiz verebilmesi için işbölümü ve toplumsal sınıfların oluşması gerekecektir. Yirmi sekiz yaşında işkenceyle öldürülen Münzer ve Serez çarşısında asılan Şeyh Bedreddin'in kurmak istedikleri toplumsal düzen, ancak belli bir üretim tarzı aşamasından sonra, sosyalizmin nesnel ve öznel koşullarının var olabileceği daha ilerki bir toplumda yeniden gündeme gelebilecektir. İşte bu bilimsel gerçeğin altını çizmek için *Almanya'da Köylü Savaşları* adlı yapıta değinme gereğini duydum. Nâzım Hikmet destanında Bedreddin ayaklanmasının yenilgisini "tarihsel, sosyal, ekonomik şartların zarurî neticesine" bağlarken Engels'in görüşlerinden yola çıkıyor çünkü. Engels'in 16. yüzyıl Almanya'sı için söylediklerini 15. yüzyıl Anadolu'suna uyguluyor. Gerçi iki özgül toplumsal kuruluş, benzer nitelikleri ağır basmakla birlikte ayrı koşullar söz konusudur. Ne var ki, her iki köylü ayaklanmasının da, tarihsel maddecilik açısından ele alındıklarında, aynı sorunsaldan kaynaklandıkları görülür. İki ülkenin de içinde bulundukları devrim aşaması -bu Osmanlı toplumu için daha da karmaşık bir olgu- başkaldıran halk kitlelerinin isteklerini karşılayacak düzeyde değildir. O dönemde yükselen sınıf başkadır çünkü. Proletarya henüz tarih sahnesine çıkmamıştır. Üretici güçlerin gelişme düzeyi, sınıflararası ilişkiler, güç oranı, vb.

gibi etkenler, önceden belirlenmiş bir tarihsel aşamaya doğru yönlendirmektedir toplumu. Bir bakıma, Şeyh Bedreddin ayaklanmasını ilkel komünist topluma dönüş özlemi olarak da nitelenebiliriz. Ne var ki, sosyalizmin ilk belirtilerini de içinde taşıyan, çağlardır süregelen ezen-ezilen çatışmasına halkçı niteliğini kazandıran bir harekettir bu. Geriye olduğu kadar ileriye, geleceğe de dönüktür. Nâzım, erken bir devrimci sıçrama olarak yorumlar Bedreddin olayını. Kafasıyla Marksçı tarih yasalarının, yüreğiyle emekçi halkın yanındadır:

“Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların/ zarurî neticesi bul/ deme, bilirim!! O dediğin nesenin önünde kafamla eğilirim,/ Ama bu yürek/ o, bu dil-den anlamaz pek./ O, ‘hey gidi kambur fele’k,/ hey gidi kahbe devran hey’/ der.

“Ve teker teker,/ bir an içinde,/ omuzlarında dilim dilim kırbaç izleri,/ yüzleri kan içinde/ geçer çıplak ayaklarıyla yüreğime basarak/ geçer Aydın ellerinden Kara’burun mağlûpları.” (N. Hikmet, s. 184)

Tavrında herhangi bir çelişki olmadığını tanıtlamak için de “usta”sına sığınarak şu dipnotu düşer:

“Şimdi ben bu satırları yazarken, ‘Vay, kafasıyla yüreğini ayırıyor; vay tarihsel, sosyal, ekonomik şartları kafam kabul eder amma, yüreğim yine yanar diyor. Vay, vay, Marksiste bakın!’ gibi laflar edecek olan bazı ‘sol’ geçinen delikanlıları düşünüyorum. (...) Ve şimdi eğer böyle bir istidrad yapıyorsam bu o çeşit delikanlılar için değil. Marksizmi yeni okumaya başlamış, sol züppeliğinden uzak olanlar içindir. Paris Komuna’sının devrileceğini, bu devrilişin bütün tarihî, sosyal, ekonomik şartlarını önceden bilen Marks’ın yüreğinden Komuna’nın büyük ölümleri bir ‘ıstırap şarkısı’ gibi geçmemişler midir? Ve Komuna öldü, yaşasın Komuna! diye bağırانların sesinde bir damla olsun acılık yok

muydu?” (N. Hikmet, s. 185)

Nâzım Hikmet, metin dışı bir söylem olarak nitelediğim Marks’ın “(...) bir kelime ile ezenler ve ezilenler, nihayet bulmaz bir zıddiyetle birbirine karşı göğüs gererek bazen el altından, bazen açıktan açığa fasılasız bir mücadeleyi devam ettirdiler” sözünü anarak *Bedreddin Destanı*’nı temellendiren Marksçı tarih anlayışına, yani

Rasim’in tablosu
Bedreddin.

reketinin sınıfsal temelini kavramak için de genelden, yani Marksçı tarih kuramından yola çıkıyor şair.

Başka bir deyişle kuramdan pratiğe, pratiğin ayırıcı özellikleriyle zenginleşmiş olarak yeniden kurama yöneliyor. *Bedreddin Destanı* işte bu çizginin belirlediği, genel planda oldukça şematik ama tikelde çok özgün ve başarılı bir yapıt, kanımca. Hele şiirsel bölümler Nâzım Hikmet’in gelişim çizgisinde gerçek bir dönemeci, İnsan Manzaraları’yla yetkinliğe ulaşacak yeni bir anlayışı haber veriyor. Nâzım Hikmet, destanın sonuna koyduğu “Ahmet’in Hikâyesi” adlı bölümde Bedreddin hareketini günümüz Türkiye’sine bağlarken, yine aynı değişmez’i, yani sınıfsal bakış açısını getiriyor gündeme.

500 yıl sonra Bedreddin

Şerafeddin Efendi’nin risalesini okurken sözcüklerin imlediği gerçekliğin ötesine geçip 15. yüzyıl Anadolu’sunda dolaşan şair, kendini yeniden hapisane koşusunda bulmuştur. Dukas’ın sözleriyle ona, “Gürültü etmeksizin denizin dalgalarını aşarak senin yanında bulunuyorum” diyerek yolculuk boyunca rehberliğini yapan beyaz giysili derviş, Tornacı Şefiğin koğuş penceresinde asılı duran gömleğidir aslında. Böylece şair düşsel gezisini tamamlayarak gerçek mekâna döner. Ama biz bu

gerçek mekânın *Sınavna Kadrisioğlu Şeyh Bedreddin Destanı* adlı kitabın düşsel mekânı olduğunu biliriz. Okuma, “Ahmet’in Hikâyesi”yle, 20. yüzyıl Anadolu’sunun bir hapisanesinde sürer gider. Nâzım, destanını bitirmeden önce, Bedreddin hareketinin güncel önemine değinme gereğini duymuştur. Bu nedenle günümüz Türkiye’sindeki köylülük sorununa getirir sözü. Bedreddin hareketi tarihsel konumunu aşip günümüze ulaşmış, geleneksel halk ayaklanma-

tarihin itici gücü sınıf savaşımına dik-kati çekiyor. Bu, genel planda doğru, ama oldukça soyut bir yaklaşım. Ne var ki söz konusu genel doğru *Bedreddin Destanı*’nda özgül bir bağlam içine, 15. yüzyıl Osmanlı toplumunun somut koşullarına yerleştiriliyor. Böylece genel ve tikel, diyalektik bir bütünlük içinde sunulmuş oluyor okura. Tikelin ayrıntılarıyla betimlenen gerçeklik, kuramın ışığında evrensel bir nitelik kazanıyor. Öte yandan tikele yaklaşmak, Bedreddin ha-

gerçek mekânın *Sınavna Kadrisioğlu Şeyh Bedreddin Destanı* adlı kitabın düşsel mekânı olduğunu biliriz. Okuma, “Ahmet’in Hikâyesi”yle, 20. yüzyıl Anadolu’sunun bir hapisanesinde sürer gider. Nâzım, destanını bitirmeden önce, Bedreddin hareketinin güncel önemine değinme gereğini duymuştur. Bu nedenle günümüz Türkiye’sindeki köylülük sorununa getirir sözü. Bedreddin hareketi tarihsel konumunu aşip günümüze ulaşmış, geleneksel halk ayaklanma-

ları çizgisinin en radikal halkalarından biri olarak toplumumuzdaki çağdaş yerini almıştır. Bedreddin adı Rumeli köylülerinin ağzında bir umut sözcüğü, bir kurtuluş simgesidir artık.

Ahmet, şairin koğuş arkadaşlarındandır. Tutukluların çoğu gibi o da emekçidir. Bir Rumeli köyüyle ilgili çocukluk anısını anlatırken, jandarmasının, “Dünyanın en inatçı, en vergi vermez, en dik kafalı köylüleri” diye nitelendiği o yöre halkının Bedreddin’e olan inancını dile getirir. Her türlü doğaötesel kaygıdan arınmış, ideolojik özelliğini büsbütün yitirmiştir bu inanç. Ahmet’le dedesini evinde ağırlayan yaşlı köylü, “O gelecek yine” der, “Çınlı-

çıplak ağaca asılan çınlıçıplak gelecek yine.” Ocağın çevresine toplanmış köylülerde herhangi bir sevinç belirtisi görülmez. Sessizliğin, halkın yüz yıllardır süren o anlamlı suskunluğuyla bütünleşen derin bir sessizliğin içine gömülmüşlerdir. Yüzlerinde alaca bir ışık dolaşır. Ocaktan vuran aydınlığın katıksız ışığı. Gözleri aydınlanır bir an; yavaşça kıpırdanmaya başlarlar. Nâzım “çınlıçıplak” sözcüğüyle çağımızın yoksul kitlelerini, “zincirinden başka yitirecek şeyi” olmayan proletaryayı anırtmak ister gibidir. Bu görüşüne açıklık getirmek, yaşlı köylünün Bedreddin’in bir gün geri döneceğine duyduğu inançta halkımızın sosyalizm özlemini dile getirmek için ona şu sözleri söyler:

“İsâ Peygamber’in ölüsü etiyile, kemiğiyle, sakalıyla dirilecekmiş. Bu yalandır. Bedreddin’in ölüsü, kemiksiz, sakalsız, bıyiksız, gözün bakışı, dilin sözü, göğsün soluğu gibi dirilecek. Bunu bilirim işte. Biz Bedreddin kuluyuz, ahrete, kıyamete inanmayız ki, dağılan, fena bulan bedeninin yine bir araya toplanıp dirileceğine inanalım. Bedreddin yine gelecek diyorsak, sözü, bakışı, soluğu bizim aramızdan

Nazım Hikmet’in cezaevinde yaparak eşine yolladığı kendi portresi.

çıkıp gelecektir, diyoruz” (N. Hikmet, s. 206).

Onun bıraktığı yerden Ahmet alır sözü. Aynı özlemin, bu kez proletaryanın ağzından bir kez daha dile getirilişine tanık oluruz:

“(…) Dedem, Bedreddin’in geleceğine inandı mı, inanmadı mı, bilmiyorum. Ben, dokuz yaşında buna inandım. Otuz bu kadar yaşında yine inanıyorum” (N. Hikmet, s. 206).

Nâzım, Bedreddin inancını dinsel-ideolojik niteliğinden sıyrıp Anadolu halkının sosyalizme duyduğu özlem biçiminde ele almakla konuya çağdaş bir yorum getiriyor. Bedreddin olayını günümüz koşullarına yerleştiriyor böylece. Ne var ki, Bedreddin geleneğini sürdüren bazı çevrelerdeki toplumsal gerçekliğe ters düşüyor bu yorum. Nâzım’ı da, öznel ve istemci (volontariste) bir tavır içine itiyor. Hiç kuşkusuz Bedreddin inancı, halk kitlelerinin içinde yaşadıkları yoksulluğa, sömürü ve eşitsizliğe karşı duydukları bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Ama söz konusu inanç, Nâzım’ın “Ahmet’in Hikâyesi”nde betimlediği gibi politik bilinç düzeyinde değil, hâlâ dinsel-ideolojik düzeyde

ifade ediyor kendini.

Bir tekke şeyhi mi, emekçilerin kurtuluş simgesi mi?

Bugün Bedreddini diye anılan Trakya’daki bazı köylerin gelenekleri ilerici olarak nitelenemez sanırım (Salcı, s. 311 -315). Bedreddin’den söz eden şiirlerin çoğu da aynı anlayışın ürünü. Aşağıya kısa bir bölümünü aldığım örnekte olduğu gibi, bu şiirlerde Bedreddin’in yalnızca bir tekke şeyhi, Tanrı yolunda can vermiş bir din ulusu olarak betimlendiği söylenebilir:

“Hezaran şükr ü minnet ol Hudâ’ya/ Salâvatlar virelüm Mustafa’ya/ İrişdürdi bizi kutb-evliyâyâ/ Bizüm mürşidimiz Şeyh Bedr-i din’dür

“Ebûbekr ü Ömer Osmân u Haydar/ O deryâdan çıkıban işbu cevher/ Vel’ler içre budur bize rehber/ Bizüm mürşidimiz Şeyh Bedr-i din’dür

“Budur Âl-i Muhammed silsilesi/ Buna inkâr edenler oldu asî/ Kabûldür Hak katında her duâsı/ Bizüm mürşidimiz Şeyh Bedr-i din’dür

“Velidür bigümân Allah nurıdır/ Muhammed Mustafâ’nın enveridir/ Velâyet leşkeri ser-defteridir/ Bizüm mürşidimiz Şeyh Bedr-i din’dür

“Hudâ’nın sevdiğidir enbiyâlar/ Oların cevheridir evliyâlar/ Budur Hak’dan bize viren atâlar/ Bizüm mürşidimiz Şeyh Bedr-i din’dür

“Olup Mansur bu yolda virdi başın/ Hudâ ışıkına hiç çatmadı kaşın/ Münâfıklar atarlar ta’na taşın/ Bizüm mürşidimiz Şeyh Bedr-i din’dür/ Alî gibi şehid oldu fenâda/ Melekler âh ider cümle semâda/ Bugün bunda yarın yevm ülc ezâda/ Bizüm mürşidimiz Şeyh Bedr-i din’dür

“Yapışduk bize bugün anun eline/ İdüp tevbe dahı girdük şalına/ Anı delil idindük Hak yolına/ Bizüm mürşidimiz Şeyh Bedr-i din’dür

“Bize gösterdi hem kavlı şeriat/ Dahı irşad ider fi’l-i taryakat/ Ve ma’rifet-

le bildürdi hakıykat/ Bizüm mürşidimiz Şeyh Bedr-i din'dür

“Bunun yolına terkitdük cihânı/ Fedâ kılduk ana biz bas u canı/ Budur nice veliler kâmrânı/ Bizüm mürşidimiz Şeyh Bedr-i din'dür” (Gölpınarlı, s. 37)

Dedemoğlu adında bir halk şairi tarafından 17. yüzyılda yazılmış bir şiirdeyse yine aynı inancı görüyoruz. Ne var ki, halkın bağrından çıkmış bir şair olan Dedemoğlu'nun Bedreddin'e duyduğu sevgi, dinsel-ideolojik öğeler taşımakla birlikte çok daha yalın ve içten. Hele son dizeleler halkımızın Bedreddin'e sahip çıktığını, onu kendinden biri olarak gördüğünü tanıtıyor. Kara Nîne'nin “Serez'in Şahı”nın eşğine yüz sürmesi, bir evliyaya duyulan saygıdan da öte, Bedreddin'in Anadolu halkında yaşadığının en gerçek kanıtıdır:

“Erenlerin, evliyanın yoluna/ Derviş oldum, erdim kudret sırrına/ Hüseyin'den aldılar senin yerine/ Güzelsin Serez'in şahı, güzelsin/ Güzelsin pîrimin nûru, güzelsin

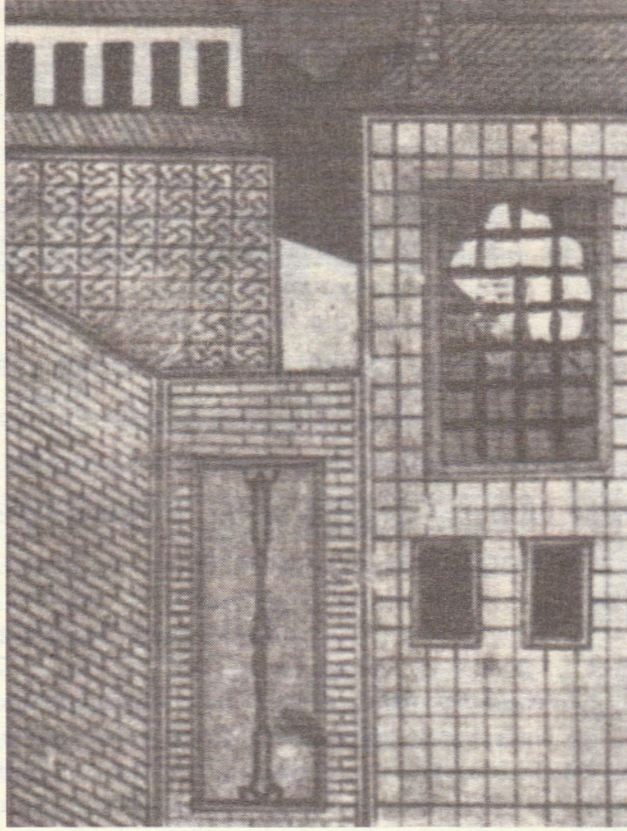
“Cinsinden alınan yerin nûru var/ Gelen dervişlerde kudret sırrı var/ On iki imam gerçek erin aslı var/ Güzelsin Serez'in şahı, güzelsin/ Güzelsin pîrimin nûru, güzelsin

“Şahlar içinde Serez'in şahısın/ İsmîn Şah Bedreddin, ilim varısın/ Müminler kâbesi, dostum nûrusun/ Güzelsin Serez'in şahı, güzelsin/ Güzelsin pîrimin nûru, güzelsin

“Şahlarımız var imamlar ağası/ Mürşidin ehli, molların illacı/ Şefaâtçımızdır velâyet şahı/ Güzelsin Serez'in şahı, güzelsin/ Güzelsin pîrimin nûru, güzelsin

“Çığırışa çığırışa aştık balkanı/ Altıncıda gördük Serez halkını/ Yedincide yüzler sürdük sultanı/ Güzelsin Serez'in şahı, güzelsin/ Güzelsin pîrimin nûru, güzelsin

“İndim seyreyledim, dostun durağı/ Sekiz melek tutar arşın direği/ Pîrimin

Seyh Bedreddin'i tutuklu gösteren bir minyatür.

hesapsız yanar çırağı/ Güzelsin Serez'in şahı, güzelsin/ Güzelsin pîrimin nûru, güzelsin

“DEDEMOĞLU, uyarır çırağ yakar/ KARA NİNE eşğine yüz sürer/ DERVİŞ CEVAD BABA'm murada erer/ Güzelsin Serez'in şahı, güzelsin/ Güzelsin pîrimin nûru, güzelsin” (Öztelli, s. 165-166)

Maddesel temelini yarı-feodal üretim ilişkilerinin oluşturduğu, özellikle kırsal bölgelerde varlığını sürdüren, toplumumuzun bazı kesimlerini hâlâ büyük ölçüde etkileyen bu tür inançların kapitalizm geliştikçe ortadan kalkacakları bir gerçek. O zaman Bedreddin inancı da usçu bir yaklaşıma, tarihin bilimsel çözümlemesine bırakacak yerini. Ama halkımız yine onu kendinden saymaya, adını bir umut türküsü gibi kuşaktan kuşağa aktarmaya devam edecek. Bedreddin olayı, emekçi sınıfların kurtuluş simgesine dönüşecek böylece; Anadolu halkının ayrılmaz bir parçası olarak yaşamını sürdürecektir. Mehmet Çelebi'nin 15. yüzyılda yanıt bulamadığı sorusuna biz bugün, yüzyıllar sonra kesin bir karşılık verebiliriz: “Evet, Bedreddin yaşıyor hâlâ.”

DİPNOTLAR

1) Genellikle “altyapı”nın “üstyapı”yı belirlediği ilkesinden kaynaklanan bu yorum günümüzde daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmalıdır. Ne var ki, Marksçı düşüncüler arasında tartışmalara yol açan bu denli önemli bir sorunu irdelemek bu yazının görevi değil. Yine de şu kısa açıklamayı yapmakta yarar var: Gerek Batı feodalitesinde gerek Osmanlı toplumunda olsun, kapitalizm öncesi toplumsal kuruluşlarda ekonominin alışılmış anlamda belirleyiciliği söz konusu değildir. İşgücünün metaya dönüşmediği, değişim değerinin değil kullanım değerinin egemen olduğu bu gibi toplumsal kuruluşlarda artık-değer “ekonomi dışı zor”la alınır. Bu nedenle, üretim ilişkilerini meta değişiminin oluşturduğu kapitalist düzende rastlanmayan bir özellik, artık-ürüne el koyma biçimine politik ve ideolojik düzeylerin doğrudan müdahalesini zorunlu kılan bir durum çıkar ortaya. Çünkü kapitalizm öncesi üretim tarzlarında bugünkü anlamda bir “ekonomi” yoktur. Artık, “ekonomi dışı zor”la alındığına göre, üretimle ekonomiyi eşanlamlı saymamak gerekir. Böylece “altyapı”nın belirleyiciliğinden çok son kerte de olsa “üstyapı”nın egemenliğinden söz etmek daha doğru bir yaklaşım sayılabilir. Bu yaklaşım din savaşlarını, dolayısıyla da Şeyh Bedreddin hareketini biraz değişik açıdan değerlendirmemizi gerektiriyor ister istemez. Ekonomik temelde kullanım değeri-

nin egemenliği, üretim tarzı içinde üst yapının egemenliğine yol açar. Din ile devlet, artığa “ekonomi dışı zor”la el koymada başlıca ideolojik ve politik müdahale unsurlarını oluştururlar çünkü. Bu nedenle feodaliteyi Hristiyanlık'tan, Osmanlı toplumunu Ortodoks İslam'dan (sünnilikten) ayrı düşünemeyiz. Kapitalizmin egemenliğine dek tarih boyunca süregelen, Katolik Kilise'ye karşı Protestanlığın Sünniliğe karşı Batı'nın mücadelesi, sınıf savaşımının özgül bir ifadesi olmakla; birlikte, üretim ilişkileri düzeyinde değil, ideolojik alanda gerçekleşmiştir.

2) “Ey Muhammed! Sana dağları sorarlar; de ki: ‘Rabbim onları ufalayıp savuracak, yerlerini düz, kuru bir toprak haline getirecek, orada ne çukur, ne tümsek göreceksin’” (Kur'an-ı Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 318). Bedreddin bu âyeti şöyle yorumluyor:

Bu âyetle verilen haber, zamanın sonunda Hakk'ın görüneceğine, birliğin genelleşeceğine; egemenliğin, üzerinde hiç egilim bulunmayan Hakk'ta toplanacağına (Altını ben çizdim, N. G.); sıfat dağlarının ortadan kalkacağına; o çağı hüküm altında tutan varlığın, bütün yaratıkları da çağırarak, tam birliği kuracağına; onu gizleyen büküm ve kıvrımların açılacağına; gökleri ve kendi sıfatlarının belirlediği varlıkları, Rahman adı verilen Hakk'ın hükümlemelerini kabul etmek için yumuşatacağına işaretir (A.g.y. s. 100).

KAYNAKLAR

- 1) Dukas, Histoire de Constantinople, VIII. Cilt, St. Genevieve Kütüphanesi, Paris.
- 2) Friedrich Engels, La Guerre des Paysans En Allemagne, Editions Sociales, 1974.
- 3) Abdülhakî Gölpınarlı, Sırnava Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Eti Yay., 1968.
- 4) N. Gürsel, Birikim, Temmuz 1976, sayı 17.
- 5) Nâzım Hikmet, Tüm Eserleri, III. Cilt, Cem Yay., 1975.
- 6) Kur'an-ı Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1973.
- 7) Cahit Öztelli, Uyan Padışahım, Milliyet Yay., 1976.
- 8) V. L. Salcı, Türk Amacı, “Trakya Türk Kabileleri” No. 7, s. 311-315.
- 9) Cemil Yener, Vâridât, Elif Yay., 1970.

Doğu'nun ütopyası: bireyin ütopyası

Ütopya Doğu'da toplumsal bir proje olarak görülmez, daha çok birey ekseninde varolur. Bunu yine Doğu'nun kendi içkin kültürüne bağlayabiliriz. Bireyin kendini toplumsallıktan koparamadığı bir gelenekte, olsa olsa birey, bu içkinlikten aşkın olana yönelir. Bu anlamda Doğu ütopyası kendine hastır. Kendi kendine bakan bir dünyanın dışa nasıl baktığını gösterir Doğu'daki ütopyalar.

Ahmet Sait Akçay

Ütopyanın Doğu'da toplumsal bir proje olarak görülmemesini, daha çok birey ekseninde varolmasını yine Doğu'nun kendi içkin kültürüne bağlayabiliriz. Bireyin kendini toplumsallıktan koparamadığı bir gelenekte, olsa olsa birey, bu içkinlikten aşkın olana yönelir. Bu anlamda Doğu ütopyası kendine hastır. Kendi kendine bakan bir dünyanın dışa nasıl baktığını gösterir Doğu'daki ütopyalar. Kökenlerine indiğimizde şüphesiz masallarla karşılaşırız. *Binbir Gece Masalları*'nda çizilen her fantastik öykünün çerçevesini bireyin yarı ütöpik yarı fantastik özelemleri olarak değerlendirmek mümkündür. Doğu toplumunun en belirgin masalı *Gilgameş Destanı* bu anlamda bir ilk olup, *Gilgameş* karakteri de birey merkezli Doğu ütopyasının bir arketipi olarak karşımıza çıkar. Bunun dışında İslam filozoflarının ütopya-

larından söz edebiliriz. Farâbî'yi bu gelenegin dışında tutmak gerekir; çünkü ortaya attığı devlet ideali Platon'un *Devlet* adlı yapıtının İslam çerçevesinde yeniden sunulmasıdır. Esas değinmek istediğim İbn Sina'nın ve İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* adlı yapıtlarıdır. Tabii bununla beraber İbn Tufeyl'in romanına esin kaynağı olan İbn Bacce'nin *Tedbir'ül Mutevahhid* (Tek Kalanın Yönetimi) adlı yapıtına da kısmen bireyin ütopyası denilebilir. Hatta İbn Nefis'in *Risaletül Kamilliyeye* adlı metni de bu bağlamda okunabilir. Bireyin, Doğu anlatılarında, özellikle İslam filozoflarının klasik eserlerinde nasıl işlendiği de bu yazının kapsamındadır. Bireyin kendini araması, var etmesi bu yapıtlarda başat öğedir. Ayrıca bütün bunlar bir quest (arayış) öyküsü olarak da okunabilirler.

Batı ve Doğu ütopyaları arasındaki temel fark

Batı edebiyatında da buna benzer ütopyalar görmek mümkündür. Don Quixote, Robinson Crouse ve Faust da aslında olmayana, bir ütopyaya doğru yol alırlar. Don Quixote, altın çağı geri getirmek pahasına savaşı. Robinson Crouse ise, mimarı kendisi olan yeni bir dünya kurma peşindedir; salt bireyin iktidar olduğu, kural koyduğu bir dünya. Bu yönüyle kurmak istediği ütopya totaliterdir, diğer ütopyalar gibi. Ada mekânının seçilmesi de bir anlamda iktidarı sağlamlaştırmak için dış tehlikelere karşı alınmış önlemdir. Marlowe'un Faust'unun ütopyası onu yıkıma gö-

Farabi ve Platon. Farabi, Yunan felsefesinin, özellikle Platon'un *Devlet*'inin etkisiyle toplumsal tasarılar içeren eserler vermiştir.

türen bir distopyaya dönüşür. Buna benzer bir temayı Mary Shelley'nin Frankenstein karakterinin başına gelenlerde de görürüz. Goethe'nin Faust'u bir şehir kurma peşindedir; Robinson Crouse'u andıran bir quest öyküsüdür Faust. Yine de şunu unutmamalıyız ki, gerek Robinson gerek Faust gerekse Don Quixote'un ideali yine de toplum içindir son haddede. Idealleri, düzeltmeye, biçim vermeye yönelik olduğu için her ne kadar toplumsal bir tasarı olarak sunulmasa da aslında bir Thomas More, bir Bacon ve Campanella kadar ısrarcıdır bu kahramanlar.

Oysa Doğu'daki ütopya sayılabilecek yapıtlarda durum çok daha farklıdır. Batı'daki kahramanlar kendilerini daha çok dışarda var etmeye çalışırken, Doğu'daki bireyler bunun tam tersine, kendine dönüp bakmaktadır. Doğu'daki bireylerin aynayı kendilerine tutmaları, dolayısıyla benliği kendilerinde keşfedip dışa yönelmelerinin aksine, Batı bireyleri aynayı dışarıya doğaya tutarak nenleşen, narsistik bir boyuta taşımaktadır bu arayışını. Dolayısıyla şunu demek istiyorum: Batı ütopyalarının temelinde devlet ve iktidar projesi vardır. Doğu'da Yunan felsefesinin etkisiyle kısmen bu tip toplumsal tasarılar sunulsa da, bu tip bir toplumsal model/ideal yayılma imkânı bulamaz. Farâbî, İbn Bacce, hatta İbn Nefis'te toplumsal tasarılar kısmen olsa bile, bunları yine bireyin kendi kendisini yönetmesi bağlamında ele alabiliriz; hele İbn Bacce de bu çok barizdir. İbn Arabi ve

Sadrettin Konevi de bu felsefi gelişime ayrı bir yön vererek bir anlamda İslam felsefesinin temel taşları olmuşlardır.

Genelde Doğu'da, özelde İslam coğrafyasında yazılan ütopyaları tek kişilik olarak adlandırabiliriz. Tek kişilik ütopyalarda öteki kavramının haliyle mücerret olması gerekmektedir. Ki bu da İslam edebiyatının kendi sanatsal yaratısı sonucudur. Batı ve Doğu ütopyaları arasındaki farklılık da iki farklı algı sonucudur. İslam edebiyatının dünyayı algılamasının bir yansıması olarak göreceğimiz bu metinlerin temel bazı özellikleri vardır. Batı ütopyalarındaki otoriter tavra karşı bu metinlerde münzevîlik karakterini görebiliriz. Münzevîlik de benliğin kendini keşfetmesi için gerekmektedir. Mutevâhhid'i bir prototip olarak ele aldığımızda ardından Hayy bin Yakzan ve Kâmil'i görmekteyiz. İslam'ın bakış açısını, doğasını soyut ve metaforik bir şekilde yansıtır bu ütopyalar. Birey kendi benliğini, ötekisi olmadan kurmaktadır.

Ölümsüzlüğü arayan Gilgames

Kısa bir girişten sonra daha detaylı olarak bakmaya çalışırsak; Doğu kültürüne herhalde Sümerler'in ünlü masalı Gilgames ile başlamak gerekir diye düşünüyorum. Gilgames'in arayışı ölümle yüzleşmesiyle başlar. Çok sevdiği arkadaşı Enkidu'yu kaybedince "Ben de ölmemeliyim ne yapıp edip ölümsüzlüğü bulmalıyım" der ve ondan sonra başlar

Gilgames'in ölümsüzlük arayışı insanlık tarihindeki bir ütöpik özlemi de yansıtır.

aramaya:

"Gilgames kendisini kırlara attı. Artık ağladığını kimse görmeyecek, yüreğinin acısıyla attığı çığlıkları kimse duymayacaktı. Bu acılar içinde bir taraftan da, 'Ben de Enkidu gibi ölecek miyim? Ölümden korkuyorum. Evet, korkuyorum. Bir zamanlar ölümü istemeyerek özgürlüklerini feda etmeye kalkan yaşlılara ne kadar şaşmış ve ayıplamıştım. Şimdi ben de onlara benzedim' diye düşünüyor, kırlarda başıboş dolaşıyordu. Artık arkadaşının ölümünü bir yana bırakmış, kendi ölümünü düşünür olmuştu. Ölümsüzlüğün bir çaresi olmalıydı... İnsanlar da Tanrılar gibi ölümsüz olmalı, sevdiklerinden ayrılmamalıydı" (1).

Gilgames'in bu ölümsüzlük arayışının ne kadar bireysel olduğu açıktır. Ancak çaresiz Gilgames, bu arayışıyla aslında insanlık tarihindeki bir ütöpik özlemi de yansıtır. Bu arayışın bir arketipi olarak Gilgames'in deformasyona uğramış hali Faust miti değil midir?

Binbir Gece Masalları da belki Doğu'nun gizemli tarafını yansıttığı

Gilgames ve Enkidu'yu gösteren bir kabartma.

için önemlidir. Daha çok fantastik yolculuklarla örülen öyküler doğa üstü birtakım varlıklarla kurulu bir dünya sunmaktalar bize. Bireyin hayal âlemini seyre ediyoruz o öykülerin bütününde. Bir Hint masalı olarak bilinen “Kelile ve Dimme”deki fabl örneklerini bir anlamda birey üstüne yazılmış kıssadan hisseler olarak algılayabiliriz.

İslam düşünürlerinde mutluluk arayışı

Ortaçağ İslam dünyasına geldiğimizde, gerçek bir Doğu kurgusuyla karşı karşıya kalmaktayız. Bir yandan temel kaynaklar Kuran ve sünnet, diğer yandan Yunan düşüncesi ve Hint düşüncesiyle oluşturulan bir birikim, İslam felsefesi diye niteleyeceğimiz metinleri yaratmıştır.

İlk İslam filozofu Kindi *el Felsefetü'l Ula* (İlk Felsefe) adlı yapıtında, felsefeyi “insan gücü nispetinde eşyanın hakikatlerini bilmek” olarak tanımlar (2). Bu özsel bakışı İbn Tufey, *Hayy bin Yakzan* romanında Hayy'nin şahsında şöyle açıklar: “Eşyanın hakikatine ulaşmak onun doğasında var” (3). İslam felsefesinin gayesi olarak alabileceğimiz bu düşünce, hemen hemen tüm filozofların ortak paydasıdır. Kindi, felsefenin kurucusu olarak çizdiği çerçeveye sanki İslam dünyasında beliren yeni oluşumun altyapısını da kurmak istemektedir. Hayata dair saptamaları felsefi bir derinliğin yanında filozofun kaderci yönünü de ortaya çıkarmaktadır. Nitekim İbn Sina'nın *et Tayr* (Kuş) risalesi de bir anlamda Kindi'nin kaderci bakışına ortak olur.

“İstedığımızı bulamazsak, bulduğumuzu istemeliyiz; kahr yolunu değil sürekli kanaat yolunu seçmeliyiz” diyen Kindi, hayatta mutluluğa ulaşmanın yolunun ruhtan geçtiğini söyleyerek “Ruha bir yol çizmek için yapılması gerekenin sadece alışkanlıklarımızı süfliden başlayarak ulvîye doğru merteye merteye tırmandırmak”tır der (4). Kindi, insanın bu dünyada mutlu olmasının olasılığı üstünde düşünerek mutluluk için on anahtar verir:

“Kimse beladan muaf olmayacağına göre, kayıplarımıza hayıflanarak kendimizi heder etmemeliyiz... Feleğin cevriyi eşyanın tabiatından sayalım ve kayıptan kurtuluşun olmadığını rıza ve tevekkül ile kabulleneelim... Mal mülk gerçekte Allah'tandır, bir emanettir, geri aldı diye yerinmek yersizdir... Allah insandan her şeyini almaz, alsa bile bize en değerli varlığımızı bırakır; ruhumuzu... Hüznün önünün alınması (yani hüznüzlük, hüznüsüz bir hayat anlayışı) boş bir arayıştır ve kendi içinde bir çelişkidir. Elde bir şeyin olmaması da elde olanın elden gitmesi de hüznü tekrar ve tekrar yaratır.

Ortaçağ İslam dünyasına geldiğimizde, gerçek bir Doğu kurgusuyla karşı karşıya kalmaktayız. Bir yandan temel kaynaklar Kuran ve sünnet, diğer yandan Yunan düşüncesi ve Hint düşüncesiyle oluşturulan bir birikim, İslam felsefesi diye niteleyeceğimiz metinleri yaratmıştır.

tır... Elden giden, geride kalan hüznün ihtimalinin azalması anlamına gelebilir” (5).

Kindi'nin bu teslimiyetçi ve soğuk çözüm üretme arayışına karşın, Fahreddin-i Razi insanın gayesinin bu dünyada mutlu olmak olmadığını söyler: “Allah bizi mutlu olalım, keyifli ve rahat yaşayalım diye değil; ilimlenelim ve adalet yapalım diye yarattı” (6).

İbn Sina da bu mutluluğun nasıl mümkün olabileceğini düşünenlerden. *Hayy bin Yakzan* risalesinde metaforik çağrışımlarla bu gayesini irfan temelinde aramıştır. Fa'al akl bir zirvedir; ulvi bir merteye, insan aklının kavrayışının en üst noktası-

dır. *Hayy bin Yakzan*'ın kahramanı Hâce (anlatıcı), etrafındaki kötülüklerden bilge Hayy'ın yol göstericiliğinde kurtulmaya çalışır. İbn Sina'nın *Hayy bin Yakzan* risalesini bir irfan kitabı olarak okumak mümkündür. Zira filozofun kendisi de hikâyede kullandığı metaforlarla bunu imler. Filozof, *Hayy bin Yakzan* risalesini Hameden dolaylarında Ferdican Kalesi'nde esaret altındayken yazmıştır. Fa'al akl nasıl ulaşılır; esas hikâyeye buna cevap arar. Fa'al aklın Farâbî'de ve İbn Sina'daki kullanımı önceleri kullanımlardan farklı olduğuna dikkat çeker Henry Corbin:

“Nouus poitekos (intelligentia agens, akl-ı fa'al) sorunu başlangıcından beri Aristoteles'in eserlerini yorumlayanların birbirinden farklı görüşler ileri sürmelerine yol açmış idi. İbn Sina burada Farâbî'yi izlemekte (burada aynı zamanda İsmailî kozmogonisinin onuncu aklı da hatırlanmalıdır) ve (Themistius ve Aquinolu Saint Thomas'tan farklı olarak) akl-ı fa'alın ayrı ve insan aklının dışında bir varlık olduğu görüşüne katılmaktadır. Akl-ı fa'ali (Aphrodiseli İskender'in veya Augustinus Okulu mensuplarının yaptıkları gibi) Tanrı kavramı ile de özleştirmez. Farâbî ve İbn Sina bu akıldan bir Pléroome varlığı meydana getirmişlerdir. Bu varlığa insan aklı böylece yine akl-ı fa'al vasıtasıyla ile ve doğrudan doğruya bağlıdır. İşte Farâbî ve İbn Sina'nın irfanî (gnostique) düşünce açısından özgünlükleri buradadır” (7).

Hayy'ın öğütleri

İbn Sina'nın hikâyesini ben anlatıcıyla anlatması bir anlamda kendisinin fa'al akl nasıl yaklaştığını tecrübi alanda göstermesi açısından önemlidir. Hikâyeye boyunca çeşitli göstergeler ışığında hikâyeye kahramanımız Hâce, ihtiyar bilge bir kişi olan Hayy'ın hayatını, sonra da yorumlarını dinler. Fa'al akl keşfetmesini ister ihtiyar adam kendisinden:

“Adım Hayy (diri), Yakzan'nın (uyanık) oğluyum, şehrim Beyt-i Makdis'tir. Mesleğim seyahat etmek-

tir, bütün halleri bilip anlayınca kadar dünyanın çevresini dolaşmaktır; yüzüm babama dönüktür. Babam ise Yakzan'dır. Ben bütün ilimleri ondan öğrendim, bütün ilimlerin anahtarını bana veren odur. Dünyanın çevresindeki yolları, gidilecek bütün yolları bana o gösterdi. Benim dünyanın çevresini dolaşmam için bütün dünyayı önüme o koymuştur.”

İbn Sina, burada irfan yolunu hem deneyimsel hem de entelektüel bağlamda ele almaktadır. Seyahat etmek kavramının çift çağrışımı vardır; birincisi, gerçekten benliğin (nefs) hallerini anlamak için çokça gezmek, görmek, tanımak ve en sonunda akl etmek gereği. İkincisi, Fa'al akla ulaşmak için gereken entelektüel ya da irfani (gnostik) çaba. Tıpkı akl kelimesinin hem fikri hem de hissi çağrışımı gibi.

Hayy'ın tek amacı seyahat etmektir. Bunu bir eve ya da yurda dönüş olarak algılamalıyız. Hikâyede en belirgin olan bu yolculuk metaforudur. Fa'al akla ulaşmak için durmaksızın yol almak gerekmektedir. Bu 'evsizlik' bu dünyada asla son bulmayacaktır. Hayy'ın genç adama, Hâce'ye, “gurbetçi” (garip) olması gerektiğini söylemesi de bu anlamda anlaşılmalıdır. Burada yaratılan birey tipi Sühreverdi'nin Gurbet-i Garbi'sine denk düşer. Gurbet içinde gurbeti seçmek (S'exiler de l'ekil). Bu “evsizlik” duygusunun oluşturduğu boşluk, bir aramayı zorunlu kılar. Yalnız bu bir geri dönüş değildir, Sühreverdi'nin deyimiyle “geri dönüş bundan önce orada bulunmayı gerektirir” (8). Dikkat edilirse, bireyin nerede olduğunun pek bir önemi yoktur. Nereye yöneleceğidir esas önemli olan. Hayy “yüzüm babama dönüktür” derken irfan yolunu, fa'al akla ulaşma yolunu imler şüphesiz. Çünkü, ancak Fa'al akla erişenler gerektiği gibi Allah'a yönelirler. Hayy, hikâye boyunca Hâce'ye tavsiyelerde bulunur:

“Ah zavallı miskin! Seni bu kötü arkadaşlara bağlamış, adeta yapıştırmışlar. Öyle ki onların gelemeyeceği bir şehirde yabancı, gurbetçi (garip)

olmadıkça onlardan ayrılamazsın. Şu anda ise o gurbetin zamanı değil. O şehirlere gidemez, onlardan kopamaz, ellerinden kurtulamazsın. O halde senin elin onların elinin üstünde olacak, senin hakimiyetin onların hakimiyetinin üzerinde bulunacak şekilde davran. Sakın dizginini onların eline verme ve boyun eğme. Bunun yerine güzel tedbirler almakla meşgul ol ve böylece onları yola getir. Çünkü güç ne zaman sende olsa, sen onları hükmün altına alırsın, onlar seni kuşatamazlar; sen onların üzerine çöker oturursun, onlar senin üzerine çökemezler” (9).

İbn Sina'yı gösteren bir çalışma.

Hayy, hikâye kahramanımıza “Şu an o gurbetin zamanı değil” demekle bu irfana ulaşmanın tedrici olduğunu vurgular. İbn Sina'nın şarihi (yorumcu) ve öğrencisi Cüzcani, Hâce'nin etrafındaki kötü insanların benliğin (nefs) değişik, saptırıcı halleri olduğunu söyler (10). İnsan arınabilmek için bu kötücül kuvvetlerin etkisinden sıyrılıp kendi isteklerini, ihtiraslarını dizginlemelidir.

Ulaşılamayana duyulan arzu

Fa'al akl, kişiye nebevi bir kavrayış, bakış açısı sunduğu için en ideal

bireyler nebiler olmaktadır. Kindi'den İbn Arabi'ye kadar bütün İslam filozoflarının arayışı ideal birey olabilmek için nebevi yetiye ortak olmaktır. Bu düşüncenin kaynağı da Hz. Muhammed'in “Bana en yakın olanınız en ahlaklı olanınızdır” hadisidir şüphesiz. Burada ahlaktan kasıt da irfandır. Yine “Alimler peygamberlerin varisidirler” hadisi filozofların dayanaklarını daha da pekiştirir.

Nitekim aynı yolculuk metaforunu İbn Sina'nın *et Tayr* (Kuş) risalesinde de bulmak mümkün. Benliğin (nefs) kaderle ilişkisini kafes metaforunu kullanarak işler filozof:

“Bir grup avcı tarafından tuzağa düşürülmüş ve bir kafese kapatılmış tutsak bir kuş sürüsü gibi, insan nefsleri kadere razı olmazlar, kurtulmaya çalışırlar. Ne var ki, onlardan ancak pek azının tırnaklarını saran zincir halkalarıyla beraber kaçıp kurtulma şansı vardır. Diğerleri geride bırakılır, ama nihayetinde arkadaşlarınınca kurtarılır. Birlikte, sekiz katlı Tanrı Dağı'nın tepesindeki selameti aramaya koyulurlar. Yedinci kata ulaştıklarında dinlenmek için yeşil çayır- lar ve çağlayan dereler arasında konaklarlar. Hemen sonra yeni bir özlemle canlanırlar ve sekizinci kata çıkarlar, orada güzellikte, tathılıktaki ve nezakette benzerlerini daha önce hiç görmedikleri bir kuş türü bulurlar. Çok geçmeden onlarla aralarında dostluk bağları öylesine gelişir ki, mihmandarlar (hosts) ancak şimdi huzurunda dertlerini sergileyecekleri Büyük Kral'ın şehrine konuklarını götürmekten memnundurlar. Fakat, hemen onların gözleri Kral'ın ışık saçan yüzüne takılır ve meftun olurlar. Onlar dertlerini sayarken Büyük Kral sempatiyle dinler ve onlara hürriyetlerinin tamamen iade edileceğine söz verir, onlara selamete gitmelerini buyurur. Böylece onlar, zevkleri üstün mutluluk veren bu güzel görünüşün çok canlı izlenimleriyle ve kendinden çıktıkları 'kader ovası'nda bir daha tam huzurlu olamayacaklarını düşünerek giderler” (11).

Dikkat edilirse, hep bir arzu (desire) hakimdir bu hikâyelerde. Ulaş-

mak arzusu, ulaşılamayana duyulan arzu özellikle bu risalede çok belirgin olarak görülür. Lacan'ın anne arzusuna denk düşer bir taraftan da. Arzu nesnesinin Büyük Kral (Allah) olması ve insanın yine kendisine dönmesi en son merhalede dairesel bir tefekkür bilincini de oluşturmaktadır. Bir arzu üçgeni kurduğumuzda, arzu nesnesi fa'al akıl, büyük öteki ise insanın benliğinin (nefs) kötü yönelimleri olmaktadır. İkilem sürekli olarak saf benliğini arayan insanla -çünkü nefsin en yüksek meretebesine ulaşması gerekir ki tüm hakikatleri yorumlayabilsin- karşısında onu meşgul eden, asıl gayesinden uzaklaştıran dünyevi ihtiraslar, kötülükler arasındadır.

İbn Bacce'nin Mutevahhid'i

İbn Bacce, kendi döneminin klasikleşmiş yapıtı *Tedbir'ul Mutevahhid*'de, ilk defa kentli münzevi bir bireyi konu alır. İbn Sina'nın prototipini oluşturduğu "münzevi"yi farklı bir boyutta ele almaktadır. Bu yönüyle özgünlüğünü hep koruyan İbn Bacce, devletle sorunu olmadığını okura en başından söyler. "Devlet unsurunun halli ile ilgili konularda Platon'a gidin. Ben tedbir nedir, onu tanımlayacağım. Tedbir, insanın fiilleriyle ihtiyacının bir gayeye matuf biçimde sıralanmasıdır" (12). Aynı kitapta amacını ise şöyle anlatır:

"Bizim derdimiz o tek kişiye yol göstermektir; onun sorununu çözecek yolu bulmak, onu yönetmektir. Bunu kendisine buradan seslenerek tecrit şartlarını en iyi ne şekilde değerlendirebileceğini açıklamak istiyoruz. Bu kelâm, o tek nebat içindir? Mutluluğa nasıl ulaşabilir, mutluluğu engelleyen faktörleri nasıl ortadan kaldıracaktır ve ondan ne kadar nasıl pay alabilir" (13).

Bireyin mutluluğunu önceleyen filozof, her türlü kötülüğe rağmen bireyin nasıl arınacağını peşindedir. "Bizim derdimiz mutevahhidin gölgesinde gerçek saadeti bulacağı ihtiyarı tanımlamaktır" demektedir (14).

İbn Rüşd, İbn Bacce için "felsefe tarihinde tek kişilik bir felsefeyi, yani dünyayı, yani aksiyon stratejisi-

ni ilk defa betimleyen kişidir" der (15). Farâbî'nin tersine birey merkezli bir dünya sunan filozof, kentli entelektüel münzevi bir birey modeli sunar ve bu bireye de şunu telkin eder: "İnsanlardan kaçabileceğin kadar kaçarken akıl yetisini geliştirme-

ye çalışmalısın." İbn Bacce, filozofu da şöyle tanımlar:

"Beşeriyetin en fâzılları (fezil'ül-insan), bedeni varlıklarını (ihtiyaç düzlemini) mümkün mertebe göz ardı ve ondan sırf-ı nazar edenlerdir. Hiç şüphe yok ki, tefekkürî form böyle bir ön şarta muhtaçtır. Gerisi sahte filozoflardır (feylesüfu bahret). Ve eğer felsefî eğitimin menzili kemâl ise, strateji bu menzili izlemelidir. O nedenle, beden isteklerine kulak asanlar, şüphesiz manevi varlıklarını zayi edeceklerdir; oysa bu, nihai beşerî gayenin kendisidir. İnsan bedeninin saiklendirmesi vejetatif bir eylem olur. Ruh ise, insan eylemine asâlet veren melekelerin ifadesidir ve nihayet insan, akıl'la ilâhî/ulvî olana yükselir" (16).

Yine mutevahhid yani hikmet sahibi kentli birey (münzevi) için de sunları söyler:

O mükemmel davranışları tek başına sergileyen kişidir. Nihai menziline erişip kozmik akıl hassalarını içeren şemaya ulaştığında, aynı zamanda onlarla birleşmiş olur ve artık

onun için ulvî/ulûhî tabirini kullanmak yerindedir. Bu safhada, bir yandan ölümlü duyuların, diğer yandan da ruh alemine ait özelliklerin tutsaklığından kurtulmuş olur. Biz bu adam için ilâhî desek yeridir" (17).

İbn Bacce, *Tedbir'ul Mutevahhid*'in sunuşunda, Mutevahhid'i (münzevi) gureba olarak niteler. İbn Sina'nın "münzevi" tipinde de aynı durum söz konusuydu. Bir anlamda mütevahhid de gurbet içinde gurbeti yaşamaktadır. Yarı sufi bir karakter olarak çizilir mütevahhid. İbn Bacce "Kişi, öğrenme olmadan da huzur ve kemâle erer; ama zikrullahtaki keşintisizlik vazgeçilmez bir şarttır" (18) diyerek irfan yolunu imlemektedir. Aynı zamanda sufiliğe prim de vermeyen bir tavrı vardır: "Sufiler -bence- kostaklanmasınlar; zira zirvedekiler onlar değildir. Zirvedekiler ancak akli melekeleri en gelişmiş olanlardır" (19).

Kendi başına fa'al akla, kemâle ermeye çalışan birisidir Mutevahhid. Kendini toplumdaki soyutlayarak var olmaya çalışan garip birisi. Ortaçağ'daki asketiklere benzemez. Varoluşu, hakikati yalnız başına kavramaktır gayesi. İbn Bacce'nin Mutevahhid'i yukarıda belirtildiği gibi ilahî olana dek arayışını sürdürecektir.

İbn Bacce'nin "münzevi adam teori"sini Yahudi bir filozof İbn Meymuni de *Yasaname* (Mişne Tora) adlı yapıtında işler:

"İnsan şahsiyet ve stratejisini en yakinen etkileyen faktörler, komşu ve dostlar ile, sosyal teâmüller olacaktır. Onun için kişi daima erdemlilerle birlikte bulunmalı ve hikmet sahipleriyle oturup kalkmalıdır, ki o hikmetle hikmetlenebilsin; sonra, fena fikriyâtı ile fikirilenip tehassüslenmesin... Böylece, eğer sosyal ortam fenalık kokuyor ve halk genel olarak sağlam bir raya oturtulmuş bulunmuyor ise, o zaman da hicret etmeli, erdemlilerle, kendilerini adalete teslim etmişlerle oturup kalkabileceği bir mekana gitmelidir. Günümüzde olduğu gibi, dört bir yanı fenalığa boğulduğunda da yalnızlığa çekilmeli; bunu yapamıyor veya kötüler buna icazet vermiyor ise, ma-

ğaralara, metrukelere ve çöllere sığınmalıdır" (20).

Bir ada ütopyası: İbn Tufeyl'in Hayy bin Yakzan'ı

Bireyin tek başına kalmasının öyküsünü bir ada kurgusunda (Hayy bin Yakzan) ilk kez işleyen filozof İbn Tufeyl'dir. Bir ada ütopyası olarak okunabilir bu roman. Hayy'ın adada yalnız başına verdiği hayat mücadelesi çok yönlüdür. Bir yandan kendini koruyan, besleyen Hayy, öte yandan akli melekelerini kullanmaya geliştirmeye çalışır. Zihinsel bir yolculuktur esasında romanın bütünü. Fa'al akl burada da en başat öğedir. Diğer metinlerden farklıdır biraz; çünkü Hayy'ın yalnızlığa çekilmesi için bir sebep yoktur. Zaten yalnızdır; münzevi değildir en başta. Bu yönüyle İbn Baccе'nin *Mutevahhid*'ini andırır da gerçekte İbn Sina'nın *Hayy bin Yakzan*'ını daha çok çağırıştır. Hayy, toplumla yüzleştikten sonra münzeviliği seçer.

Bireyin toplumla barışık olmaması temasını ilk defa işleyen İbn Baccе değildir. İbn Sina'nın *Hayy bin Yakzan* karakterinin etrafındakileri kendisini amacından saptıranlar olarak görmesi aslında bireyin toplum karşısındaki tavrının da bir prototipidir. İbn Meymuni çözümü mağaraya çekilmekte bulurken, İbn Tufeyl de buna benzer olarak adada inzivayı tercih eder. İbn Baccе'nin *Mutevahhid*'i ve İbn Nefis'in *Kâmil*'i daha direngen ve karardır.

İbn Tufeyl'in ada metaforunu kullanması da ilginçtir. Ada ötekisi olmayı çağırıştır. Nitekim Hayy, zihinsel gelişimi tamamlayınca; fa'al akla varıncaya kadar kimseyle yüzleşmez. Bununla İbn Tufeyl, birey kendi melekelerini kullanarak rahatlıkla Tanrı fikrini kabul ettiği gibi farklı ulvi mertebeleri de keşfedebileceğini söylemek ister. Ada metaforunun akla tekabül ettiğini düşünürsek, romanı aklın bir ütopyası olarak okuyabiliriz.

Roman boyunca bir yolculuktasınız; ancak buradaki yolculuk karak-

ter olarak öncekilerden farklıdır. Bilimin devreye girmesiyle birçok ayırntının bilimsel olması da kaçınılmazdır. Dolayısıyla romanı okumakla bir anlamda o günün bilimsel gelişimlerini de tararsınız. Bir bilimkurgu romanı olarak okumak müm-

İbn Tufeyl'in ada metaforunu kullanması da ilginçtir. Ada ötekisi olmayanı çağırıştır. Nitekim Hayy, zihinsel gelişimi tamamlayınca; fa'al akla varıncaya kadar kimseyle yüzleşmez.

kündür eseri. Hayy'ın yaptığı her şey bilimseldir. Romanı aklın adasına yolculuk olarak okursak, aklın değişik işlevlerine tekabül eden aşamalardan söz edebiliriz. Altyapısını bilimin oluşturduğu roman, sona doğru felsefeye (hikmet) kayar. Bilim adamı vasfıyla münzeviliği tercih eder Hayy. Ali Bulaç, İbn Baccе'nin aklı üç kısımda ele aldığını söyler: İnsani akl, Fa'al akl ve Külli akl. Esas olan insani akılla fa'al aklın birleşmesidir" der (21). Bu romanda da Hayy'ın insani akıldan fa'al akla geçişi temsil ettiğini rahatlıkla görebiliriz. Romanı, insanın mekândan/toplumdan bağımsız olarak varoluş macerası olarak okuyabiliriz.

İbn Tufeyl, romanın giriş bölümünde amacını şöyle açıklar: "Eşyanın hakikatini olduğu gibi anlamak isteyenlerin bu gibi sırları açığa çıkarması için fazlaca uğraşması gereklidir. Bu sırları gücüm yettiği kadar açıklamaya çalışacağım."

Yazar, Hayy bin Yakzan'ın doğumuyla başlar anlatmaya. Ancak Hayy'ın doğumu sıradan bir olay olmadığı için İbn Tufeyl, uzunca bir açıklama yapar: "Adada böyle alışmadık insan doğmasının başlıca sebebi o adanın hava şartları itibarıyla dünyanın en ılımlı ve güneş ışıklarını almaya en uygun noktası olması-

dır. Bütün filozoflar ve hekimlerce dördüncü iklim en ılıman yer olarak kabul edilmiştir."

Hayy, doğduktan sonra yavrusunu kaybetmiş bir ceylan tarafından beslenir ve büyütülür. İki yaşına kadar ceylan sütüyle serpilip gelişen Hayy, daha sonra yürümeye başlar. Yazarın tabiriyle "Hayy, her şeyi öğrenecek kadar istidat ve kabiliyet sahibi olduğu için kuşları ve diğer hayvanların seslerini çıkarmayı öğrenir." Önce hayvanları taklit eden Hayy, sonra kendisiyle onlar arasındaki farkların ayırına varır:

"Yemiş alırken saldırılara uğrar, kendisini koruyamaz, kaçıp kurtulamazdı. Ceylan yavruları boynuzsuz doğmalarına rağmen bir süre sonra başlarında ikişer boynuz çıkardı. Doğduklarında koşamazlarsa da kısa bir süre sonra koşabilecek güce erişirlerdi. Hayy bütün bunları gözlemlediği halde bu hallerin hiçbirini kendinde görememişti. Hayvanlar yaradılışları gereği örtülüydüler. Mahrem yerleri kuyrukla, yün ve benzeri şeylerle gizlenmişti. Kendisi ise böylesi fıtrî örtülerden yoksundu. Bu durum onu üzer, hüzünlendirirdi."

Hayy, 7 yaşına geldiğinde yavaş yavaş kendisiyle diğerleri arasındaki farkı kavradığı gibi kendisini koruma yollarını yine hayvanların derisini yüzerek bulur. Hayy'ın asıl araştırması anne ceylanın ölmesinden sonra olur. Can denen şeyin ne olduğunun peşine düşer. Ceylanın bütün uzuvlarının bir anda cansız kesilmesi Hayy'ı can denen şeyin nerede olduğunu araştırmaya sevk eder. Ceylanın eski haline gelebilmesi ümidiyle ceylanın göğsünü açmaya karar verir. Tek tek organları inceleyerek sağlamlığına karar verir ve bedeni canlandıran o şeyi aramaya karar başlar. Hayy, belli bir süre anatomik incelemelerde bulunduktan sonra, teorik düşünceyle uğraşmaya başlar. Sonunda hayvanların ruhunun gerçekte tek ruh olduğuna karar verir. Bundan sonra değişik bitki türlerini incelemeye başlar:

"Bitkilerden her bir türü ve bu türlerin ferdlerini inceledi. Bitkilerin

dallarını, çiçeklerini, meyvelerini ve (yakıldığında, yenildiğinde, koklandığında, karıştırıldığında) ne türlü etki yaptıklarını gözlemledi. Birbirlerine benzer gördüğünden bitkileri hayvanlarla karşılaştırdı. Hayvan türlerinin bireyleri arasında ortak bir ruh olduğunu ve bu ruh aracılığıyla her bir tür bir tek şey haline geldiği gibi bitki türlerinin ferdleri arasında da hayvanı ruha benzeyen bir ortak ruh vardı. Bu ortak ruh aracılığıyla bitki cinsinin dahî bir tek ruh olduğunu bildi.”

Hayy daha sonra cisimlerle, gökbilimle ilgilenmeye başlar. Evrenin sonlu mu sonsuz mu olduğu üzerinde düşünür. Bir ilk yaratan fikrine kanaat getirdikten sonra; O’nu aramaya başlar; önce yıldızlara özenir, sonra vazgeçer: “Kainatta cisim olmayan bir Yaratıcı gereklidir. O Yaratıcı cisim olmadığı için beş duyunun hiçbirisi ile algılanamaz. Çünkü, his sadece cisimleri ve cisimlerin vasıflarını hissedebilir.”

Hayy akli melekeleri kullandıkça eşyayı daha farklı algılar. Zamanla eşyadan yaratıcıya doğru düşünmeye başlar:

“Zamanla öyle bir seviyeye ulaştı ki, eşyadan herhangi bir şeye gözü ilişse o şeyde bir sanat izi görürdü. Hemen ardından görmüş olduğu o san’atla yaratılmış bir yaratığı bırakır, her şeyi eşsiz bir sanatla yaratana (Sanî) geçerdi. Kalbi bütün hissedilir bayağı âlemden soğuyarak, akledilir yüksek âleme bağlandı.”

Hayy’ın eşyadan, dolayısıyla dünyadan kopuşu onu mağaraya kadar götürür: “Kendi zatı da dahil olmak üzere, gökler ve bunların içerdikleri şeyler, ruhânî suretler, cismanî kuvvetler ve maddeden ayrı tüm kuvvetler -ki bunlar Maruf olan varlığı bilen zatlardır- zihninden tamamen silininceye dek Hakk’ı müşahade etmek için verdiği uğraşları sürdürdü.” Hayy’ın asıl inzivaya çekilişi arkadaşı Absal ile geldiği adaya gidip toplumun içinde bulunduğu gafleti gördükten sonradır. Belki bundan önce şunu söylemek gerekir; Absal ile Hayy buluşması yazarın deyimiyle “Akli ve nakli ilimlerin birbirleriyle

örtüşmesi”dir. En sonunda iki kişinin birden inzivaya çekilmesi İbn Tufeyl’in birey için sunduğu -nerede olursa olsun bunun pek önemli olmadığını da anlıyoruz- nihai çözümü olarak görülebilir (22).

İbn Nefis’in toplumcu ütopyası

İbn Nefis’in *Risaletül Kâmilliyye* adlı eseri, *Hayy bin Yakzan*’dan 100 yıl sonra yazılmıştır. İbn Tufeyl’in eleştirisinin yapıldığı açıkça görülür. Ada metaforu burada kullanılır, diğer ütopyalar gibi. İbn Nefis risaleti yüklenen Kâmil’e toplumsal yükümlülük verir. Münzeviligi değil de toplumculuğu tercih eden Kâmil, bireyin kendi keşfini toplumla sağlamayı amaçlayan ilk tip olarak karşımıza çıkar. İbn Nefis’in eseri politik

bir metin olarak da görülebilir. Hayy bin Yakzan romanının zeminini toplumsal bir alana çeker. Bireyin toplumcu yönünü önceler. Müdahil bir tip çizmekle İbn Nefis, bireyin ödevinin toplumu değiştirmek olduğunu da imler. Bu yönüyle Kâmil, irfanı değil akli esas almış olur. Aklin işlevselliğini de bireyin toplumculuk yönüyle aktarır.

Fa’al akl, daha sonra İbn Arabî tarafından insan-ı kamil projesi olarak sunulacaktır. İnsanlığın bu yöne gitmesi gerektiğini huzurun burada olduğunun belirten bu görüş, İbn Arabî’nin öğrencisi Sadreddin Konevi tarafından da işlenir. Hem hem İbn Arabî hem de Konevi insanın asıl ga-

yesinin Allah’a yaklaşmak olduğunu söylerler. İbn Arabî’nin düşünceyi önceleyen tutumunu şu sözleriyle daha iyi anlarız: “Dini ibadetlerden feyz olunan (maksad), bu hususta düşündürmek, laklaka değil” (23).

Farâbî’nin Fa’al akl teorisi bir anlamda değişmeden İslam filozoflarınınca sürekli işlenmiştir; İbn Sina’nın Fa’al akla ördüğü münzevilik de bunun asıl karakterini oluşturarak var olmuştur. Fa’al akl nasıl bir zirveye ulaşmak ise insan-ı kamil olmak aynı zirveye oturmak demektir.

Dikkat edilirse, genelde bir birey tasarısı çizilmektedir bu metinlerin hemen hepsinde. Bireyin mutluluk arayışı, hayat mücadelesi ve gayesi üstüne kurulan bu metinlerin hepsi de bir doğu bireyinin karakteristiğini veriyor bize. Bir toplum tasarısının olamayışını temelde İslam dinine bağlayabiliriz; bireyin tek başına sorumluluk yüklenmesi, sürekli araştırmaya, doğruyu aramaya yönlendirilmesi, işte filozofların hikmeti keşfetmelerine sebep olmuştur.

DİPNOTLAR

- 1) Gilgames, Muazzez İlmiye Çığ, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000, s.55.
- 2) Alıntıldığı yer: Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Doç. Dr. Kasım Turhan (İstanbul: İklim Yayınları, 1992), s.69.
- 3) İbn Sina-İbn Tufeyl, *Hayy İbn Yakzan*, Babanzade Resid’ten çevirmiyazı: Sekan Özburun İstanbul: İnsan Yayınları, 2000, s.34.
- 4) Charles Butterworth, “Kindi: İslam Felsefesinde Siyasetin İzleri”; *İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi* içinde, yay. haz. Charles Butterworth, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1999, s.37.
- 5) A.g.e., s.39-40.
- 6) Paul E. Walker, “Razî’de Dünya Görüşü ve Siyaset”, *İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi* içinde, s.70.
- 7) Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, cilt I, çev. Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.306-7.
- 8) A.g.e., s.291.
- 9) A.g.e., s.291.
- 10) A.g.e., s.292-3.
- 11) Alıntıldığı yer: Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, s.142.
- 12) Steven Harvey, “İbn Bacce: Bireyin kendi kaderi Tayin hakkı”, *İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi* içinde, s.176.
- 13) A.g.e., s.177.
- 14) A.g.e., s.178.
- 15) A.g.e., s.190.
- 16) A.g.e., s.185.
- 17) A.g.e., s.185.
- 18) A.g.e., s.186.
- 19) A.g.e., s.187.
- 20) A.g.e., s.171.
- 21) Ali Bulac, *Din-Felsefe; Akıl - Vahiy İlişkisi*, İstanbul: İz Yayınları, 2000, s.193.
- 22) Bkz. Ahmet Sait Akçay, “Robinsonad mı, Yakzanad mı?” *Parşömen 2* (Kış 2000).
- 23) Sadreddin Konevi’nin *Felsefesinde Allah-Kainat ve İnsan*, haz. Prof. Dr. Nihat Keklik, İstanbul: Cığır Yayınları, 1977, s.141.

11 Eylül'den Guantanamo ve Ebu Gureyb'e İstisna durumu ve kamp

11 Eylül sonrası, istisnai olanın kural haline gelişinin küresel ölçekteki vuku buluşu olarak göz önünde tuttuğumuzda ve kampı da "istisna durumunun kural haline gelmeye başladığı zaman açılan mekân" olarak tanımladığımızda, Guantanamo Üssü'nde, Ebu-Gureyb Cezaevi'nde, Filistin'de ve dünyanın başka bölgelerinde yaşananların münferit vakalar olduğunu söylememizin de artık imkânsız hale geldiğini biliyoruz demektir. Kamp, yaklaşık 50 yıl süren uykusundan uyanmış ve geri dönmüş durumdadır.

Fatih Yaşlı

Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü

İstisna kendisini olduğu kadar geneli de açıklar. Kişi, geneli gerçekten incelemek istiyorsa, tek yapması gereken, gerçek bir istisna bulmaya çalışmaktır." der Kierkegaard. Alman hukukçusu ve siyaset felsefecisi Carl Schmitt'in, Kierkegaard'ın bu çağrısını ciddiye alarak egemenlik teorisini tam da "istisna durumu" (ya da aynı anlama gelmek üzere "olağanüstü hal") kavramı üzerine kurduğu söylenebilir. Schmitt'in *Siyasi İlahiyat, Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm* isimli eserinin daha ilk cümlesinde temel iddia şöyle konulur ortaya: "egemen, olağanüstü hale karar verendir" (2002: 13).

Peki ama nedir "olağanüstü hal" ve neden egemenlik olağanüstü hale "karar verme" ile ilgilidir? Schmitt'e göre; "olağanüstü hal, yani mevzu hukukta öngörülmeleyen hal, ancak son derece tehlikeli, devletin varlığını tehdit edebilecek bir durum vb. olarak tanımlanabilir (...) O [egemen-F. Y.], hem son derece acil bir durumun söz konusu olup olmadığına, hem de bunu bertaraf etmek için ne yapılması gerektiğine karar verendir" (2002: 14-15). Dolayısıyla söz konusu olan, herhangi bir doğal afetten ya da basitçe bir asayiş meselesinden kaynaklanan bir acil durum değildir; olağanüstü halden söz edebilmek, ancak devletin bekasına yönelik çok ciddi bir tehdit ile karşı karşıya kalındığında ve bu tehdidi bertaraf edebilmek için mevcut hukuk düzeni egemen güç tarafından askıya alındığında mümkün olabilmektedir. "Modern devlet kuramının bütün önemli kavramları dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramlarıdır" diyen Schmitt'e göre "olağanüstü halin hukuk için taşıdığı anlam, mucizenin ilahiyat için taşıdığı anlama" benzemektedir (2002: 41).

Egemenliğin "karar verme" ile olan ilişkisi ise, Schmitt'in siyaset felsefesi geleneği içerisinde önem-

"Ben Nur, size Abu Gharip Hapishanesi'nden yazıyorum. Nereden başlayacağımı bilemiyorum... Burada neler yaşadığımı size anlatabilir miyim? Siz uyurken uykusuzluğun ne demek olduğunu, siz giyinirken çıplaklığı anlatabilir miyim? Sadece onurumuzu korumak için işkence ve şiddete maruz kalıyoruz... İçki içip bize hayvanlar gibi tecavüz ederken büyük ıstırap çekiyoruz. Her gün yeniden ölüyoruz. Tecavüze uğruyor, işkence görüyoruz. Giysilerimiz paramparça, karnımız aç. Bizi kim kurtarmaya gelecek?... Onurlu insanlar! Eğer silahınız varsa, bizi hapishanedekilerle birlikte öldürün, lütfen bunu yapın. Lütfen..."
(Ebu Gureyb Cezaevi'nde tutulan bir kadın esirin yazdığı mektuptan)

li bir yeri olduğunu iddia ettiği ve desizyonizm olarak adlandırdığı -ki Schmitt kendisini de bu geleneğe dahil etmektedir- düşünce ile yakından ilgilidir. Desizyonizm, Hobbes'un, "yasayı yapan otoritedir, hakikat değil" ya da Bodin'in, "egemenliğin ve mutlak erkin temel noktası, genel olarak bütün uyruklara onaylarını almaksızın yasa vermekte yatar" sözlerinde net bir şekilde ortaya konulduğu gibi, egemene toplumsal düzenin tesis edilmesinde, yasaların üzerinde bir güç, bir aşkınlık vehmeder. Desizyonist düşüncenin kökenleri, *Yasalar* (1998) isimli eserinde yasaların dışında ve üzerinde bulunarak "devleti doğru yolda tutan ve polisin ruhu olan" bir konseyden; "Gece Konseyi"nden bahseden Platon'a kadar götürülebilir. Modernliğin hemen öncesinde Hobbes ve Bodin'in, modern zamanlarda ise "karşıdevrimci devlet felsefesi"nin temsilcileri olan Maistre, Bonald ve Donoso Cortes gibi Alman romantiklerinin ve elbette ki daha sonra Schmitt'in bizzat

Guantanamo Üssü'nden bir görüntü. Hukuk askıya alındığı ve bu nedenle de her şeyin mümkün olduğu bir mekân.

kendisinin, desizyonist gelenegın önemli temsilcileri oldukları söylenebilir. İsmi anılan tüm bu düşünürlerin, kendi yaşadıkları dönemlerin en çalkantılı günlerine tanıklık ettikleri ve toplumsal kaostan çıkış için gerekli olanın aşkın bir güç olduğunu söyledikleri göz önünde bulundurulduğunda -örneğin Platon için bu aşkın güç Gece Konseyi, Hobbes için Leviathan, Cortes için ise Diktatör'dü- desizyonizmin hem siyaset felsefesi içerisindeki konumu hem de tarihsel bağlamı daha anlaşılır olmaktadır.

Kural haline gelen istisna

Günümüzün en önemli siyaset felsefecilerinden biri olan Giorgio Agamben'e göre; Schmitt'in, yalnızca devlete yönelik bir ciddi tehdit durumunda ortaya çıktığını söylediği istisna durumu/olağanüstü hal, bugün normal olanla gittikçe daha iç içe bir görünüm arz etmekte; ya da aynı anlama gelmek üzere, istisna kural haline gelmektedir. Şöyle der Agamben: "Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ve de hâlâ gözlerimizin önünde cereyan eden şey şudur: İstisnai durumun 'hukuksal olarak boş' alanı, kendi zamansal-mekânsal sınırlarının dışına çıkıyor ve bugün, bu sınır ihlalinin büyük boyutlara varmasının sonucu olarak, normal düzen ile çakışmaya, yani yeniden her şeyin mümkün olduğu bir durum yaratmaya başlıyor" (2001: 54).

Bize göre, 11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret Merkezi kulelerine yapılan saldırıların ardından yaşanan

süreç, tam da Agamben'in işaret ettiği şeye; yani istisnai olanın kural haline gelişine ve normal olanla olağanüstü olanın birbirinden ayırt edilemez olduğu bir belirsizlik mıntıkasının kesin olarak ortaya çıkışına tekabül ediyor. Bu tekabül edişe daha ayrıntılı bir şekilde değineceğiz; ancak önce "egemenliğin iki paradoksu"ndan söz etmemiz gerekiyor. Agamben'in Schmitt'e atıfla belirttiği üzere, egemenliğin temel paradoksu şuna dayanıyor: "Egemen [kişi] hukuk düzeninin aynı anda hem dışında hem içindedir. Eğer egemen, gerçekten, hukuk düzeninin geçerliliğini askıya alma yetkisi verdiği kişi ise, o zaman 'egemen hukuk düzeninin dışında bulunmasına rağmen bu düzene aittir; çünkü bu durumda anayasanın in toto [tamamen] askıya alınıp alınmayacağına karar vermek bu kişiye düşer'" (Agamben, 2001: 25). Biz, Agamben'in işaret ettiği bu paradoksa 11 Eylül'den sonra, bir yenisinin daha eklendiğini düşünüyoruz. Bu, egemen gücün istisnai olanı kural haline getirmeyi, yani normalliğin sonsuza doğru tahkim edilmesini bir varoluş stratejisi olarak ortaya koyuşu ile ilgilidir ve paradoks tam da burada ortaya çıkmaktadır. Egemen güç, bir yandan kendisinin varoluş nedenini düzenin tesisi ile, yani normalliğin sağlanması ile ilişkilendirmekte; öte yandan ise paradoksal bir şekilde, sürekli bir istisna durumu giderek kendi varlığının olmazsa olmaz koşulu haline gelmektedir. Bu paradoksu, Zizek'in Derrida'ya atıfla, ancak başka bir bağlamda dile getirdiği şu sözlerle daha iyi anlayabiliriz: "Amacı gerçekleştirmeyi olanaksız kılan koşul aynı zamanda onu olanaklı da kılar" (Zizek, 2002: 162). Eğer istisnai durum, egemenin amacını, yani düzenin tesisinin gerçekleştirilmesini olanaksız kılan koşul olarak kabul edilirse; bu durumun, normalliğin sonsuzluğa doğru tahkimi olarak, egemenin varoluşunu olanaklı kılan biricik koşul haline geldiğini de söyleyebiliriz.

Şimdi, kavramlar düzeyinden olgular düzeyine sıçrayarak 11 Eylül sonrası ile ilgili düşüncelerimizi daha

anlaşılır kılabiliriz. 11 Eylül saldırılarını, varlığına yönelik ciddi bir tehdit olarak gören egemen güç; yani Amerika Birleşik Devletleri, hem kendi sınırları içerisinde hem de uluslararası ölçekte mevcut hukuku çeşitli düzeylerde askıya alarak bir istisnai durumun söz konusu olduğuna karar vermiş durumdadır. Ülke içerisinde anayasa ile koruma altına alınmış temel hak ve özgürlüklerin (gözetim altında tutulma süresinin sınırsız hale getirilişi ya da sivilin askeri mahkemelerde yargılanabilmelerine cevaz vermek gibi örneklerden de anlaşılacağı üzere) askıya alınması ve hem Afganistan hem de Irak işgallerinde uluslararası hukukun devre dışı bırakılması, küresel bir istisna durumunun varlığına işaret etmektedir. Üstelik, bu durumun sonsuzluğa doğru tahkimi ABD'nin dünya polisliği görevinin olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir. Askeri gücünü küresel ölçekte düzenin tesisi ile meşrulaştıran ABD, gelinen noktada, düzeni tehdit edecek güçlerin daimi mevcudiyetine ve dolayısıyla da daimi bir istisna durumuna gereksinim duymaktadır.

Kampın geri dönüşü

Agamben'e göre, istisnanın kural haline gelmeye başladığı çağımıza tekabül eden mekân, Foucault'nun iddia ettiği gibi cezaevi değil, kamptır. Çünkü; "cezaevleri yasaları sadece ceza hukukunun belli bir bölümünü oluştururken ve normal düzenin dışında bir şey değilken, kampları yöneten yasalar (...) sıkıyönetim yasaları ve kuşatma altındaki bir toprağın yasalarıdır" (Agamben, 2001: 31). Kamp, tıpkı egemenin statüsünde olduğu gibi, paradoksal bir görünüm arz etmektedir; çünkü, bir yandan normal hukuk düzeninin dışındaki bir toprak parçasına yerleştirilmiştir, yani burada her şey mümkündür, bir yandan ise öyle "dışarıda bir yer de değildir", çünkü kampta dışlanan şey "tam da dışlanmak suretiyle içlenmektedir." Yani mevcut sisteme dahil edilemeyenler, kamp aracılığıyla dışlanmakta ve ancak böyle içlenebilmektedirler. Örneğin, 2. Dünya Savaşı sırasında kamplara doldurulan Ya-

hudiler, ulusun dışına atılmış olmakta ve Nâzi devleti tarafından ancak böyle içlenebilmektedirler; tıpkı bugün üçüncü dünyanın çeşitli bölgelelerinden Avrupa'ya göçen binlerce insanın ancak mülteci kampları sayesinde dışlanarak içlenebilmeleri gibi.

O halde; 11 Eylül sonrasını istisnai olanın kural haline gelişinin küresel ölçekteki vuku buluşu olarak göz önünde tuttuğumuzda ve kampı da "istisna durumunun kural haline gelmeye başladığı zaman açılan mekân" (Agamben, 2001: 219) olarak tanımladığımızda, Guantanamo Üssü'nde, Ebu-Gureyb Cezaevi'nde, Filistin'de ve dünyanın başka bölgelerinde yaşananların münferit vakalar olduğunu söylememizin de artık imkânsız hale geldiğini biliyoruz demektir; kamp, yaklaşık 50 yıl süren uykusundan uyanmış ve geri dönmüş durumdadır. İnsan hakları izleme örgütlerinin raporlarına göre, bugün ABD ordusu 21 farklı ülkeden yaklaşık 10 bin kişiyi terör suçlusu oldukları gerekçesiyle kamplarda tutmaktadır. Kamp, yaşamakta olduğumuz küresel daimi istisna durumunun dolayimsız biçimde gözlemlenebileceği yegane alandır.

11 Eylül saldırılarının ardından "teröre karşı savaş" bağlamında El-Kaide mensubu oldukları iddiasıyla yakalanarak Guantanamo üssüne götürülen kimselerin durumu ile Ebu-Gureyb'de yaşananlar, kampın hukukun askıya alındığı ve bu nedenle de her şeyin mümkün olduğu bir mekân oluşu akılda tutulduğunda anlam kazanıyor aslında. ABD'ye göre, Guantanamo Üssü'ndeki tutsaklar savaş esiri statüsünde değiller; dolayısıyla, Cenevre Sözleşmesi kuralları Guantanamo bağlamında bir anlam ifade etmiyor. Tutsaklar, herhangi bir mahkemeye çıkarılmıyor, avukatlarla ya da aileleriyle görüştürülüyorlar, ayrıca sızan haberlere göre her türlü maddi ve manevi işkenceye maruz kalıyorlar. ABD bu kampta özellikle özel güvenlik şirketleri mensuplarını çalıştırarak kendisine yönetilebilecek herhangi bir suçlamadan en azından hukuki düzlemde sıyrılmayı amaçlıyor. Aynı şekilde,

ABD ordusunun akla hayale sığmayacak işkence yöntemleri uyguladığı Ebu-Gureyb'deki tutsakların da statüleri belirli değil. Ama bir gerçek var ki; onlar mahkûm değil ve Ebu-Gureyb de bir cezaevi değil; çünkü hem mahkûmluk statüsü hem de cezaevi kurumu, her ne kadar bir cezalandırma pratiği olsa da, eninde sonunda bir yasal prosedürle ve bir hukuki süreçle ilgili. Normal şartlarda, bu süreç bir yargılama ve savunma aşamasını içinde barındırıyor ve ceza ile son buluyor. Halbuki Irak özgölünde böyle bir süreçten söz etmek kati surette mümkün değil. Çünkü Ebu Gureyb'de ve Irak'ın başka cezaevlerindeki tutsaklar, işgal güçlerine mukavemet ettikleri için yakalanıyorlar ve esir alınıyorlar. O halde, Ebu Gureyb'den bir toplama kampı, orada tutulanlardan ise savaş esiri olarak söz etmek gerekiyor.

"Müslüman"ın hayaleti

Yazıyı bitirirken, hem kampın geri dönüşü, hem de tarihin sahip olduğu kanlı ve zalimane mizah anlayışını tüm çıplaklığıyla gözleri önüne sermesi bakımından hayli manidar bir kavramdan söz etmemiz uygun olacaktır: der muselmann, yani "Müslüman" kavramından. Muselmann, Nazi toplama kamplarındaki, özellikle Auschwitz'deki Yahudi tutsakların yine kendileri gibi tutsak ve Yahudi olan bazı kimseler için kullandıkları bir terimdi. Auschwitz'de yaşananlara tanıklık etmiş bir yazar olan Amery, Müslüman'ı şöyle tanımlıyor: "kendi umutları tükenen, arkadaşlarının da umudu kestiği, kamp dilinde adına Muselmann dediğimiz tutsağın bilincinde artık iyi ve kötü, onurlu ve alçak, mantıklı ve mantıksız ayrımına yer yoktu. O artık son çırpınışlarını sürdüren bir fiziksel işlevler yığını, güçbela yürüyen bir canlı cesetti" (Amery, 1980: 9'dan akt. Agamben, 2004: 41).

Yaşam ve ölüm arasındaki belirsizlik mıntukasında yer alan ve İtalyan yazar Levi'ye; -ki kendisi de Auschwitz'de bulunmuştu- "Çağımızın bütün kötülüklerini tek bir imgeyle toplayacak olsam, çok iyi bildiğim

o imgeyi seçerdim: başı eğik, omuzları çökük, yüzünde ve gözlerinde düşüncenin izine rastlanmayan bir deri bir kemik bir insan" dedirten bu insanlara kamp jargonunda neden Müslüman adı verildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, Agamben'e göre en uygun açıklamayı sözcüğün sözlük anlamından çıkarsamak mümkündür. Müslüman, "Allah'ın iradesine boyun eğen kişi" demektir ve Agamben'e göre; "Müslüman'ın tevekkülü, Allah'ın iradesinin her an için, en küçük olayda bile geçerli olduğu inancına bağlıyken, Auschwitz'in Muselmann'ı bunun yerine her türlü irade ve bilincin toptan kaybıyla tanımlanabilir" (Agamben, 2004: 44).

İşte bize tarihin kanlı mizah anlayışından söz ettiren tam da budur.

ABD Ordusu, Ebu Gureyb'de, akla hayale sığmayacak işkence yöntemleri uyguluyor.

Bugünün toplama kampı sakinlerinin birileri tarafından Müslüman olarak adlandırılmaya ve bu adlandırmayı hak edecek raddeye ulaşmalarına; birer yaşayan ölü haline gelmelerine gerek yoktur. Çünkü onlar kelimenin gerçek anlamıyla zaten Müslüman'dırlar.

KAYNAKÇA

- 1) Giorgio Agamben, Kutsal İnsan Egemen İktidar ve Çıplak Hayat, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.
- 2) Giorgio Agamben, Auschwitz'den Artakalanlar Tanık ve Arşiv, Çev. Ali İhsan Başgöl, Ankara, Bağımsız Kitaplar, 2004.
- 3) Platon, Yasalar, Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1998.
- 4) Carl Schmitt, Siyasal İlahiyat Egemenlik Kuromi Üzerine Dört Bölüm, Çev. Emre Zeybek, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002.
- 5) Slavoj Žižek, Kırılğan Temas, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.

Yazılımın neden sahibi olmamalıdır?

Günümüzde yaşayan bir bilgisayar kullanıcısı olarak, belli bir şirkete ait bir program kullanıyor olabilirsiniz. Eğer arkadaşınız sizden bir kopya isterse, onu reddetmek olmaz. İşbirliği telif hakkından daha önemlidir. Yazılım kullanan diğer insanlarla açık ve özgür şekilde işbirliğine gitmeyi hak ediyorsunuz. Yazılımın nasıl çalıştığını öğrenmeyi ve öğretmeyi hak ediyorsunuz. Özgür yazılımı hak ediyorsunuz.

Richard Stallman/Çev. Emre Sevinç

Sayısal bilgi teknolojisi, bilgiye erişimi, onu güncelleme ve sunmayı kolaylaştırarak insanlığa katkıda bulunmaktadır. Bilgisayarlar bu işlemleri hepimiz için daha kolay hale getirmeyi vaat eden araçlardır.

Ancak bunun bu kadar kolay olması herkes tarafından kabul edilebilir görünmemektedir. Telif sistemi, başka bir deyişle kopyalama hakkı, yazılım ürünlerinin “sahipleri” olduğunu belirtir ki, bu “sahipler”in, çoğu söz konusu yazılımların potansiyel faydalarını kamuoyu aleyhinde kısıtlamayı düşünenlerdir. Bizim kullandığımız yazılımları kopyala-

ma ve değiştirme hakkının sadece kendilerine ait olmasını isterler.

Telif sistemi matbaa ile ortaya çıkmıştır; yani seri üretim için gerçekleştirilen yüksek hacimli kopyalama teknolojisiyle. Telif sistemi bu teknolojiyle uyum içindeydi; çünkü burada söz konusu olan sadece seri ve yüksek hacimli üretim yapabilecek kopyalayıcıların kısıtlanmasıydı. Bu sistem, kitap okurlarının özgürlüğünü kısıtlamıyordu. Baskı makinesine sahip olmayan sıradan bir okur kitabı ancak kalem ve mürekkep kullanarak kopyalayabilirdi ve

Dergi sayfalarını özgür yazılımla ilgili tartışmalara açıyoruz, çünkü...

Erkan Baş

Özgür yazılım (Linux benzeri) üzerine hazırladığımız sayfalara sunuş olarak yazılan bu satırlara nasıl başlayacağımı düşünürken, en genel anlamıyla bilgisayarın günümüz insanın hayatında tuttuğu yer üzerine bir-iki söz söylemenin yerinde olacağına karar kıldım. Ama yazmaya oturunca bunun anlamsız olduğunu fark ettim; zira yazmak için bilgisayarı kullanıyor olmak bile, bilgisayarın günümüz insanının hayatındaki yerini özetlemek için fazlasıyla yeterli. İlle bir benzetme yapmak gerekirse, insanlık tarihi için bilgisayar teknolojisinin, en azından ikinci bir matbaanın icadı olayı olduğu söylenebilir.

Fakat nasıl matbaanın icadından sonra basılan her kitap, insanlığın ilerleme tarihine katkı yapmadıysa; hatta kimileri hurafelerin, bilim dışı tezlerin yayılmasına, karanlığın savunulmasına hizmet ettiyse; aynı şey bilgisayar teknolojisi için de geçerli. Üstelik bilgisayar teknolojisinin, kapitalizmin en barbar dönemlerinden birinin yaşandığı çağda geliştiği düşünüldüğünde, durumun daha da vahim olduğu söylenebilir. Aynı benzetmeyle devam edersek, nasıl ki gerici yayınlar nedeniyle matbaaya karşı

çıkmadıysak, bir dizi handikabına rağmen bilgisayar teknolojisindeki ilerlemeye karşı çıkmayı da gericilik olarak tanımlamaktan çekinmeyeceğiz.

“Şimdiki kuşak internet çocuğu...” Gündelik konuşmalara girmiş bu tespiti bir veriyi işaret ediyor; herkes bu veriyi kendisine göre kullanmaktadır. Kimileri insanlığın esaretini artırmanın bir aracı olarak kullanmaya çalışırken, kimileri de özgürleştirmenin...

Bilgisayar alanındaki mücadelelerin şu anda kendisini en fazla hissettirdiği alan yazılımdır. “Özgür yazılım” kendi içindeki tartışmalara ve savunucu, kullanıcı profilindeki heterojenliğe rağmen, kapitalist tekelleri karşısına almakla (hatta kimi alanlarda onları dize getirmiş olduğunu bile söyleyebiliriz), bu tartışmaların merkezine oturmayı fazlasıyla hak etmektedir.

Başka birçok sıfatı yanında emekten yana bir bilim dergisi olarak *Bilim ve Gelecek*, sırf tekellerin iktidarını sarsan bir hareket olduğu için bile “özgür yazılım” üzerine “taraf olarak tartışmayı” gerekli görmüştür.

Tartışmanın birkaç açıdan faydalı olduğuna inanıyoruz; ilki Microsoft tekeli tarafından “mağdur edilmiş” 2. büyük

tekül olmakla övünen IBM ya da 3., 4. diye sıralanan tekellerin özgür yazılıma bittikleri misyonla, *Bilim ve Gelecek*’in özgür yazılıma bakışı farklıdır. Onların özgür yazılımı tekelleri altına alıp, kâr elde etme uğraşlarıyla, bilginin tüm insanlığın kullanımına açılmasını savunmak arasındaki farkın altını çizmek gerekir. Biz özgür yazılımın, tekellerin şemsiyesine sığmayacağına inanıyoruz.

Özgür yazılım, bilginin, kapitalist tekellerin pazarlayacağı bir meta olması kabına sığmayacağını göstermiştir. Daha önemlisi, kapitalizmin mevcut biçiminin bilginin yaygınlaşması ve paylaşımı açısından fazlasıyla dar olduğunu göstermiştir. Ayrıca dünya üzerinde azımsanamayacak bir kullanıcı, savunucu potansiyel yaratmış olması, insanlığın tekelleşmeye karşı tepkisini göstermesi açısından önemlidir.

Özellikle anti-Amerikancılığın yaygınlaştığı dönemlerde sık karşılaştığımız bir soru var; “Amerika’nın kötülüğünü biz de biliyoruz da, o olmasa nasıl yaşarız?” Bu nihayet Amerikan emperyalizminin ideolojik savaş argümanıdır, ama ikna gücünün çok sınırlı olmadığını biliyoruz. Bu açıdan özgür yazılım, tekellerin olmadığı bir dünyada neler yapılabileceğine dair bilişim alanından üretilen bir yanıt olarak da okunabilir. Bu da ikincisi...

Üçüncüsü, özgür yazılımı kutsamıyoruz. Yaşadığımız çağda her şey bir ya-

bunun için çok az okur suçlanmıştı.

Diktatörce tedbirler

Sayısal teknoloji matbaa ile basmaya kıyasla çok daha esnektir: Bilgi bir kez sayısal hale sokuldu mu, diğerleri ile paylaşmak üzere bu bilgiyi kolayca kopyalayabilirsiniz. İşte tam da bu esneklik, telif sistemiyle uyumsuzluğa yol açar. Bu uyumsuzluk yazılım telif haklarının korunması için gittikçe artan rahatsızlığa ve diktatörce tedbirlere yol açmaktadır.

Yazılım Yayıncıları Birliği'nin (Software Publishers Association - SPA) şu dört uygulamasına bakalım:

- Arkadaşınıza yardım etme amacıyla dahi olsa yazılım sahiplerine itaat etmemenizin yanlış bir şey olduğunu söyleyen kitlesel propaganda.

- İş ya da okul arkadaşlarını gizli-

Bill Gates'in Linux'un simgesi penguenle bası derttel

na, yaşamak için ekonomik ihtiyaçların karşılanması gerekiyor; bu açıdan özgür yazılım, çok zaman anlaşıldığı gibi ücretsiz yazılım değildir. Bu alanda çalışan yazılımcılar da, hayatlarını idame ettirmek için, gelen talepler doğrultusunda programlar geliştirerek "profesyonel" çalışmalar yürütmektedir. Bu ticari ilişkilerden birilerinin faydalanmaya çalışmaları pekâlâ mümkündür. Ancak yazılım tekelleriyle arasındaki fark, ortaya çıkan ürünün paylaşıma ve geliştirilmeye açık olmasıdır. Bizim burada önemsedğimiz şey, piyasa dışı ilişkilerle de, üstelik eğlenerek, paylaşarak çalışmanın mümkün olduğu ve önemli ürünler verilebileceğinin gösterilmesidir.

Son olarak özgür yazılımın gelişmeye açık özelliğiyle yaygınlaşmaya devam ettiğini ve ülkemizde de yaygınlaşma potansiyeli taşıdığını anımsatmak iste-

ce şikayet edecek ispiyoncularla işbirliğine gidilmesi,

- İşyerlerine ve okullara (genellikle polis yardımı ile) yapılan baskınlar ve insanlardan kanundışı kopyalama yapmadıklarına dair kanıt istenmesi,

- MIT'den David LaMacchia gibi kişilerin bırakın yazılım kopyalamayı (herhangi bir şey kopyaladığı yoktu) sadece kopyalama cihazlarını açıkta bırakmaları ve bunların kullanımını sansürlemedikleri gerekçeleri ile resmen suçlanmaları (ABD Devleti tarafından, SPA'nın talebi üzerine).

Bu uygulamalar eski Sovyetler Birliği'ndeki uygulamaları andırmaktadır; her kopyalama makinesinin başında izinsiz kopyalamayı engellemek üzere bir görevli bulunurdu ve vatandaşlar bilgiyi gizlice kopyalayıp el altından "samizdat" olarak dağıtmak zorundaydılar. Tabii ki iki ülkedeki benzer uygulamalar arasında bir fark var: Sovyetler Birliği'ndeki bu

riz. Bunu da önemsiyoruz; özellikle genç yazılımcılar tekellerin sınırlarının ötesine geçip bu alanla tanışır ve alanı zenginleştirme çabalarına katılırsa, özgür yazılım da gelişecektir. Bu da özgür yazılımın özgürlüğünün garantisidir.

Özgür yazılımla ilgili bu kısa dosyayı hazırlarken, konuyla ilgilenen dostlarımıza ulaştık, yardımlarını aldık. Konunun henüz bilmeyenlerce de anlaşılmasına ve tartışmalara başlangıç oluşturacağına inandığımız iki makaleyle başlıyoruz. "Yazılımın neden sahibi olmamalıdır?" başlığını taşıyan ilk makale, Richard Stallman'a ait.

1970'li yıllarda yazılımların, "Yayınlaştırmama Anlaşması" (Non-disclosure agreement) diye adlandırılan anlaşmalarla dağıtılmaya başlanmasıyla; yazılım alanı ticarileşme yönünde ilk adımları atıyor. Temelde, "Bir bilgi varsa, bunu başkalarıyla paylaşmak yurttaşlık görevidir" ve "Gelişkin ve iyi bir toplumda bireyler yardımlaşır" gibi görüşleri savunan Richard Stallman, bu anlaşmaları onaylamayarak, "Toplumu yeniden paylaşmacı ve yardımlaşmanın mümkün olduğu bir hale getirmeyi" kendine misyon ediniyor. Ardından bu alandaki çalışmalarıyla Özgür Yazılım Hareketi'ni başlatan kişi oluyor. Stallman'ın yayımladığımız makalesi, Amerikalı yurttaşlarına seslendiği, dolayısıyla oradan örneklerle besleyerek yazdığı bir makale. Ama "Yazılımın neden sahi-

uygulamaların amacı politiktir, ABD'de ise asıl amaç kârdır. Ancak bizi etkileyen amaçlar değil, eylemlerdir. Her ne sebeple olursa olsun, bilgi paylaşımının engellenmek istenmesi benzer yöntemlere ve sert uygulamalara yol açmaktadır.

Yazılım kopyalanması, korsanlık mı, hırsızlık mı?

Yazılım sahipleri bizim bilgi kulanma hakkımızı kontrol etme durumu için pek çok argüman öne sürmektedir:

- Terim karmaşası. Sahipler "korsanlık" ve "hırsızlık" gibi kötü çağrışımlı sözcüklerin yanı sıra "fikri mülkiyet" ve "zarar" gibi hukuki terimlerle kullanarak kamuoyuna belirli bir düşünce şeklini dayatmaya çalışmaktadırlar; programlar ile fiziksel nesneler arasında analogi olduğu fikri.

Fiziksel nesneler ve bunlara dair özelliklerle ilgili düşüncelerimiz ve

bi olmamalıdır?" sorusunu ele alışı ve verdiği yanıtlar, herkesi ikna edebilecek nitelikte.

Stallman'ın bu makalesini, Emre Sevinç çevirdi. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yazılım uzmanı olarak çalışan Sevinç, aynı üniversitedeki OpenSource Enterprise Center bünyesinde GNU/Linux Sertifikasyon Eğitimi programları çerçevesinde eğitmen olarak görev yapıyor. Ayrıca <http://fazlamesai.net> sitesinde de editörlük ve yazarlık yapıyor ve <http://ileriseviye.org> sitesinde açık sistemlerle ilgili makaleler yayımlıyor.

İkinci makale, R. Oktay Altunergil'in "Bilişim, bilgisayar, yazılım ve özgür yazılım bilgisayarı bileşenleri" başlığını taşıyan, özgür yazılımla ilgili temel bilgiler veren bir makalesi. Bilkent Üniversitesi İşletme Bölümü mezunu olan Altunergil, City University of New York-Baruch College'de Bilişim Sistemleri konusunda yüksekdisans programı bitirmiş. Halen ABD'de yaşayan Altunergil, özgür yazılım ve Linux işletim sistemini tanıtmayı hedefleyen birçok projede görev alıyor. Bunlardan en önemlisi 2000 yılında kendisi tarafından kurulan ve isteyen herkese bir Linux CD'si göndermeyi hedefleyen Free Linux CD

(<http://freelinuxcd.org>) projesi. Öte yandan, 2003 yılda hayata geçirdiği özgür yazılım sitesi (<http://ozgur-yazilim.org>) ile özgür yazılımı Türkçe konuşan kitleye tanıtmaya çalışıyor.

kurumlarımız, bu nesnelerin birilerinden alınmalarının doğru bir şey olup olmadığı üzerine kuruludur. Bu düşünce şekli bu haliyle bir şeyin kopyalanmasına uygulanamaz. Yine de sahipler bizim bu şekilde uygulamamızı istemektedir.

Yazılım kopyalandığında, sahipler “zarar” görür mü?

- Abartma. Sahipler, kullanıcılar programları izinsiz olarak kopyaladıklarında “zarar” gördüklerini veya “ekonomik kayba” uğradıklarını belirtmektedir. Ancak kopyalama yazılım sahibi üzerinde doğrudan bir etkiye yol açmaz ve hiç kimseye bir zarar vermez. Yazılım sahibi ancak kopyalamayı gerçekleştirmiş olan kullanıcı bu iş için sahibe para ödeyecek olmuş olsa bir kayba uğrayabilir.

Biraz düşünürsek görürüz ki, bu insanlar kopyayı satın almak gibi bir düşünceye sahip değildir. Buna rağmen yazılım sahipleri sanki herkes bir kopyayı satın alacakmış gibi “kayıp”larını hesaplar. Buna en nazik ifade ile abartmak denir.

Kanunlar eleştirilemez mi?

- Kanun. Yazılım sahipleri sık sık kanunların mevcut durumundan ve bizi tehdit etmek için kullanabilecekleri cezalardan bahseder. Bu yaklaşım, içinde günümüz yasalarının sorgulanamaz bir ahlak öğretisi olduğu düşüncesini barındırır; aynı zamanda da söz konusu cezaları (hiç kimsenin varlıklarından sorumlu olmadığı) doğa yasaları olarak kabul etmemiz beklenir. Bu ikna etme yöntemi eleştirel düşünceye fazla dayanamaz, alışılmış düşünsel pratikleri kuvvetlendirmeye yöneliktir.

Kanunların doğruyu yanlıştan ayıramayacağı gerçeği en temel gerçeklerden biridir. Her Amerikalı hatırlamalıdır ki, 40 yıl önce pek çok eyalette siyah renkli bir insanın otobüsün ön kısmında oturması kanunen yasaktı, ancak bu eylemin yanlış olduğunu iddia edenler sadece ırkçılardı.

Yazılım sahibinin doğal hakları argümanı

- Doğal haklar. Yazılımcılar genel-

Richard Stallman'ın bir konferansının afişi.

likle, yazdıkları programlar ile aralarında özel bir bağ bulunduğu iddiasından yola çıkarak programla ilgili düşüncelerinin ve çıkarlarının geriye kalan herkesinkinden -yani dünyanın geriye kalanından- daha önemli olduğunu savunur (Yazılım üzerinde kopyalama hakkı olan genellikle yazarı değil, şirkettir; ancak bu noktayı görmezden gelmemiz beklenir).

Bu iddiayı etik bir aksiyon olarak sunanlara -yazar sizden daha önemlidir aksiyomu- kendim de kayda değer bir yazılım geliştirici olarak ancak şunu söyleyebilirim: Bu iddia saçmadır. Ancak insanlar bu doğal haklara dair iddiaları iki sebepten ötürü mantıklı bulmaya eğilimlidir.

Birinci sebep fiziksel nesnelere benzetme eğilimidir. Ben spagetti pişirdiğimde, bunu bir başkası yerse itiraz ederim, çünkü öyle bir durumda ben yiyemem. Karşımdakinin eylemi ona fayda sağladığı ölçüde bana zarar verir; içimizden sadece biri spagetti yiyebilir, o halde soru şudur: Kim? Aramızdaki en küçük bir ayrım dahi etik dengeye işaret eder.

Yukarıdaki durumdan farklı olarak benim yazdığım bir programı çalıştırmanız ya da değiştirmeniz sizi doğrudan etkilerken, beni ancak dolaylı yoldan etkiler. Bir arkadaşınıza bir kopya verip vermemeniz benden çok sizi ve arkadaşınızı ilgilendirir. Size bunları yapmamanızı dikte edecek güce sahip olmamalıyım. Hiç kimse olmamalı.

İkinci sebep ise, insanlara yazarların doğal haklarının toplumumuzun kabul edilmiş ve sorgulanamaz gele-

nekleri oldukları düşüncesinin sürekli söylenmesidir. Tarihi açıdan bakarsak, tam tersi durumun söz konusu olduğunu görürüz.

ABD Anayasası oluşturulurken, yazarların doğal haklara sahip oldukları fikri öne sürülmüş; fakat kesin ve net şekilde reddedilmişti. İşte bundan ötürü, Anayasa telif sistemine “izin verir”, ancak bunu “şart koşmaz”. Telif hakkının geçici olmak zorunda olduğunun belirtilmesinin sebebi de zaten budur. Yine Anayasa’da belirtilmiştir ki, kopyalama hakkının amacı ilerlemeyi teşvik etmektir; yazarı ödüllendirmek değil. Telif hakkı bir şekilde yazarı ve daha fazla da yarıncıları ödüllendirir, ancak amacı bu kişilerin davranışlarını geliştirmektir. Toplumumuzun asıl geleneği telif hakkının kamunun doğal haklarına tecavüz ettiği yönündedir ve bu duruma da yine uzun vadede kamu yararı yüzünden izin verilmektedir.

Ekonomiyle ilgili argüman

- Ekonomi. Yazılımın sahiplerinin olması gerektiği iddiasıyla ilgili olarak öne sürülen son argüman, ancak bu şekilde daha çok yazılım üretmenin mümkün olacağı düşüncesidir.

Diğerlerine kıyasla bu argüman biraz daha mantıklı bir yaklaşım gibi durmaktadır. Geçerli bir hedefe yöneliktir: Yazılım kullanıcılarını tatmin etmek. Empirik olarak açıktır ki, eğer insanlar bir şeyi üretmelerinin karşılığını iyi bir şekilde alırlarsa, o şeyden daha çok üretirler.

Ancak ekonomik argümanın bir kusuru vardır: Farkın sadece ne kadar para ödendiğiyle ilgili olduğu varsayımına dayanır. Bu varsayım göre bizim istediğimiz “yazılım üretimi”dir, yazılımın sahibi olsun ya da olmasın.

İnsanlar bu varsayımı olduğu gibi kabul ederler, çünkü fiziksel nesnelere dair deneyimlerimizle uyumludur. Bir sandviçi ele alalım. Eşdeğer bir sandvici bedava ya da fiyatını ödeyerek alabilirsiniz. Eğer böyle ise, iki eylem arasındaki tek fark ödediğiniz paradır. Satın almak zorunda olmanız ya da olmamanız, sandvicin tadını, besleyici değerini değiştirmez ve her ha-

lükârda o sandvici sadece bir kez yiyebilirsiniz. Sandivici bir sahipten satın alıp almamanız, bu eylemin ardından cebinizde kalan para dışında başka hiçbir şeyi doğrudan etkileyemez.

Bu düşünce her fiziksel nesne için geçerlidir; bir sahibinin olup olmaması onun "ne olduğu"nu doğrudan etkilemez ya da onu aldıktan sonra onunla ne yapacağınızı.

Ancak eğer bir programın sahibi varsa, bu onun ne olduğunu ve onu satın alırsanız onunla ne yapacağınızı etkiler. Buradaki fark sadece para farkı değildir. Yazılımların sahiplerinin bulunması sistemi, bu sahiplerin bir şey üretmesini sağlar, ancak üretilen şey toplumun ihtiyaç duyduğu şey değildir. Bu da hepimizi etkileyen korkunç bir etik kirliliğe yol açar.

Toplumsal ihtiyacı ne?

Toplumsal neye ihtiyacı vardır? Vatandaşlarının sorunsuzca erişebileceği bilgiye ihtiyacı vardır; örneğin insanların sadece çalıştırabilecekleri değil, aynı zamanda okuyabilecekleri, düzeltebilecekleri, geliştirebilecekleri programlar. Ancak yazılım sahiplerinin sunduğu genellikle inceleyemeyeceğimiz ya da değiştiremeyeceğimiz bir kara kutudan ibarettir.

Toplumsal aynı zamanda özgürlüğe ihtiyacı vardır. Bir programın bir sahibi olduğunda, insanlar hayatlarının bir bölümü üzerindeki kontrolü kaybetmiş olurlar. Tüm bunların ötesinde toplumun ihtiyacı olan şey, vatandaşlar arasındaki gönüllü işbirliği ruhunun pekiştirilmesidir. Yazılım sahipleri, bizler komşularımıza doğal olarak yardım ederken, bu yaptığımız şeyin "korsanlık" olduğunu söylediklerinde, toplumumuzun ruhunu kirlenmiş olurlar.

Bu yüzden özgür yazılımdan bahsederken kastettiğimiz özgürlük kavramıdır, fiyat kavramı değil. Sahiplerin öne sürdüğü ekonomik argüman hatalıdır, ancak ekonomi meselesi gerçek bir meseledir. Bazı insanlar sırf işin zevkenden ve getireceği ruhsal tatmin, şöhret gibi şeylerden ötürü faydalı yazılımları geliştirirler; ancak bu insanların geliştirdiklerinin ötesinde yazılımları istiyorsak, para

bulmamız gerektiği doğrudur.

Özgür yazılım geliştiricilerinin durumu

10 yıldır özgür yazılım geliştiricileri para bulmak için bazı yöntemleri denemiş ve kısmen başarılı olmuşlardır. Kimsenin çok zengin olması şart değildir. Ortalama bir Amerikan ailesinin geliri yıllık olarak yaklaşık 35 bin dolardır ve bu rakamın programlamadan çok daha zevksiz işler için bile yeterli motivasyonu sağladığı görülmüştür.

Yıllar boyunca, taa ki bir fellowship bunu gereksiz kılana dek, geliştirmiş olduğum özgür yazılımlara talebe yönelik özelleştirmeler yaparak hayatımı kazandım. Eklediğim her özellik süreç içinde standart sürümüne eklendi ve böylece kamuoyuna sunuldu. Bireysel olarak öncelikli olduğunu düşündüğüm özellikleri bir an önce geliştirmem yerine, kendi ihtiyaçları için gerekli olan özellikleri geliştirmem için müşterilerim bana para ödedi.

Vergiden muaf, özgür yazılımların geliştirilmesine adanmış ve kamu yararına çalışan Free Software Foundation (FSF), GNU CD-ROM'ları, T-shirt'leri, belgeleri ve delüks dağıtımlar satarak para kazanmaktadır (bunların hepsine kullanıcılar para ödemedi de erişebilir, bunları kopyalayabilir ya da değiştirebilirler); ayrıca bağışlar da söz konusudur. Bünyesinde 5 programcı çalışmakta ve 3 çalışan da posta siparişleriyle ilgilenmektedir.

Bazı özgür yazılım geliştiricileri teknik destek hizmeti satarak para kazanmaktadır. 50 kişiyi istihdam eden Cygnus Support [bu yazı yazıldığı esnada], yaptığı hesaplara dayanarak personelinin vaktinin yüzde 15'inin özgür yazılım geliştirmeye gittiğini belirtiyor; bu bir yazılım firması için kayda değer bir orandır.

Aralarında Intel, Motorola, Texas Instruments ve Analog Devices'ın da bulunduğu bazı şirketler bir araya gelerek C dili için özgür GNU derleyicisinin geliştirilmesi amacıyla finansal destek vermişlerdir. Bu arada Ada dili için GNU derleyicisi ABD

Hava Kuvvetleri tarafından parasal olarak desteklenmektedir, çünkü bu kurum kaliteli bir derleyiciye sahip olmanın en düşük maliyetli yolu olarak bu yolu görmektedir [Hava Kuvvetleri parasal desteği bir süre önce bitmiştir, şu anda GNU Ada derleyicisi çalışmaktadır ve bununla ilgili bakım ve geliştirmeler ticari olarak desteklenmektedir.]

Bunlar küçük örneklerdir, özgür yazılım hareketi henüz yolun başındadır. Ancak ABD'deki dinleyici tarafından desteklenen radyo örneğinde de görüldüğü gibi, kullanıcıları para ödemeye zorlamadan da büyük eylemleri başarmak mümkündür.

Günümüzde yaşayan bir bilgisayar kullanıcısı olarak, belli bir şirkete ait

bir program kullanıyor olabilirsiniz. Eğer arkadaşınız sizden bir kopya isterse onu reddetmek doğru olmaz. İşbirliği telif hakkından daha önemlidir. Ancak yeraltı olarak da tabir edebileceğimiz gizli kapaklı işbirliği iyi bir topluma yol açmaz. Kişi hayatı dürüstçe, açık bir şekilde ve gururla yaşamalıdır; bu da bir kişiye ya da kuruma ait olan yazılıma "Hayır" demekle olur.

Yazılım kullanan diğer insanlarla açık açık ve özgür şekilde işbirliğine gitmeyi hak ediyorsunuz. Yazılımın nasıl çalıştığını öğrenmeyi hak ediyorsunuz ve öğrencilere bu bilgiyi öğretmeyi hak ediyorsunuz. Yazılım bozulursa, takdir ettiğiniz bir programcayı kiralayıp onu düzeltebilmeyi hak ediyorsunuz.

Özgür yazılımı hak ediyorsunuz.

(<http://www.gnu.org/philosophy/why-free.html>)

Bilişim, bilgisayar, yazılım ve özgür yazılım bilgisayarının bileşenleri

Yazılımı kamuya açtığınız zaman, ihtiyacı olan insanlar bu yazılımı alıp kullanmaya başlayacaktır. Hatta yazılımı kullanan bir kısım insanlar, ona kendi değişikliklerini ekleyerek halka açma yoluna gideceklerdir. Bu şekilde önüne geçilmez bir gelişme ve daha iyiye gitme süreci, yazılımın ömrü boyunca ve o yazılıma ilgi olduğu sürece devam edecektir.

zgür yazılımın ne olduğunu anlayabilmek için, öncelikle bilgisayarın yapıtaşlarının neler olduğunu yinelemekte fayda var. Gündelik hayatımızda gidecek daha kalıcı bir yer edinen bilgisayarlar, donanım ve yazılım olmak üzere iki ana gruptaki ürünlerin birlikte çalışmaları sonucu kendilerine verilen görevi yerine getirir.

Donanım ve yazılım nedir?

Donanım, bilgisayarımızı bir araya getiren fiziki (elle tutulur) parçalara verilen genel addır. Örnek olarak bilgisayarın ana işlemcisi, hafızası, sabit disk, klavyesi ve monitörü donanım ürünleridir. Ana donanım bileşenlerinden bazılarının eksik olması durumunda bilgisayar işlevselliğini yitirecektir. Örneğin ana işlemcisi olmayan bir bilgisayarın çalışması beklenemez. Öte yandan ikincil dereceden önemli bazı donanım bileşenlerinin yokluğunda bilgisayar daha az becerili de olsa çalışmasına devam edecektir. Örneğin, ses kartı olmayan bir bil-

R. Oktay Altunergil

gisayar, ses üretme yeteneğinden yoksun olsa da diğer amaçlar için hâlâ kullanılabilir.

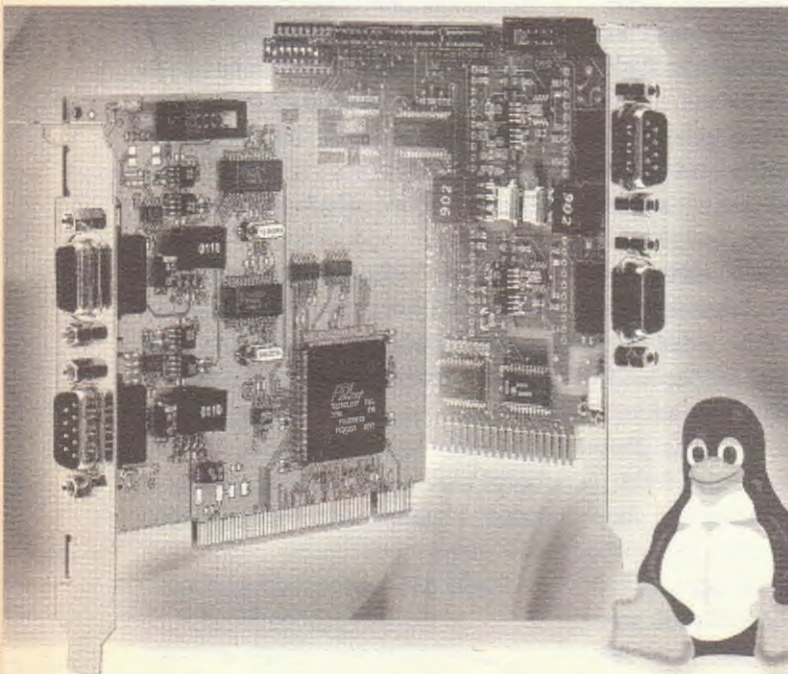
Bilgisayarlarımız ana kartları, işlemcileri ve son model ekran kartları ile bir teknoloji harikası olabilirler. Fakat bu bileşenlerin işlev kazanmasını sağlayacak diğer önemli bileşen yazılım olmadan, bilgisayarımız 2 ile 2'yi çarpıp 4 sonucuna ulaşmaktan bile acizdir.

Yazılım, insanların anlayacağı dilden olan problemleri, istekleri ve işleri bilgisayarların anlayacağı dile çeviren araçtır. Verimli bir bilgisayar oturumu için, kullandığınız yazılımın ihtiyaçlarınıza uygun olması, en az kullandığınız donanım kadar önemlidir. Hatta, bilgisayar teknolojisinin ileri bir seviyeye ulaştığı günümüzde, iyi donanım bulmak nispeten kolay iken, iyi yazılıma ulaşmada büyük sorunlarla karşılaşılabilir.

Yazılımı da, kendi içinde çeşitli sınıflara ayırmak mümkündür. Günümüz bilgisayarları asgari olarak "işletim sistemi" denen ve çeşitli donanım bileşenleri ile iletişim ve işbirliğini sağlayan ana yazılıma gereksinim duymaktadır. Temelde işletim sistemi yazılımının görevleri oldukça kısıtlı olduğu halde, genelde bütün işletim sistemi üreticileri bu işletim sistemini kullanıcıların günlük hayatını kolaylaştıracak çeşitli yazılım ürünleri ile pekiştirir. Hoşça vakit geçirmek için oynadığımız bilgisayar oyunları, arkadaşlarımızla iletişim için kullandığımız anında ileti sistemleri, web sitelerini gezmek için kullandığımız tarayıcılar, bilgisayarda müzik dinlemek için kullandığımız programlar da işletim sistemi dışında olan yazılımlara örnektir (Gerçekte yazılımın sınıflandırması biraz daha karmaşık ama bizim konumuz için bu kadar bir ayırım yeterli).

Yazılım ciddi ve zor bir iştir

Yazılım üretmek belli bir bilgi birikimi ve bu alanda yeterli beceri ve yetenek gerektiren bir iştir. Program yazarken yazılımcı akla gelebilecek bütün olasılıkları hesaba katıp, bu olasılıkların tamamını

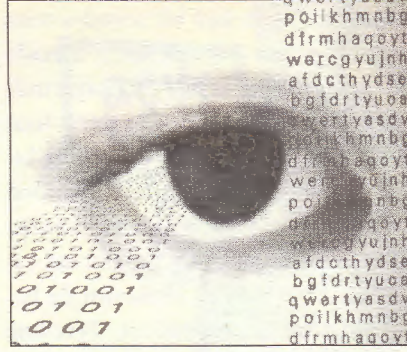
uygun bir şekilde ele almalı ve programın karşılaşılabilecek her koşulda gerektiği gibi tepki vermesini sağlamalıdır. Bilgisayar genel kanının aksine, zekâ sahibi bir makine olmadığından, bizim karşı karşıya kaldığımızda akıl ve tecrübelerimizden bir çıkarıma giderek doğru yolu bulacağımız durumlarda dahi, kör bir şekilde kendisine yazılımcı tarafından iletilen adımları takip edecektir. Örneğin, beklenmedik bir şekilde, yazılımcının öngörmediği halde gerçekleşebilecek bir durum örneği olarak, bilgisayarınız kendisini üzerinde çalıştığınız bütün dokümanları silmeye yönelik bir adım ile karşı karşıya bulduğunda, zekâ sahibi varlıkların tersine, bu adımı seve seve takip edecektir.

Makul bütün olasılıkları öngörmeye ilaveten, yazılımcının ayrıca bilgisayarın gerçekleştirmesi gereken her işlemi tek tek ve açık olarak sıralaması gerekmektedir. Bilgisayar ne bir adımın eksik olduğunu ne de takip ettiğinde istenmeyen sonuçlar doğuracak bir adımla karşı karşıya olduğunu fark etme yeteneğine sahiptir. Bu yünden bakıldığında bilgisayar, yazılımcının emirlerine itaat eden, olağanüstü hızı ve sıkılmadan ve yorulmadan çalışma azmine rağmen kendi kendine düşünme yeteneği olmayan bir makineden ibarettir. Bilgisayarın bütün bu özelliklerinden dolayı, yazılım üretmek, özellikle iyi yazılım üretmek, neredeyse kendince bir sanat sayılabilecek, zor bir iştir.

Özgürlük nedir?

Bilgisayarımızın bileşenleri, yazılımın bilgisayar kullanımındaki yeri ve kaliteli yazılım üretimindeki zorluklar konusuna kısaca değindik. Fakat esas olarak özgür yazılımın ne olduğunu anlamak için yola çıkmıştık. Yazılımı anladığımıza göre, geriye "özgürlük" kavramı kalıyor. Nedir bu özgürlük? Yazılım gibi bir konuyla ne ilgisi olabilir?

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre "Özgürlük: 1) Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi

bir şarta bağlı olmama durumu. 2) Her türlü dış etkidenden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar verme durumu, hürriyet" olarak tanımlanmıştır.

Amerika'daki Özgür Yazılım Derneği'ne göre bu özgürlük tanımı yazılım kavramına şöyle uyarlanabilir: "Özgür yazılımın temelinde kullanıcının bir yazılımı çalıştırma, kopyalama, dağıtma, inceleme, değiştirme ve geliştirme özgürlükleri yatar. Daha kesin ve açık bir ifadeyle, kullanıcılara şu haklar tanınmıştır:

"- Her türlü amaç için programı çalıştırma özgürlüğü.

"- Programın nasıl çalıştığını inceleme ve kendi gereksinimleri doğrultusunda değiştirme özgürlüğü. Program kaynak koduna erişim bunun için bir ön şarttır.

"- Yeniden dağıtma ve toplumla paylaşma özgürlüğü.

"- Programı geliştirme ve gelişmiş haliyle topluma dağıtma özgürlüğü. Böylece yazılım bütün toplum yararına geliştirilmiş olur. Program kaynak koduna erişim bunun için de bir ön şarttır."

Kaynak kodu nedir?

Yukarda yer verdiğimiz Özgür Yazılım Derneği'ne göre özgür yazılımın gereklerine baktığımızda, tekrar tekrar kaynak kodu denen bir şeyden bahsettiğini ve ısrarla bu kaynak kodunu talep ettiğini görüyoruz. Peki nedir bu kaynak kodu? Özgürlükten söz ederken bu kadar ısrarla üzerinde durulmasının sebebi ne olabilir? Acaba Özgür Yazılım Derneği laf arasında bir punduna getirerek normalde vermeyeceğimiz bir şeyi bizden hileyle almaya mı çalışıyor?

Yazılım üretmenin zor olduğundan söz ederken, yazılımcının bizim anlayacağımız işleri, amaçları ve çözümleri gereken sorunları bilgisayara anlayacağı bir şekilde sıralaması gerektiğine değinmiştik. Bizim kelimeleri bir araya getirerek konuşmamız ve bu şekilde -çoğu zaman- anlaşabilmemize benzer olarak bilgisayarlar da kendi dillerini konuşurlar. Bu dil bizim dilimize göre oldukça kısıtlıdır ve yalnızca iki kelime, iki harf veya iki seçenek olarak basite indirgeyebileceğimiz 0 (sıfır) ve 1 (bir) değerlerinden oluşur. Bu iki yapıtaşıyla donanım seviyesinde, açık ya da kapalı, var ya da yok, doğru ya da yanlış kavramları kullanılarak bilgisayara ne yapması gerektiği söylenmelidir. Bilgisayar cevap verirken yine aynı dili kullanacaktır.

Bilişim tarihinin ilk günlerinde yazılım üretme işini sadece bu dili gerçek anlamda bilen, başka bir deyişle bilgisayarca konuşabilen insanlar gerçekleştiriyorlardı. Yazılımcı 0 ve 1'ce konuşarak bilgisayardan ne istediğini adım adım anlatıyor, bilgisayarın cevabını ise yine aynı şekilde 0 ve 1'ce olarak alıp sonuca ulaşıyordu. 0 ve 1'ce zamanında, yazılım üretmek gerçekten zordu. Bilişim alanında gelişmeler oldukça, yine bilgisayarca konuşabilen yazılımcılar tarafından tercüme aracı denebilecek yazılımlar üretilmeye başladı. Derleyici (compiler) diye tabir ettiğimiz bu yazılımların görevi, yarı insanca-yarı bilgisayarca olarak tanımlayabileceğimiz yeni bir dilde yazılan adımları, bilgisayarın anlayacağı 0 ve 1'ceye çevirmektir. Bilgisayar kendi bünyesinde ve bileşenleri arasında hâlâ bilgisayarca konuşmaya devam etmekte, fakat bu tercüman yardımı ile en azından yeni nesil yazılımcıların ne dediğini anlayabilmektedir.

İşte bu insanların da anlayabileceği tercüme öncesi metne, kaynak kodu diyoruz. Kaynak kodunun güzelliği, gerekli eğitimi almış insanların bu metni okuyup anlayabilmesi, gerekirse kendi metnini üretip bilgisayara derdini anlatabilmesidir. Dileyen yazılımcı başka birinin yazdığı

kaynak kodunu alıp ona ufak tefek değişiklikler yaparak bilgisayara derdini uzun uzun yeniden anlatmak zorunda kalmadan kendi işini de halledebilir.

Kaynak kodu her bilgisayarda var mı?

Bilgisayarım gayet olağan bir şekilde çalıştığına ve bilgisayar da programlarımın dilini anladığına göre, bende zaten bu kaynak kodu denen metin halihazırda yok mu? Özgür Yazılım savunucuları neden söz ediyorlar? Daha ne istiyorlar?

Buraya kadar okuyup bu sonuca ulaşmanız gayet doğal, çünkü yukardaki tercüme işleminde gerçekleşen bir adımı atladık. Gerçekte yeni nesil yazılımcı bilgisayarcaya tercüme edilmek üzere özel bir dilde yazdığı metni kullanıma hazır hale getirmek için, birkaç belli işlemi gerçekleştirmeli. Birinci adım, metnin dil kurallarına uygun olduğundan emin olmak. Metin dil kurallarına uyuyorsa, tercüme edilmeye hazır demektir. Tercüme işlemini derleyici ile yapıyoruz ve bilgisayarcaya tercüme edilmiş bir ürüne ulaşıyoruz. Bu aşamada elimizde başta kendimizin yazdığı kaynak kodu ve tamamen bilgisayarcaya olan son ürün var. Son ürünün ne demek istediğini bil-

gisayarımız çok iyi anlıyor ve ondan istediğimiz her işlemi güzelce gerçekleştiriyor. Bu aşamada bilgi-

sayarca olan ürünü bir arkadaşımıza versek, elinde kaynak kodu olmadığı halde bunu kendi bilgisayarında çalıştırdığında, bilgisayar bize itaat ettiği gibi ona da itaat edecek ve bizim için gerçekleştirdiği işlemleri onun için de gerçekleştirecektir. Gördüğünüz gibi bir programın çalışması için kaynak kodunun da hazır bulunması gerekmiyor. Tercüme edilmiş metni aynı iş için yeniden kullanabilmek çok güzel bir özellik, fakat ne yazık ki özgürlük söz konusu olduğunda yeterli değil.

Kaynak kodunun varlığı/ yokluğu ne sağlıyor?

Arkadaşımızdan size böyle bir yazılım ürünü geldiğini düşünün. Elinizde kaynak kodu yok. Programı kullanıyorsunuz ve aynen arkadaşınızın size anlattığı gibi çalışıyor. Fakat program ekranında arkadaşınızın size bahsetmediği bir tuş var. Sizce bu tuş ne yapıyor olabilir? Programı açıp okumaya girişseniz, daha önce söz ettiğimiz 0 ve 1'lerle karşılaşacaksınız ve ne demek istediğini anlayamayacaksınız. Tuşa basarak deneyebilirsiniz, fakat ya bu tuş istemediğiniz bir işlem gerçekleştirirse? Tuş örneğinden daha kötüsü, programda varlığını görmediğiniz fakat yine de orada olan bir özellik veya bir hata olmadığını nereden biliyorsunuz? Arkadaşınıza güvenebilirsiniz diyelim, fakat yüzlerce dolar vererek aldığınız programınızın üreticisine ne kadar güvenebilirsiniz? Daha programı kullanmaya başlarken lisans anlaşmasında her türlü sorumluluğun size ait olduğunu ve üreticinin hiçbir şekilde sorumlu tutulamayacağını söyleyen onlar değil miydi? Oysa elinizde kaynak kodu olsaydı, o kodu kendiniz okuyabilir veya arkadaşınıza okutup neler olup bittiğini öğrenebilirdiniz. Belki dünyanın en kolay işi olmazdı, ama en azından mümkün olurdu.

Kaynak kodu ve açıklık ilkesi

Demek ki sadece kaynak kodunda olan, bu koddan derlenen programda olmayan ilk özellik, kaynak

kodunun insanlar tarafından anlaşılabilir bir dilde yazılmış olması. Bu özellik kaynak kodundan üretilen programa olağanüstü bir açıklık kazandırıyor. Kaynak kodu elinizde olduğu sürece, program sizden gizli bir işlem veya -üreticinin herhangi bir kötü niyeti olmadığı halde yine de programda mevcut olan- istenmeyen bir adım gerçekleştirmeden önce, kaynak koduna bakıp önlem alabiliyorsunuz. Beklenmeyen bir sonuçla karşılaştığınızda kaynak kodunu okuyarak sebebini araştırabiliyorsunuz. Kısaca yazılım amacını, kullandığı yöntemleri, belli şartlarda izleyeceği yolu, beklenmedik bir olayda hareket edeceği şekli ve zayıf ve sorun yaratabilecek yerlerini sizden gizleyemiyor; sizi gözü kapalı bir şekilde, ne olacağından emin olmadan programı kullanmaya zorlamıyor.

Yukarda gözler önüne sermeye çalıştığımız açıklık ilkesi, birçok yönden özgürlük ilkesi ile örtüşmektedir. Seçme özgürlüğünün gerek şartlarından belki en önemlisi, mevcut seçeneklerin açık olarak incelenebilmesi ve seçenekler hakkındaki önemli bütün bilgilere seçim aşamasında ulaşılabilmesidir.

Yazılımı değiştirebilme özgürlüğü

Açıklık kavramı tek başına vazgeçilmemesi gereken bir niteliktir. Kullandığı yazılımın kaynak koduna erişimi olan kullanıcı veya yazılımcı, yazılımı kullandıkça, yazılımda eksikler, gelişmeye açık noktalar olduğunu fark etmeye başlayacaktır. Benzer bir şekilde, kullanıcı yazılımı gündelik olarak kullandıkça, yazılımın özgün halini yazıp derleyen üreticinin öngörmediği ihtiyaçlarını da bu yazılım ile kolayca giderebileceğini fark edecektir. Bu ihtiyaçları yazılıma ilave etmek, üreticinin çıkarları bakımından her zaman tercih edilen bir durum olmayabilir. Üreticinin istenen konuda yeterli tecrübesi olmayabilir; üretici başka bir konu üzerinde bütün kaynaklarını kullanıyor ve sizin istediğiniz konuya ayıracak zamanı bulamıyor olabi-

lır; üreticinin bu ek özellik için talep ettiği ücreti karşılayamayabilirsiniz. En önemlisi üretici bir kere yazıp milyonlarca kere çoğaltıp dağıttığı bu yazılım üzerinde sizin istediğiniz değişikliği yapmaya tenezzül etmeyebilir. En nihayetinde, sizin ihtiyacınız diğer şahıslar için aynı önemi taşımayabilir.

Böyle bir durumda elinizde kaynak kodu yoksa, hayalinizin gerçekleşme ihtimali yok denecek kadar azdır. Mevcut teknoloji ile kaynak kodu olmayan son kullanıcıya yönelik bir program üzerinde değişiklikler yapmak veya programa yeni özellikler eklemek mümkün değildir!

Eğer şanslı iseniz ve elinizde yazılımın kaynak kodu varsa, olaylar çok farklı ve sizin çıkarınıza gelişebilecektir. Derleyicilerin anladığı yazılım dillerini biliyorsanız; kaynak kodunu okuyup, ihtiyacınız olan değişikliği yapıp, yeni kaynak kodunu tekrar derleyerek işinizi görebilirsiniz.

Kendiniz yazılımcı olmayabilirsiniz. Yazılım işinin ciddi ve zor bir iş olduğunu başta söylemiştik. Şimdi de kesinlikle herkesin yazılımı kendi ihtiyaçlarına göre kendisinin değiştirebileceğini ima etmiyoruz. Eğer kendiniz yazılımı değiştirecek bilgi ve beceriye sahip değilseniz, seçeceğiniz kişi veya kuruluşlara gerekli değişiklikleri ücretini ödeyerek yaptırabilirsiniz. Sonuçta esas olan değişikliği kimin yaptığı değildir. Sizin kullandığınız bir programa herhangi bir değişikliği gerçekten yapıp yapmayacağınız da değildir. Esas olan gerekli olabilme olasılığına karşı, yazılımı değiştirme özgürlüğünün mevcut olmasıdır. Zaten özgürlükleri özgürlük yapan özelliklerden biri de, uygulama zorunluluğu olmayıp, uygulamak isteyenlere de kısıtlama getirmemesi değil midir?

Yazılımı insanların geliştirmelerine açmak

Dünyadaki hiçbir bilgisayar kullanıcısı, bilgisayarını bir diğeriyle tamamen aynı amaçlarla ve tamamen aynı şekilde kullanmaz. Bu kişilerin bilgisayar kullanış amaçları da aynı değildir. Bu kadar farklılık gösteren

bir kullanıcı kitlesine rağmen, yine de birçok noktada ihtiyaçlar ve amaçlarda bir ortaklık mevcuttur. Sizin kaynak kodunu değiştirerek eklediğiniz özellik belki başkalarının da işini kolaylaştırabilir.

Bunu anlamanın en güzel yolu, değiştirilmiş programı internet ortamına koyup, ihtiyacı olanların erişilmesini sağlamaktır. Bu değişikliği başkalarıyla paylaşmanın size bir zararı olamayacağına göre, neden yapmayasınız? Yazılımı kamuya açtığınız zaman, ihtiyacı olan insanlar bu yazılımı alıp kullanmaya başlayacaktır. Birçok kişi için yazılımı kullanan kişilerden alınan bir teşekkür, kişinin harcadığı çabaların karşılığı olmaya yeterlidir. Yazılımınızı kullanan insanların yapabileceği bir başka şey de, kendileri programlama yapamadıkları için size yeni fikirler sunmak olacaktır. Hatta yazılımı kullanan bir kısım insanlar, ona kendi değişikliklerini ekleyerek halka açma yoluna gideceklerdir. Bu şekilde önüne geçilmez bir gelişme ve daha iyiye gitme süreci, yazılımın ömrü boyunca ve o yazılıma ilgi olduğu sürece devam edecektir.

Kaynak kodunda değişiklik yapmanın önündeki engeller

Ne yazık ki, insanlığın bir bütün olarak ilerlemesini garanti eden kaynak kodunda değişiklik yapıp dağıtma işlemi, gerçek hayatta bu kadar kolay gerçekleştirilememektedir. Öncelikle günümüzde geniş çapta kullanılan yazılımların ezici bir çoğunluğu, kaynak kodu olmaksızın

dağıtılmaktadır. Bu yazılımlar ücretli veya ücretsiz dağıtılabilir. Ödenen ücrete bağlı olmaksızın, kaynak kodu olmadan dağıtılan yazılımın, üreticinin kendisinin yapmayı yeğleyeceği geliştirmeler hariç, geliştirilmesi mümkün değildir. Neredeyse bütün bir yazılım sektörü, ücretli veya ücretsiz dağıtılan yazılımların kaynak kodunun gizli tutulup sadece derlenmiş ürünlerin dağıtılması üzerine kurulmuştur.

Kaynak kodunun program ile birlikte dağıtılması her ne kadar sadece derlenmiş ürünün dağıtılmasından nispeten iyi bir durum ise de, tek başına beklentileri karşılamaya yeterli bir yöntem değildir. Günümüzde yazılım konusunu düzenleyen kanunlar, kaynak kodu elinizde olsa bile ona değişiklik yapmanızı, değiştirilmiş veya özgün hali ile kaynak kodunu ve derlenmiş ürünü dağıtmanızı yasadışı sayabilecek yapıdadır. Bu gibi durumlarda kaynak kodunun elinizde olup olmaması ulaşılacak sonucu değiştirmeyecektir.

Özgür yazılım kavramına ve bize neler getirebileceğine kısa bir göz attık. Bütün toplumun yararına olduğu açık olan bu akımın neden hâlâ bütün dünyada yazılım konusunda ki tek düşünce tarzı olmadığını merak ediyor olabilirsiniz. Ne yazık ki, gerçek hayatta bizim değindiğimizden çok daha fazla değişkeni göz önüne almak gerekiyor. Özgür yazılım konusunda bilgi vermeye ve bu değişkenleri incelemeye devam edeceğiz.

Bu yazı, (<http://ozguryazilim.org>) adlı siteden alınmıştır.

Uygarlıkla semiren bir hastalık: Alerji

Yapılan araştırmalara göre alerjik hastalıklar, dünyada en sık rastlanan hastalıklar arasında 6. sırada yer alıyor. Ama bu rakam sabit değil; alerjik hastalıkların hastalık sıralamasındaki yeri, ülkenin gelişmişliğine göre artıyor ya da azalıyor. Bu bilgiden sonra, pek çok hastalıkta olduğu gibi, dünyanın yoksul ülkelerinde alerjik hastalıkların daha sık görüldüğünü düşünebilirsiniz tabii. Ama yanılırsınız. Çünkü alerjik hastalıklar zengin ülkelerde daha çok, yoksul ülkelerde daha az görülüyor. Yani alerji bir uygarlık hastalığı.

Nalân Mahsereci

Rıfat Bey'in yüksek bürokrat olduğu anlaşıyor. Valilerle yiyip içen, kulüpte bezik oynayan bir adam. Kemal Bey onun bezik arkadaşı. Rıfat Bey, telefonda neden ortalıklarda görünmediğini soran Kemal Bey'e yakınıyor: Hart hart kaşınıyormuş efendim, ürtiker olmuşmuş... Kemal Bey bunun üzerine Rıfat Bey'in son birkaç günde yiyip içtiklerinden, ona hangisinin dokunmuş olabileceğini soruşturmaya başlıyor: Fazla kaçırıldığı hindi dolması mı, böbrek yahnisi mi, sarımsaklı cacık mı, sütle yapılmış fıstıklı irmik helvası mı, mayonezli levrek mi, halis manda kaymaklı telkadayıf mı, pasturmalı yumurta

mı, maden sulu rakı mı, sütte ezilmiş muzlu hindistan cevizi mi, hurma mı, badem ezmesi mi, kavrulmuş fındık, tuzlu badem ve şam fıstığı mı, yumurta çalkalanmış şekerli süt mü, kına kına şurubu, greyfurt suyu mu, bol tereyağıyla ezilmiş karahavyar mı, gravyer peyniri mi, tulum peyniri mi, kuzu kızartması mı, fıstıklı üzümle zeytinyağlı patlıcan-biber dolması mı, kaşarpeynirli fırında makarna mı, viskiyle soda mı, sütlaç mı, salçalı kebab mı, lahmacun mu, şişli bulgur pilavı mı, su böreği mi, nohutlu işkembe mi, karışık turşu mu, lokum mu, kokoreç mi, midye tava mı, rus salatası mı, tarator mu... Evet, "yuh

artık" dedirtecek, 10 çocuklu bir aileyi tıka basa doyuracak bunca yemeği, Rıfat Bey son 2-3 günde yemiştir.

Rıfat Bey neden kaşınıyor olabilir? İki "yemektaş", bu kadar yemek sayılıp döküldükten sonra, Rıfat Bey'e dokunan şeyin ne olduğunda karar kılarlar. Sorumlu bulunmuştur: Her zaman sandviç ekmeğini ya da francalayı tercih eden Rıfat Bey'in, bunların bulunamadığı bir akşam zorunluluktan yediği yarım dilimcik, basbayağı fırın ekmeği...

"Rıfat Bey neden kaşınıyor?", Aziz Nesin'in unutulmaz mizahi öykülerinden biridir. Nesin, pek çok öyküsünde olduğu gibi, sıkı bir toplumsuluk taşıyan bu öyküsünde de, halkın azımsanmayacak bir kısmı kuru ekmeğe talimle gün geçirirken, "kuru ekmeğe" alerjik reaksiyon geliştiren yüksek bürokratların yeme-içmelerinin hangi boyutta olduğunu ortaya serer. Tefik Fikret'in "Aksırıncaya, tıksırıncaya kadar/ Yiyin efendim yiyin" diye anlattığı "yiyicileri", Aziz Nesin ustası olduğu edebiyat türüyle, öyküyle teşhir eder.

Peki alerji konulu bir makalede bu girişin işi ne dersiniz: Konuya öyküdeki hastalıkla, yani bir alerjik hastalık olan ürtikerle bağlanmak derim. Nesin, öyküsünde yüksek bürokratların yeme-içmelerini sergilemek için o kadar gıdayı sayıp döküyor, ama bu aynı zamanda bilimsel bir yaklaşım. Çünkü, burada sayılıp dökülen bütün bu yiyeceklerin ürtikere yol açmış olması olası. Her türlü besin maddesi alerjiye yol açabilir. İkincisi Rıfat Bey'in karşısında "yiyici" arkadaşı Kemal Bey değil de, doktor olsaydı; doktor da Rıfat Bey'den son günlerde yiyip-içtiklerini sayıp dökmesini isteyecekti. Çünkü alerji etkenini, yani alerjeni araştırırken, doktorların da ilk başvurduğu şey anamnezi, yani hastanın öyküsü.

Rıfat Bey'in yediklerini sayıp dökmesi boşuna değil; her türlü besin maddesi alerjiye yol açabilir.

Alerjik uygar dünya...

Birazdan alerjiyle ilgili terimlerin tanımlarını vereceğiz, ama alerjik hastalıkların dünyadaki şaşırtıcı durumuna bakmadan önce, ilk olarak alerjinin genel bir tanımını yapmak gerek. Alerji aslında zararlı olmadığı halde, temas ettiği bazı maddelere karşı vücudun aşırı reaksiyon göstermesi durumudur. Bu reaksiyonlar genellikle, vücudun bağışıklık sistemi yoluyla oluşur.

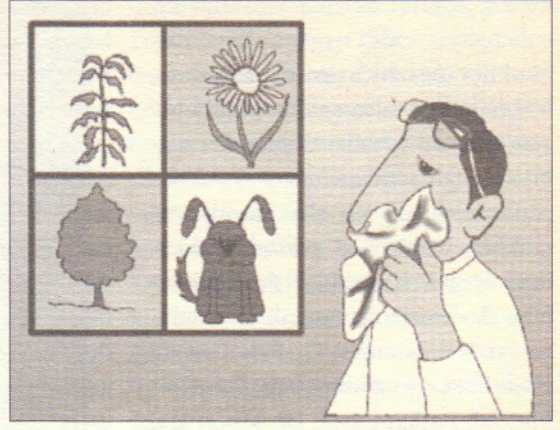
Yapılan araştırmalara göre alerjik hastalıklar, dünyada en sık rastlanan hastalıklar arasında 6. sırada yer alıyor. Genel olarak, her 4-5 kişiden birinde, alerjik bir hastalık olduğu kabul ediliyor. Ama bu rakam sabit değil; alerjik hastalıkların hastalık sıralamasındaki yeri, ülkenin gelişmişliğine göre artıyor ya da azalıyor. Bu bilgiden sonra, pek çok hastalıkta olduğu gibi, dünyanın yoksul ülkelere alerjik hastalıkların daha sık görüldüğünü düşünebilirsiniz. Ama yanılırsınız. Çünkü alerjik hastalıklar zengin ülkelerde daha çok, yoksul ülkelerde daha az görülüyor. Yani alerji, bir uygarlık hastalığı.

Örneğin alerjik hastalıklar, ABD'de kronik hastalıklar arasında erişkinlerde 3., çocuklarda da 1. sırayı alıyor. Yine alerjik olarak da gelişebilen astım hastalığı, İngiltere veya Avustralya gibi ülkelere yüzde 20'nin üzerinde bir sıklıkta gö-

rülürken, Afrika'nın kırsal bölgeleri, Çin'in bazı yerleri veya Eskimolar arasında yüzde 1'in altında görülüyor. Ülkemizde astımın görülme sıklığı, tam dünyadaki sosyoekonomik yerimize denk düşüyor: Geçiş özelliği gösteriyor. Erişkinlerde astım görülme sıklığı, yüzde 5'in altındayken, çocuklarda yüzde 5-8 arasında.

Hacettepe Üniv. Tıp Fak. Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı Erişkin Alerjisi Ünitesi'nden Prof. Dr. A. Fuat Kalyoncu, NTV'nin internet haber kanalında yer alan açıklamasında, yakın zamanda Almanya'da yapılan bir araştırmanın ilginç sonuçlarından söz ediyor. Bu araştırmada yeni bir topluma uyum sağlamanın en iyi göstergesinin dil olduğundan yola çıkılarak, Almanya'daki bir grup Türk'e evlerinde hangi dilde konuştukları sorulmuş ve sağlık kontrolleri yapılmış. Gerçekten de evlerinde aile içinde kendi dillerini konuşan Türkler'de, astım ve alerji en düşük oranda çıkarken, evde çocukları ile Almanca konuşanlarda ve Almanlar'da neredeyse benzer yüksek rakamlar bulunmuş. Burada sorun tabii, konuşulan dilde değil, konuşulan dilin göstergesi olduğu yaşam biçiminde. Aynı ülkenin kırsal kesiminde yaşayanlarda da, genelde şehirlerde yaşayanlara göre daha az astım ve alerji görülüyor.

Bu gibi verilerden yola çıkarak geliştirilen "hijyen hipotezi" oldukça ilgi çekici. Bu hipoteze göre, kişisel ve toplumsal hijyen standartlarının yükselmesi, enfeksiyonlara karşı aşılanmalar ve enfeksiyonların bulaşma riskinin azalması, alerjik hastalıkların artışı ile ters orantılı. Hipotez, günlük karşılaşılan bakteri miktarı ve sindirim sistemindeki bakterilerin türü ve belki yoğunluğunun, insanların bağışıklık sistemlerini önemli derecede etkilediğini savlıyor. Yani doğadan uzak, fanus içindeki yaşamlarımız, bağışıklık sistemimizin günün birinde karşılaştığı pek çok maddeye

Ağaçlar, çayır otları ve yabancı otların polenleri ve hayvan salya ve tüyleri, alerjilere yol açarlar.

"yabancı" muamelesi yapmasına neden oluyor. Erken çocukluk döneminde geçirilen enfeksiyonların koruyucu olduğunu gösteren bazı araştırma sonuçları, bu hipotezi destekler gibi görünüyor. Finlandiya'da tüberküloz geçiren kadınlarda astım sıklığının düşük olduğu bulunmuş. BCG (verem) aşısının, astım ve alerjik hastalıklara karşı da koruyucu olabildiği konusunda ipuçları var.

Alerjik hastalıkların gelişmiş ülkelerde neden daha sık görüldüğü sorusuna, "hijyen hipotezi" dışında yanıtlar da var. Yaşamımıza giren kimyasal maddelerin, başta ilaçlar olmak üzere, giderek artması; katkı maddeleri içeren gıdaların daha çok tüketilmeye başlanması; hava kirliliği; ani hava değişiklikleri; ozon tabakasının delinmesi sonucu ultraviyole ışınlarına maruz kalınması; bitki örtüsünün giderek azalması, açık alanlarda çalışmaktan büroda çalışmaya geçilmiş olması; az güneş gören, boydan boya halı kaplı, iyi havalandırılmayan kapalı ve dar alanlarda topluca yaşanması; bu ortamlarda daha çok partikül solunması; ev içinde kedi, köpek, kuş vb. hayvanların beslenmesindeki artış; bebeklerin anneler tarafından daha az oranda emzirilmesi; sigara alışkanlığının yayılması gibi etkenler, alerjik hastalıkların artışı tetikliyor. Bir anlamda bağışıklık sistemlerimiz, doğadan uzak ve endüstriyel yaşamımıza uyum sağlamaya ya da sağlayamama tepkileri veriyor.

Şimdi, insanlığın geleceğini tehdit eden hastalıklardan biri gibi gözükene ve sık görülmeleri, süreklilik göster-

Kentli insanın doğayla karşılaşması, alerjik hastalıklarla sonuçlanabiliyor.

meleri, kişinin normal yaşamını kısıtlamaları, ciddi işgücü kaybı ve okul devamsızlıklarına yol açabilmeleri ve en önemlisi anafilaksi gibi bazen ölümcül olabilecek biçimler alabilmeleriyle, dikkate değer sağlık sorunları arasında yer alan alerjik hastalıklara biraz daha yakından bakalım. Alerjik hastalıklar ile ilgili bu bilgi derlemesinin önemli kaynaklarından biri, İstanbul Tıp Fakültesi, İç Hastalıkları Anabilim Dalı Alerji Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Murat Dal ile yaptığımız söyleşidir. Diğer kaynaklar, makalenin sonunda belirtilmiştir.

Alerji, alergen, alerjik reaksiyon, duyarlılanma

Bizi zararlı organizmalara karşı koruyan bağışıklık sistemimiz, istilacıları (antijen) zararsız hale getirme görevi üstlenen savunmacılar (antikor) üretir. Yaşam ortamımızda her gün yüz binlerce yabancı proteinle karşılaşırız. Bunları besinlerle, soluyarak, kan (böcek ısırması ve enjeksiyonla) ve deri yoluyla vücudumuza alırız. Bağışıklık sistemi normalde bunları vücuttan eler. Örneğin bağırsanın peristaltik hareketleri gibi mekanik bariyerlerle, mide asidi, hormonlar gibi biyokimyasal bariyerlerle besinlerle aldığımız proteinlerin

bir kısmı bertaraf edilmektedir. Ama bazen bağışıklık sistemi, zararlı olmayan kimi yabancı maddelere karşı aşırı bir reaksiyon verir. Bu reaksiyonlara, **aşırı duyarlılık** ya da **alerji** adı verilir. Vücuda girdiğinde, alerjik bir reaksiyona yol açan protein yapısındaki antijenlere de **alerjen** denir. Alerjik reaksiyonlar tek tip değildir, birçok yolla ortaya çıkabilir, vücudun değişik bölümlerinde meydana gelebilir ve çeşitli şiddetlerde olabilirler.

Yaşamımızın başlangıcında organizmamız yabancı maddelerle karşılaştığında, bağışıklık sistemimiz onları tanımayı ve belleğine almayı öğrenir. Duyarlılanma, bağışıklık sisteminin antijenle temas etmesi, onu belleğine alması ve ona karşı özel antikorlar üretmesidir. Daha sonraki karşılaşmada bağışıklık sistemi antijeni kolayca tanıyacak ve hemen reaksiyon gösterecektir. Yani kişinin herhangi bir alerjene karşı duyarlı olabilmesi için, o alerjenle daha önce karşılaşmış olması gerekmektedir. Bir alerjene karşı duyarlılanma süreci, kişiden kişiye değişir.

Alerjik bünyeli olmak

Alerjik bünyeli olmak, genetik olarak alerjik hastalıklara yatkınlık göstermek anlamına gelir. Tıpta bu durum özel bir terimle adlandırılmış: **Atopi**. Ailesinde, 1. kuşaktan yakın bir akrabasında alerjik rahatsızlık bulunanlar atopik kişiler olarak adlandırılır. Atopik kişiler genetik olarak alerjik reaksiyonlarda rol alan bir tür (IgE tipi) antikor üretme eğilimindedir.

Anne veya babadan birisi alerjik ise çocukta alerjik hastalığa rastlanma olasılığı yüzde 40 dolaylırındayken, hem anne hem de babanın alerjik olduğu durumda

Anne ve babası alerjik çocukların, alerjik bir hastalığa yakalanma olasılıkları yüzde 70.

bu oran yüzde 70'e çıkabiliyor. Üstüne bir de büyükanne-büyükbaba ve nine-dededen birinde alerjik hastalık varsa, o zaman neredeyse kaçarsınız yok, alerjik bir hastalığa yakalanma olasılığınız yüzde 80. Yine de atopik kişilerde alerjik hastalıkların gelişip gelişmemesi çevresel alerjenlerle karşılaşma yoğunluğuna bağlı olarak değişir.

Alerjik hastalıklar, genetik etken olmaksızın da gelişebilir. Daha önce de söylediğimiz gibi, yaşam ve ortam şartları, alerjik olayların oluşmasını etkileyen en önemli unsurlardır.

Alerji mekanizması

Alerjiler oluşum mekanizmalarına göre, 4 ayrı tipte değerlendirilir. En iyi bilinenler I. tip alerji reaksiyonlarıdır. Bu tip reaksiyonlarda alerjik birey, çevresel alerjenlerle temas etmesinden sonra, Immünoglobulin E (IgE) adlı özel bir tip antikor salgılar. Sağlıklı bireylerde IgE düzeyi düşüktür. Ama alerjik hastalığı olan kişilerde, yüksek IgE düzeylerine rastlanmaktadır. İnsan vücudunda yer alan mast hücreleri (bağ dokusu hücreleri) ve bazofiller de alerjik reaksiyonlarda yer alırlar. Tekrar eden alerjen uyarısı sonucunda üretilen IgE, mast hücreleri ve bazofillerin yüzeyine yapışır ve takip eden alerjen yüklemeleriyle, bu hücrelerin duvarını patlatır. Bu da, histamin, heparin, serotonin gibi maddelerin bu hücrelerden serbest kalmasına yol açar. Bu maddeler dokularda sıvı birikimi ve düz kasların gevşemesi ya da kasılması, sinir uçlarının uyarımı gibi sonuçlara neden olurlar. Nitekim, burun akması, gözlerde sulanma, ciltte kızarıklık gibi gözle görülebilen alerji belirtileri histaminin açığa çıkmasından ileri gelir.

Alerjik reaksiyonla ortaya çıkan histamin, burun akıntısı, gözde sulanma ve ciltte kızarıklık gibi bulgulardan sorumludur.

Belli başlı alerjik hastalıklar

Alerjik hastalıkları, alerjenin vücuda giriş rotasına ve alerjik reaksiyonun gerçekleştiği yere bağlı olarak ortaya çıkan bulguları üzerinden, solunum sistemi, deri ve göz hastalıkları olarak gruplamak mümkün. Solunum sistemi alerjileri, alerjik astım, alerjik sünizit ve saman nezlesi (alerjik rinit) olarak sayılabilir. Deri hastalıkları ise, atopik dermatit (egzama), kontak (temas) dermatit ve ürtiker gibi hastalıklardır. Gözde ise, alerjik konjonktivit yani göz nezlesi görülebilir.

Alerjik astımın en önemli bulguları, öksürük, nefes darlığı ve hışırtılı solunum, göğüste tıkanıklıktır. Bu yakınmaların aniden ve krizler şeklinde ortaya çıkması, bir müddet sonra kendiliğinden ya da tedaviyle düzelmesi, tekrarlaması, gece uykudan uyandıracak şekilde olması çok tipiktir. Saman nezlesinde, burun tıkanıklığı, burun akıntısı, aksırık-hapşırık, boğazda, genizde kaşıntı, gözlerde sulanma gibi birtakım belirtiler görülür. Göz nezlesinde, gözlerde kızarıklık, sulanma olur. Kontak dermatitte özellikle alerjenle temas yerindeki deri kırmızı, kaşıntılı, iltihaplı ve kabarcıklı bir hal alır. Atopik dermatitte (egzama) dirsek içlerinde, boyun ve bacak katlarında kurur, kızarıklar, kaşıntılı bir döküntü olur. Bu döküntüler, bebeklerde yanaklarda, kulak arkalarında, bacaklarda ve uyluktadır. Ürtikerde ise, vücudun farklı yerlerindeki deride yuvarlak kırmızı döküntüler oluşur.

Bunların dışında, besin, ilaç ve böcek ısırmasıyla oluşan alerjilerde, çok daha karışık bir bulgu tablosu ortaya çıkabilir. Örneğin besin alerjilerinde ürtiker, egzama, hırıltılı solunum, kusma ve ishali bir arada görmek olasıdır.

Anafilaksi

Anafilaksi, alerjiye bağlı olarak ani ortaya çıkan ve acilen tedavi edilmezse ölümcül olan sistemik, tehlikeli bir tepkidir. Aşırı duyarlılık olarak da bilinir. Anafilaksi de, solunum sistemi, kan dolaşımı sistemi gibi vü-

Saman nezlesinde, burun tıkanıklığı, burun akıntısı, hapşırık, boğazda, genizde kaşıntı, gözlerde sulanma gibi belirtiler görülür.

cudun hayati sistemleri devreye girer ve bu sistemlerde bir şok tablosu oluşur. Tablonun ağırlığına bağlı olarak değişen derecelerde yüzde, dudakta, dilde, boğazda aniden şişme; tıkanma, ciltte solukluk, kızarıklık, kaşıntı ve kabarıklıklar, döküntüler, nefes darlığı, hırıltılı solunum, tansiyon düşmesi, ateş, terleme, çarpıntı, kalpte ritim bozukluğu, morarma, kusma, karın ağrısı, ishal, havale geçirme, solunum durması, bilinç kaybı ve ölüm olabilir. Anafilaktik şok alerjenle temastan sonra saniyeler içinde, çok kısa sürede gelişebildiği gibi, saatler sonra da oluşabilir. Besin alerjileri, ilaç alerjileri ve arı sokması, anafilaksiye yol açabilmektedir.

Bahara dikkat!..

Alerjik rahatsızlığı olan hastalar, iki gruba ayrılabilir. Birincisi mevsimsel şikayetleri olanlar, ikincisi rahatsızlıkları yıl boyu sürenler. Özellikle polenler, küf mantarı sporları gibi alerjenlere karşı duyarlılanmış kişilerde, bu maddelerin yoğunluğunun arttığı dönemlerde, alerjik rahatsızlıklar oluşur.

Polen alerjisine yol açan başlıca üç bitki ailesi vardır: Çayır otları, ağaçlar ve yabani otlar. Alerji hastaları, havadaki polen konsantrasyonunun belli bir düzeyi geçmesinden sonra, alerjik belirtiler gösterir. Ağaçlar, Ocak-Mayıs arası, çayır otları

Mayıs-Temmuz arası, yabani otlar Temmuz-Ekim arası polen verir. Polene karşı olan alerji, alerjik saman nezlesi, alerjik göz nezlesi, alerjik astım ve akut ürtiker şeklinde ortaya çıkabilir. Polenlerin yoğunluğu azaldığında, yani mevsim değiştiğinde, hastadaki bütün bulgular ortadan kalkar. Yine küf mantarları sporlarının da, havanın sıcak ve nemli olduğu zamanlarda, örneğin yaz sonu ve sonbahar başlangıcında havadaki yoğunlukları artar.

Ama bazı hastaların şikayetleri yıl boyu sürer. Bunlarda alerjen daha çok ev tozu akarları gibi, bütün yıl karşılaştıkları maddelerdir.

Solunumsal alerjenler

Solunarak vücuda alınan ve alerjik reaksiyon yol açan alerjenler arasında, ev tozları sayılabilir. Ev tozları homojen değildir, içinde insan derisi, insan tüyleri, kumaş parçacıkları vb. yer alır. Ama ev tozlarını alerjen deposu haline getiren şey, ev tozları içinde yaşayan, akar (mite) denen küçük hayvancıklardır. Bunlar örümceğe benzeyen canlılardır, gözle görülmezler. Ortalama 0,3 mm uzunluğundadırlar. İnsanların deri döküntüleri ile beslenirler. Yatak içleri, yastıklar, yorgan vb. yerleştikleri yerlerdir. Depo, silo gibi yerlerde de yoğun olarak bulunurlar. Dışkıları da alerjiktir. Yataklardan alınan 1 gr tozda 2 bin-15 bin arasında akar bulunabilir. Ev tozu akarlarına karşı olan alerji, astım, saman nezlesi ve göz zarında iltihaplanmaya yol açar. Akar alerjilerinde, yakınmalar özellikle uykudan uyanınca başlar. Belirtiler yıl boyunca sürer, ancak kışın

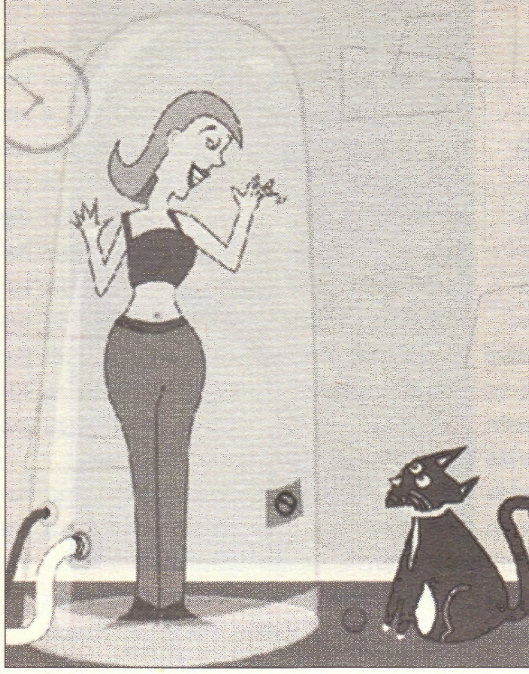
ya da sonbaharda kötüleşme gösterebilir.

Polenler, solunum alerjenlerinin başında gelir. Bitkilerin erkek tohumu olan polen tanelikleri, birçok alerjik protein içerir. Ortalama polen boyutu 0,005 mm'dir. Küçük ve ince olanlar rüzgâr yoluyla dağılır; daha büyük olanlar ise böceklerle taşınır. Rüzgârla dağılan polenler, geniş bir alana yayılır ve daha alerjiktirler.

Küf mantarları da gözle görülmeyen alerjik etkisi olan sporlar üretirler. Ev dışında, çürüyen bitkiler üzerinde ve havada bulunabilecekleri gibi, evlerin güneş görmeyen nemli yerlerinde de bulunabilirler. Polenler gibi atmosferdeki spor sayısı da hava koşullarına bağlıdır.

Evdeki hayvanlar

Kedi ve köpek gibi evde beslenen hayvanların hem tüyleri, hem de salyalarındaki proteinler alerjendir. Bu hayvanlar kendilerini yalayarak temizledikleri için, salyalarındaki proteinler tüylere yapışır ya da havaya saçılır. Tüyler ve salyadaki proteinler, hayvan okşandığında deri yoluyla ya da havadan solunum yoluyla alındığında, alerjik bünyeli kişilerde bir alerjen gibi etki gösterebilir. Bu nedenle atopik kişilerin evde hayvan beslememeleri önerilmektedir. Kediler köpeklerden daha alerjiktir. Kuşların alerjikliğı tartışmalıdır.

Kedi ve köpek gibi evde beslenen hayvanların hem tüyleri, hem de salyalarındaki proteinler alerjendir.

Böcek sokmaları

Hamamböceği, kalorifer böcekleri, tahtakurusu, sivrisinek, atsineği ve pire gibi haşerelerin ısırmasıyla, tükürük ve dışkılarının solunum veya cilt yoluyla vücuda girmesiyle, yabancılar ve balarılarının zehirlerine karşı bazı kişilerde alerjik reaksiyonlar gelişebilmektedir. Böcek alerjenleri alerjik burun nezlesi ve astıma neden olabilmekte; arı sokmalarında ise 10-15 dakika içinde sokma yerinde sınırlı veya tüm vücutta hafif veya ağır bir reaksiyon gelişebilmektedir.

Arı alerjisine ait ilk yazılı kayıtlar, MÖ 2641 yılında Mısır Firavunu Menses'in yabancısı tarafından sokulup ölmesine aittir. Arı alerjisi, özellikle arı tarafından birkaç kez sokulan ve genetik olarak yatkın kişilerde ortaya çıkar. Arıya karşı alerjisi olanların, yanlarında arı soktuğu takdirde acil müdahale için ilaç taşımaları ve bunları kendi kendilerine kullanmayı öğrenmeleri gereklidir.

Besin alerjisi

Besin alerjilerine çocuklarda daha sık rastlanır. 3 yaşına kadar takip edilen 480 yenidoğanın özellikle yaşamlarının ilk yılında daha sık olmakla birlikte, yüzde 28'inde gıda reaksiyonu saptanmıştır. Birkaç ülkede yapılmış çalışmalarda 1 yaşına

kadar olan çocukların yüzde 2,5'unda inek sütü alerjisi saptanmıştır.

Her türlü besin maddesine karşı alerjik reaksiyon oluşma olasılığı vardır. Peynir, yoğurt, ekmek, bira ve şarap gibi mayalı gıdaların alerjikliğı bilinmektedir. En sık alerjiye yol açan besinler inek sütü, tavuk yumurtası, soya fasulyesi, ceviz, fındık, yerfıstığı, balık, kabuklu deniz hayvanları ile buğday ve diğer tahıllardır.

Besin ile ortaya çıkan alerjilerde, deri, mide-bağırsak sistemi ve solunum sistemi bulguları ortaya çıkabilir. Bunlar alerjiyle ilgili antikor olan immünooglobulin E (IgE) aracılığıyla olabildiği gibi, IgE'den bağımsız da oluşabilir. Alerjiye neden

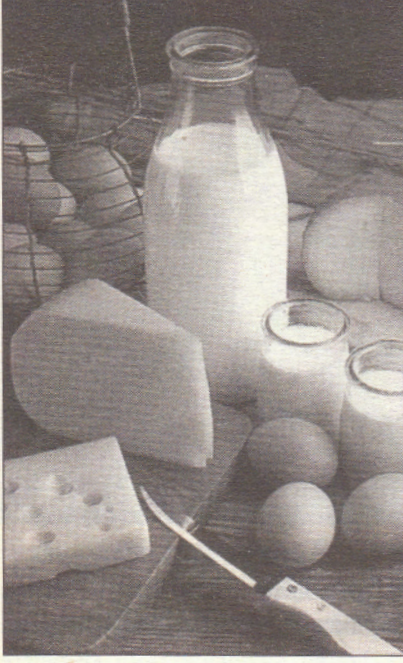
olan besinin alınmasından sonraki dakikalar veya saatler içerisinde, alerjinin yerleştiği bölgeye bağlı olarak, değişik şikayetler görülmeye başlar. Dudaklarda, dilde, boğazda şişme, yanma, kaşıntı, yüzde kızarıklık seste kabalık görülebilir. Kramp şeklinde karın ağrıları, bulantı, kusma ve ishal oluşabilir. Bebeklerde gelişme geriliğı dikkati çeker. Hapşırma, burunda kaşıntı, akıntı, tıkanıklık, göz yaşarması, gözlerde kaşıntı olabilir. Astım tablosu gelişebilir. Bunların besinlere bağlı olup olmadığı ve hangisine bağlı olduğu testlerle anlaşıldıktan sonra, o besin hastanın diyetinden çıkarılır. Bir süre bu gıdayı almayan kişide zamanla duyarlılık kaybolabilmektedir. Besinler, alerjik olaylar dışında da besin zehirlenmesi gibi önemli sorunlara yol açabilirler ve bunların alerjik olaylardan ayrımı zor olabilir.

Gıda katkı maddeleriyle gelişen alerjiler

Teknoloji ilerledikçe, modern kentli yaşamda zaman darlığı sorunu arttıkça, eskiden evlerde doğal ve taze olarak hazırlanan gıdaların yerini, fabrikasyon olarak hazırlanan ve uzun süre marketlerde bozulmadan saklanması gereken gıdalar alıyor. Bir gün içinde tükettiğimiz gıdalarda,

Arı tarafından birkaç kez sokulmayla oluşan arı alerjisi, ölümcül olabilen anafilaksiye yol açabilir.

En sık alerjiye yol açan besinler arasında, inek sütü ve tavuk yumurtası da vardır,

yaklaşık 2 bin tane katkı maddesi var. Koruyucular, kıvam arttırıcılar, lezzet arttırıcılar, renklendiriciler, tatlandırıcılar vb. her gün aldığımız yiyecek ve içeceklerle ekleniyorlar.

Alerji geliştirdiği bilinen bazı katkı maddeleri şunlar: Yapay tatlandırıcı olarak bilinen aspartam, gıda koruyucusu olarak kullanılan benzoatlar, yine koruyucu olan parabenler ve sülfidler, antioksidan olarak kullanılan BHA (butillenmiş hidroksinazolil) ve BHT (butillenmiş hidroksitoluen), gıdalara renk vermek için kullanılan gıda boyaları, lezzet arttırıcı olarak kullanılan MSG (monosodyum glutamat-E621), hem koruyucu, hem renklendirici, hem de lezzet arttırıcı olarak kullanılan nitrat/nitritler...

Duyarlı insanlarda en iyi yol, hekimden alerjik reaksiyon bulgusunun nedeni olabilecek maddelerle ilgili bilgi alınması, hangi gıdada hangi katkı maddesinin bulunduğu bilmesi ve bunlardan uzak durulması.

İlaç alerjileri

Hastalıkların tanı ve tedavileri için art arda ilaçlar geliştirildikçe, bunlarla birlikte oluşan alerjik reaksiyonların görülme sıklığı da artıyor. Hemen her ilaç alerjiye neden olabilir, ama

bazı ilaçların kullanımı sırasında buna daha sık rastlanmaktadır. İlaçların çoğu kendi başlarına alerji etkili değildir; vücuda girdiğinde birtakım proteinlerle birleşerek alerjik etkinlik kazanırlar. Kullanılan ilaca; kullanan kişinin yaşına, cinsiyetine, genetik özelliklerine ve diğer hastalıklarına; daha önce aynı ilacın kullanılıp kullanılmadığına; ilacın verilme yoluyla bağlı olarak, alerjik reaksiyonların görülme olasılığı değişmektedir. Alerjik reaksiyon bir ilacın ilk alınmasının ardından ortaya çıkmaz. Genellikle bu ilaç daha önceden alınmış olmalıdır.

İlaça bağlı alerjik olaylar, ciltte görülen kurdeşen ve egzamadan kan hücrelerinin sayı ve fonksiyon bozukluklarına; anafilaksi, ateş, serum hastalığı gibi sistemik tablolardan böbrek, karaciğer ve damar iltihabına; safra kanallarının tıkanması, ani nefes darlığı, sarılık ve zatürreden, göğüste, karında su toplanması gibi belirli organlara özel olarak görülen bulgulara kadar çok farklı görünümlere sahiptir. İlaç alımıyla olayların başlaması arasında geçen süre birkaç dakikadan, 1-2 haftaya kadar değişmektedir.

En sık antibiyotik grubu ilaçlar ilaç alerjisine neden olurlar, ilaç alerjilerinin yüzde 45'inden sorumludurlar. Adı en sık anılan penisilin alerjisidir. Aspirin ve romatizma ilaçları da, ilaç alerjilerinin yüzde 17'sinden sorumludur. Renkli röntgen filmi çekmek için kullanılan ilaçlarla, diş çekimleri ve ameliyatlarda kullanılan uyuşturucu ilaçlar da önemli ilaç alerjisi nedenlerindendir. Bu ilaçlar dışında birçok ilaç, alerjik reaksiyona neden olabilir. Örneğin gut hastalığında kullanılan allopurinol, antibiyotik sınıfından kinolonlar, sülfä içeren ilaçlar, sara ilaçları, bazı hormonlar (örneğin insülin), vitaminler gibi. Bazı çocuk aşılarının hazırlanması sırasında yumurta proteinleri ve bazı jel maddeler aşıya karışabilmektedir. Bunlara bağlı alerjiler de görülebilir.

Bir ilaç kullanırken ortaya çıkan yeni bir sağlık sorunu, ilaçla ilişkili veya ilişkisiz olduğuna karar verile-

mese bile, o ilacı reçete eden hekime bildirilmelidir. Eğer hasta herhangi bir ilaca karşı geçirilmiş bir alerji öyküsüne sahipse, başka ilaçları kullanması gerektiğinde de bunu hekime bildirmelidir. Çünkü bazı ilaçlar arasında çapraz reaksiyonlar olabilmektedir; yani birine duyarlı olduğunda, bununla çapraz reaksiyon gösteren bir diğerine de duyarlı hale gelinebilir.

İlaç alerjisi varlığını araştırmak için alerji deri testi ve bazı ilaçlar için (örneğin penisilin) RAST testi yapılabilir. Gereksiz yere uygun olmayan dozlarda düzensiz ilaç kullanımları ilaç alerjisini davet edeceği için, bu tür uygulamalardan sakınılmalıdır.

Alerji yapan aksesuarlar ve kimi aparatlar

Alerjik bünyeli kişilerin işi gerçekten zor görünüyor. Çünkü, cildin herhangi bir madde ile genellikle uzun süreli ve tekrarlayan temasları sonrasında bile, ciltte alerjik hastalıklar gelişebilir. Temas edilen cilt alanında kızarıklık, kabarıklık, kalınlaşma, çatlaklar, soyulma, kaşıntı, sulanma ve kabuklanmalar görülebilir.

Kadınlar arasındaki günlük konuşmalara girmiş kimi cümleler vardır: "Altın dışında takı takamıyorum, alerji yapıyor" gibi... Gerçekten de, özellikle nikel karışımli imütasyon takılara karşı alerji gelişebilir. Ama altının alerji yapmadığı doğru değildir. Düşük ayarlı altınlara da alerji gelişebilir, ancak 20 dereceden yüksek ayarlı altınlar alerji yapmaz. Aksesuarlar, genelde temas bölgelerine yakın yerlerde alerji oluşturlar. Örneğin küpe taktığınızda, kulak me-

Bebecğin ellerinde alerjik reaksiyon sonucu, kırmızı, iltihaplı kabarcıklar oluşmuş.

mesine yakın kısımlarda, boyunda, döküntülü kızarıklıklar oluşabilir.

Nikel, kemer tokası ve kol saatlerinde de bulunabilmektedir. Nikel kullanılmış fermuarlar, çıtçılar, kancalar ve gözlük çerçeveleri de alerji oluşturabilir. Krom kaplı malzemeler de, kişilerde kontak dermatite neden olabilmektedir. Cıva da duyarlılığı olanlarda reaksiyon oluşturur. Cıva, kimi lens solüsyonlarında kullanılmaktadır.

Şimdi iyice şaşırtacak bir malzeme: Diş hekimliğinde kullanılan kimi protezler, kullanan hastalarda alerji geliştirebilir. Bu durumlarda alerjen, protezin yapımında kullanılan kimi maddelerdir. Bunun dışında kadınların kullandıkları tamponlar, alerjik reaksiyon, hatta anafilaktik şok meydana getirebilmektedir.

Kozmetik malzemeler

Her türlü kozmetik malzeme de alerjik reaksiyon oluşturabilir: Elini-ze, yüzünüze, vücudunuza, saçınıza sürdüğünüz bütün kozmetikler, saç boyasından göz farlarına, dudak boyalarından tırnak cilasına, parfümünden güneş kremlerine kadar... Saç boyalarında kullanılan parafenilendiamin en sık sorumludur. Elbise boyaları da, alerji oluşturabilmektedir.

Cilde sürülerek kullanılan kozmetik malzemeler, kontakt dermatite neden olabileceği gibi; deodorant,

Egzamada, dirsek içlerinde kuru, kızamık ve kaşıntılı bir döküntü olur.

Ele, yüze, vücuda ve saça sürülen bütün kozmetikler, alerjik reaksiyon geliştirebilir.

parfüm gibi havaya saçılan kozmetikler, alerjik astım krizine yol açabilirler. Bunun için öncelikle hipoallerjenik ibareli ürünlerin kullanılmasına dikkat edilmeli ve tanınmamış markaların kozmetik malzemeleri kullanılmaktan kaçınılmalıdır.

Lateks alerjisi

Sağlık çalışanlarında (doktor, hemşire vs.) en sık rastlanılan alerjilerden biri, lateks alerjisidir. Lateks, Brezilya'da yetişen tropikal kauçuk ağacının (*Hevea brasiliensis*) özsuyundan üretilen bir maddedir; lastik içerikli birçok üründe, örneğin lastik eldivenler (ameliyat eldivenleri), balonlar, prezervatifler, elastik yapışkan bantlar, çeşitli sonda ve kateterler, lastik ayakkabılar, spor malzemelerinde bulunur. Sağlık çalışanları dışında, lastik endüstrisinde çalışanlar ve çok fazla cerrahi operasyon geçirenlerde de lateks alerjisine sık rastlanmaktadır.

Lateks duyarlılığı olanların deri veya göz, burun, akciğerler, ağız, anüs ve vajina mukozaları bu madde ile karşılaştığında, alerjik reaksiyon oluşur. Deriye temas halinde, kızarıklık, şişlik, kaşıntı ve çatlama oluşabilir. Lateksin solunumuyla alınması daha ciddi sonuçlara yol açabilir. Örneğin, ameliyat eldivenlerindeki pudraya yapışmış lateks parçacıkları solunduğunda, gözlerde kızarıklık, kaşıntı ve sulanma, hapsirme, burun akması olabileceği gibi; göğüste sıkışma, nefes almakta zorluk gibi bir

astım tablosu da oluşabilir. Lateksten yapılmış balonların şişirilmesi ya da patlaması da yüzde ciddi şişmelere neden olabilir. Duyarlı erkek ve kadınlarda, lateksten yapılmış prezervatiflerin kaşınma ve şişlik oluşturmalarına rastlanmıştır. Lateks, hayatı tehdit eden bir reaksiyon olan anafilaksi de geliştirebilir. Bu tür reaksiyonlar, kadın doğum muayeneleri, doğum, ameliyat veya diş operasyonlarında oluşabilir.

Sağlık çalışanlarında lateks alerjilerine sık rastlanması sonucunda, içinde lateks olmayan ameliyat eldivenleri üretilmeye başlanmıştır, ama bunlar daha pahalıdır.

Özel bir durum: Egzersiz alerjisi

Başlığı yanlış okumadınız: Yavaş koşu, tenis, futbol, bisiklet, kayak hatta aerobik gibi birçok egzersiz türü alerjik reaksiyonlara yol açabilir. Bu reaksiyonlar, ciltteki hafif kızarma ve kabartılardan karın ağrısı, bulantı ve kusmaya, astım krizinden anafilaksiye kadar çok farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Egzersiz alerjisi asıl olarak, kimi gıdalarla ilişkilidir. Egzersizden 2-4 saat önce alınan bazı besinler, egzersiz alerjisine neden olurlar. Bunun dışında kimi hormonal faktörler ve sindirim sistemi hastalıkları da egzersiz sırasında alerjik reaksiyon başlatabilmektedir. Örneğin adet dönemindeki kadınlarda egzersiz alerjisi riski daha fazladır.

Egzersize bağlı olarak astım krizi

de oluşabilir. Egzersiz astımın nedeni, aşırı nefes alıp verme nedeniyle hava yollarında ısı ve sıvı kaybı olmasıdır. Soğuğun etkisiyle, astımlı hastada kriz meydana gelebilir. Deride sıcaklık, kızarma, kaşıntı, kurdeşen olmaksızın; inatçı, kuru öksürükle beraber hırıltılı solunum ve nefes darlığı oluşur. Belirtiler egzersiz sırasında veya sıklıkla egzersizden 5-10 dakika sonra görülür. Cinsel ilişki sırasında ortaya çıkan seks astımı da egzersiz astımının bir türüdür.

Egzersiz alerjini önlemenin yolları şunlardır: Egzersizden 4 saat öncesine kadar yemek yenmemesi, hiçbir ilaç alınmaması; ağır egzersizlerden önce ısınma hareketleri yapılması; egzersizlerin birden değil vücudu soğutarak yavaş yavaş kesilmesi; çok sıcak, nemli ya da soğuk ve kirli havada egzersizden kaçınılması ve öncü belirtiler ortaya çıkar çıkmaz egzersize son verilmesi.

Psikolojik faktörler

Alerjik hastalıkların gelişiminde, yakınmaların ortaya çıkmasında ve hastalığın kontrolünde psikolojik durumun da katkısı vardır. Stresin alerji nedeni sayılıp sayılmadığını sordüğümüz Prof. Dr. Murat Dal, "Alerjik yatkınlığı olmayanlarda, stresin bir reaksiyon oluşturduğunu düşünmüyorum" diyor. Ama kişi atopikse, psikolojik durum yüzde 30 gibi bir oranla alerjiyi tetikleyebilir. Özellikle astım ve alerjik rinitte, kişinin psikolojik durumu gerçekten önemlidir. Ama yalnızca stres ya da üzüntü değil, bazen aşırı sevinç ya da

atılan bir kahkaha da astım krizini başlatabilir.

Alerjik hastalıkların teşhis ve tedavisi

Alerjik hastalıklar teşhis edilirken, hekimin ilk yapacağı hastadan ayrıntılı bir anamnez (hastalık öyküsünü) almaktır. Alerjik hastalık belirtilerine benzer belirtileri olan kişilerde, ailede benzer hastalığı olanların varlığı, şikayetlerin süregelen ve tekrarlayıcı olması, mevsimlere göre değişmesi, diğer alerjik hastalıkların eşlik etmesi tipik özelliklerdir. Hastanın anamnezi, kanda IgE tipi antikorların araştırılması, alerjik cilt testleri ve hastalığın tipine göre değişen diğer incelemelerle birleştirilerek kesin teşhis konulabilir.

Tedavi ile alerjik bünye değiştirilemez. Ancak, alerjik hastalıklar kontrol altına alınabilir ve hastanın yakınmaları giderilip, yaşamının kısıtlanması önenebilir, normal yaşamına dönmesi sağlanabilir. Tedavi kişiye göre değişmekle birlikte, alerjik hastalıklarda korunma, yani alerjiden uzak durmak esastır. Bunun için, öncelikle alerjiye neden olan madde veya maddeler belirlenmelidir. Korunmanın içine, şikayetleri alevlendirecek yerlerde bulunmaktan kaçınmak da girer. Örneğin kişi astımlıysa, tozlu, rutubetli, havalandırılmamış, sigara içilen yerlerde olmamaya özen göstermelidir.

Korunmanın yeterli olmadığı durumlarda, ilaçlara başvurulur. Alerji tedavisinde, alerjik reaksiyon sonrası oluşan histaminin etkilerini ortadan kaldırma amaçlı olarak antihistaminikler ve kortizon türevi ilaçlar kullanılır.

Hekimler alerjik hastalıkları, akut ve kronik olarak değerlendirir. Akut alerjilerde, bulgular devam ettiği sürece alınacak ilaçlarla kısa süreli tedaviler uygulanabilir. Ama kronik alerjilerde,

Alerjiyi tespiti yarayan bir cilt testi uygulaması.

tedavi devamlılık göstermek durumundadır. İlaçlar sürekli kullanılmakla birlikte, zaman zaman kesilerek, ilaçsız kontrol ve korunma önlemleri izlenebilir. Hekim kontrolü olmadan, kendi başına ilaç kullanmak ve başlanan tedaviyi kontrolsüz sürdürmek doğru değildir ve yan etkilerin görülme riskini artırır.

İlaçlarla, yakınmalar kontrol altına alınamıyorsa, immünoterapi denilen duyarısızlaştırma (hiposentizasyon) yöntemine başvurulabilir. Bir tür aşı tedavisi olan bu yöntemde, duyarlı olunan alergen, belirli aralıklarla, artan dozlarda hastaya verilir. Bu alerjene karşı vücudun bağışık hale gelmesi sağlanır. Tedavi süresi 4-5 yıldır.

Alerjik hastalıkların tedavisinde, bağışıklık sistemi tepkilerini kontrol altında tutacak kimi yeni ilaçlardan söz ediliyor. Bu konuyu sordüğümüz Prof. Dr. Murat Dal, "Alerjilerde, bağışıklık sistemi aşırı çalışır. Az çalışsa, kanser gibi birtakım hastalıklar ortaya çıkacaktır. O nedenle, bağışıklık sistemine yönelik ilaçları kullanmayı doğru bulmuyorum" diyor.

KAYNAKLAR

- 1) İÜ Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Anabilim Dalı Alerji Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Murat Dal ile yapılan söyleşi.
- 2) www.popularmedikal.com. Bu internet adresinde, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları ABD İmmunoloji Bilim Dalı'nda görevli Uzman Dr. Cengiz Kırmaz'ın alerji konulu çok sayıda makalesi yer alıyor.
- 3) www.ntvmsnbc.com/news/269536.asp. Haberde, Hacettepe Üniv. Tıp Fak. Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı Erişkin Alerjisi Ünitesi'nden Prof. Dr. A. Fuat Kalyoncu'nun açıklamalarına yer veriliyor.
- 4) www.hepa-systems.com/alerji/alerji.htm.
- 5) www.genetikbilimi.com/genbilim/alerjivuruyor.htm. Bu adreste, Acıbadem Carousel Hastanesi, Göz Hastalıkları Uzmanı Op. Dr. Leyla Çelikol'un açıklamalarına dayanan bir haber yer alıyor.
- 6) www.e-kolay.net/saglik/haber.asp. Bu haberde, Memorial Hastanesi Çocuk Hastalıkları Merkezi'nden Pediatrist Dr. Arzu Özgeneci'nin açıklamaları yer alıyor.
- 7) Ana Britannica Ansiklopedisi; Alerji Maddesi, 1. Cilt; Anafilaksi Maddesi, 2. Cilt; 1993 Baskısı.
- 8) İÜ Eczacılık Fakültesi, Farmakoloji Ders Notları.

Alerjik hastalıklar, ilaçlarla kontrol altına alınamıyorsa, immünoterapi denilen bir tür aşı tedavisine gidilir.

Bir sarı hayalin peşinde... Endemik Anadolu yabankoyununu ziyaret

Anadolu yabankoyununu (*Ovis gmelini anatolica*) çok sevdik. Sizlere onlardan selam getirdik. Erkekleri resimlerinde gördükleri kadar yakışıklı ve görkemli, dişileri ise tahmin edemeyeceğiniz kadar narin, ürkek ve tezcanlı; tıpkı Anadolu insanı gibi. Koklayacak kadar yaklaşamadık, onun yerine mis kokulu Bozdağ bitkilerini içimize çektik. Ciğerlerimizde çiçeklerin kokusu, hafızamızda ise boz-sarı dağ perilerinin görüntüsü...

Hasan Torlak

Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği'nin 2004 yılı eğitim faaliyetleri kapsamında, endemik Anadolu yabankoyunlarının 26 Mayıs 2004 tarihinde ziyaret edilmesi planlanmıştı. Hepimiz mevsimin bu en güzel zamanında kendimizi geziye hazırlamışken, Yaban Koyunu Üretme Sahası'ndan bir haber geldi: Bu yıl mevsim soğuk geçtiğinden koyunlar geç yavrulamışlardı. Daha yeni yavrulamış koyunları rahatsız etmemek amacıyla, gezi 20 Haziran'a erteleniyordu. Demek ki Anadolu yabankoyunları doğumlarını iklim şartlarına göre geciktirebiliyorlardı. Eee ne de olsa endemikti onlar; Anadolu'nun ekosistemini onlardan daha iyi tanıyan başka hangi memeli olabilirdi ki. Daha görmeden şa-

Bozdağ gezisinden objektifimize yansıyanlar
(Yanda endemik koyunlarımız).

şırtmaya başlamıştı bizi Anadolu koyunları.

Çiftleşme dönemleri dışında bu türün erkek ve dişilerinin ayrı sürüler halinde dolaştıkları, dişi, yavru ve genç erkeklerin yetişkin erkeklerden ayrı sürüler oluşturdukları da bilinen ilginç özelliklerden biriydi. Bizim bildiğimiz evcil koyunlar dişi-erkek ayrımı olmaksızın dolaşırlardı. Evcil koyunun atası olduğu tahmin edilen Anadolu koyunlarının bu davranışı, Neolitik Çağ'da evin reisliğine soyunan büyükannelerin sosyal ve ailevi fonksiyonuna ne kadar da çok benziyordu. Ne de olsa Ana-

dolu yabankoyununun yaşadığı Bozdağ, Çatalhöyük'ün tam karşısındaydı; doğayı izleyerek doğa tabanlı inançlar geliştiren arkaik Anadolu halkının bu inancını oluştururken Anadolu yabankoyununun davranışından etkilenmemiş olması düşünülemezdi. Nite-

kim Çatalhöyük kazılarında çıkan koç boynuzları, koyunların Neolitik Çağ kültürünün merkezinde olduklarını göstermekteydi.

Sapsarı ve boz bir dağ: Bozdağ

Yaklaşık 4 saatlik yolculuğumuzun sonunda Yaban Koyunu Üretme Sahası'na yaklaşmaya başladık. Uzaktan Bozdağ'ı çevreleyen koruma çitlerini görebiliyorduk. Tarımsal faaliyetler, çitlerin dibine kadar ilerlemişti. Çitlerin içinde kalan koruma bölgesinin bitki yapısının zenginliği hemen göze çarpıyordu. Çitlerin dışında korunmayan alanlardaki aşırı otlatma, bitki yapısını oldukça tahrip etmişti. Nitekim koruma alanı dışında yaşadığı bilinen 100 kadar yabankoyunu topluluğunu tehdit

eden en önemli faktörlerden biri, tarımsal faaliyet ve evcil koyunun rekabetiydi. Alanın korunması, burayı flora ve fauna açısından bir vahaya dönüştürmüştü. Dağın üst kısımları anakayadan dolayı boz, etekleri ise sararmış ot ve sarı çiçekli bitkilerden dolayı sarı renkteydi.

Koruma alanına girdiğimizde floristik zenginlik bizi şaşkına çevirmişti. Daha önce resmini sadece kitaplarda gördüğümüz endemik *Phlomis armeniaca* adlı sarı renkli cabla bitkisinin, ortamın sarı rengine önemli bir katkısının olduğunu gördük. Buralara sanki sihirli bir el dokunmuş, bütün canlıları bir anda endemik yapmıştı. Endemik cabla bitkisi koyunlar tarafından yenmediğinden, oldukça yoğun öbekler oluşturmaktaydı. Bir öbeğin yanına yaklaşıp kokladım. Hayatımda böyle bir koku hiç duymamıştım; gülle adaçayı kokusunun karışımına benzer muhteşem bir koku... Artık yabankoyunlarının ekosistemini sadece gözleyerek değil koklayarak da anlamaya çalışıyorduk. Ayrıca koruma alanındaki açık sarı renkli adaçayı (*Salvia*) öbeklerinin mis kokularını içimize çekmeden de edemedik. Kekik kokuları ise nasıl anlatılabilir? Aklıma takılan soru şuydu: Böyle bir ortamda yaşayan endemik koyunlarımız acaba nasıl kokuyorlardı? Mis gibi kokuları olan memeli hayvanları bilen birisi olarak bende, böyle doğal ortamda yetişen Anadolu koyununun kokusu, herhalde hep uzak bir özlem olarak kalacak.

Yabankoyunlarıyla karşılaşma

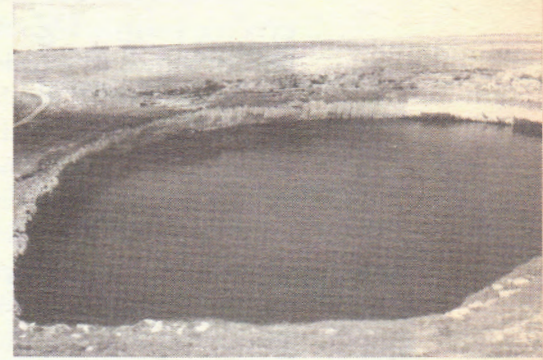
Alanı gezmeye başladığımız öğle saatlerinde, ilk rastladığımız memeli türü hiç tahmin etmediğimiz tilkiydi. Onun rengi de ortama uygundu; boz-sarı. Sonra bir tavşan gördük; boz renkli idi o da. Bir su başına geldiğimizde iki anne koyunu birer yavrusuyla su başında bulduk; hızla kaçıştılar. Artık endemik bir maceraya başlamıştık. Yüksek bir kayanın üzerinde yavrusuyla birlikte yatarak çevreyi seyreden anne koyunla uzun uzun bakiştuk. Sonra Bozdağ'ın zirvelerinden birinde aramızdan inerek yaklaşık 5 km uzunluğunda bir alanda yürüyüş yaptık. Her yanda Anadolu koyunları vardı.

Bozdağ zirvesinde bir koyunun kafa iskeletini gördük. Kendilerine 100 metreden daha fazla yaklaşamamıza rağmen, gezimizin son dakikalarında genç bir koyunla sarp bir noktada 50 metreden göz göze geldik. Yaklaşık 20 saniye birbirimize bakiştuk. İçimden "Aman sakın kıpırdama" diyerek, çarçabuk fotoğraf makinemi çıkarmaya çalışırken, o kaş ile göz arasında kaybolup gidi-verdi.

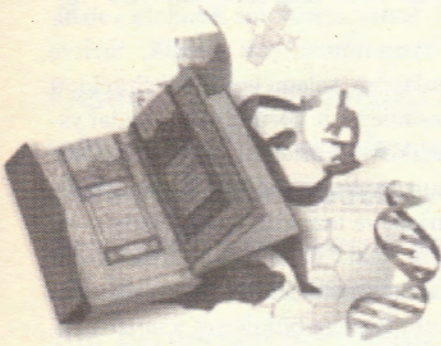
Anadolu koyunlarımızın sayısı bugün 1000 dolayındadır. Bozdağ, onlara artık dar gelmekte. Anadolu yabankoyunlarımızı tehdit edebilecek unsurlardan biri, aynı ortamda yaşayan bireylerin sürekli birbirleriyle çiftleşmeleri sonucunda genetik açıdan zayıf bireylerin ortaya

çıkması, bunun da ileride ortaya çıkması olası salgın bir hastalıkta popülasyonu yok etme ihtimali. Bu yüzden Anadolu'nun başka yerlerindeki ekosistemlere yeni toplulukların yerleştirilmesi düşüncelerinin olduğu, ancak bunun henüz hayata geçirilmediği de biliniyor.

Sonuç olarak biz Anadolu yabankoyunumuzu çok sevdik. Sizlere onlardan selam getirdik. Erkekleri resimlerinde gördükleri kadar yakışıklı ve görkemli, dişileri ise tahmin edemeyeceğiniz kadar narin, ürkek ve tezcanlı; tıpkı Anadolu insanı gibi. Onu koklayacak kadar yaklaşamadık, onun yerine mis kokulu Bozdağ bitkilerini içimize çektik. Cığerlerimizde çiçeklerin kokusu, hafızamızda ise boz-sarı dağ perilerinin görüntüsü...

Gazali'nin modern versiyonu Yaşar Nuri Öztürk ve misyonu

"Y. N. Öztürk modeli ilahiyatçıların en büyük marifetlerinden biri, medeni toplumların iç dinamiklerinden ortaya çıkan değer kavramlarını ve yeni elde edilmiş özgürlükleri İslam bağlamına alıp, bunları İslam'ın orijinal malı gibi göstermeleridir. Bunu yaparken bu dinin güzelliklerini daha yeni keşfettiklerini söyler, bu olağanüstü durumu, İslam'ın bir özelliği olarak takdim ederler."

Prof. Dr. Yasin Ceylan

ODTÜ Felsefe Bölümü

Tektanrılı semavi dinlerin sonuncusu olan İslam dininin, farklı bir dünya görüşü içeren yabancı bir kültürle ilk karşılaşması, miladi 8. yüzyılın sonlarında olmuştur. Bu kültür, İslam ordularının fethettiği Ortadoğu coğrafyasında, birkaç merkezde hâlâ canlılığını sürdüren Eski Yunan düşüncesinin Ortaçağ versiyonuydu. İslam dininin karşılaştığı diğer yabancı bir yaşam biçimi, Fars kültürüydü. İslam'ın Güney Asya'ya yayılmasıyla Hint düşüncesiyle de karşı karşıya gelindi. Farklı dünya görüşleri sunan bu kültürlerden en yetkin ve derli toplu olanı Yunan Akliyatı diye de adlandırılan Yunan kültürüydü. Yunan felsefesinin temel kaynaklarının Arapça'ya çevrilmesiyle, İslam âleminde, bilhassa Abbasi Dönemi'nin son iki asrında, İslam dünya görüşünden tamamen farklı, temeli insan ve doğa bilgisine dayanan bir düşünce tarzı, başka bir deyişle, Eski Yunan düşünce geleneğinin devamı sayılabilecek bir fikir hareketi, devrin entelektüelleri tarafından kabul görmüştür. Merkezi Bağdat olan bu fikir hareketinin en büyük temsilcileri, Hristiyan âlemi dahil, Ortaçağ'ın en büyük filozofları olan Farabi, İbn Sina ve Endülüslü İbn Rüşd'dür. Miladi 13. asrın sonlarına kadar devam eden bu entelektüel düşünce, İslam dünya görüşü karşısında, bazı tarihsel sebeplerle direnememiş, etkisini ve taraftarlarını kaybederek, kültürel bir vakıa olarak tarihte geçmiştir.

Gazali, inançlarla özgür düşünce arasındaki farkı fark etmiştir

Akıl mı nakil (dogma) mı veya vahiy mi insansal bilgi mi ikilemine en dramatik çözümü, 12. asır büyük âlimi Gazali sağlamıştır. Gazali, akıl yerine nakli tercih etmiş, doğru bilgi olarak vahyi tanımış, akla, sadece nakli anlama görevini vermiştir. Bu hü-

küm, üç asırdan beri gelişmekte olan ve birçok taraftar bulan Yunan menşeli düşünce modelinin de fermanıydı. Gazali'nin bu fetvasıyla muğlak bir sorun açıklığa kavuşmuştu: Yunan düşüncesi veya vahiy ile desteklenmeyen akıl ürünü düşünce tarzı İslam'a aykırıydı. İslami dünya görüşü ile Yunan dünya görüşleri birbirlerine zıt değerler taşımaktaydı. Bir insan, ikisinden ancak birini seçebilirdi. İkisini bir gönülde tutmak, iki zıt şeyi aynı yerde tutmak anlamındaydı. Bu ikilem karşısında mesela Farabi ile İbn Sina Yunan felsefesini, yani bağımsız aklı seçmişler ve bu sebeple Müslümanlıkları şaibeli duruma düşmüştür. Kendisi ise vahyi tercih etmiş, felsefeyi ise salt vahyi desteklemek için bir araç olarak görmüş, onun kimi öğelerini gereksiz ve hatta iman için zararlı bulmuştur.

Şimdi, Gazali'nin bu fetvasını ve seçimini beğenmesek de, samimiyetini takdir etmekten kendimizi alamayız. Her şeyden önce akıl ile nakil, din ile felsefe, inançlarla özgür düşünce arasındaki farkı, keskin zekâsıyla çok iyi fark etmiş ve yüksek ahlakın şartı olan dürüstlük ve içtenlikle, seçimini din ve imandan ya da eğer bir felsefe var olacaksa, onun

sadece dine destek vermek amacını benimsemesi gerektiğinden yana yapmıştır. Bu seçimi hangi gerekçelerle yaptığını da *al-Munkız min al Dalal* ile *Mışkat al-Envar* adlı eserlerinde belirtmiştir. Devrin Meşşai felsefesine nüfuzunu, felsefecileri bile hayrette bırakacak bir titizlikle kaleme aldığı, *Makasid al-Felasifa* adlı eseriyle ispatlamıştır. Ama bu derin felsefe bilgisine rağmen felsefeyi eleştirerek, onu dini destekleyen bir araç konumuna indirgemiş, özde vahiy bilgisine sarılmıştır. Bu noktanın üzerinde durmamın sebebi, İslam dünya görüşü ile Yunan felsefesi veya yalın akıl temeline dayanan, dolayısıyla dine destek vermeyen bir düşüncenin birbirine zıt olduğuna, Gazali gibi iki tarafı da çok iyi bilen saygın bir âlimi tanık göstermektir.

Gazali'nin modern versiyonları

Son iki asırdan beri, İslam âlemi yeniden benzer bir tecrübe yaşamaktadır. Yani tekrar, kendisine yabancı bir dünya görüşü ile karşı karşıyadır. Ancak bu ikinci karşılaşmada şartlar değişmiştir. Birincide olduğu gibi, kendisi egemen güç değildir. Eşit bir konumda da değil, bilakis mahkûm bir vaziyettir. Ayrıca kendisine yabancı olan bu kültürün ürünlerini evine kadar getirmiş, kültürel değerleri bilerek veya bilmeyerek yaşamına katmıştır. Böyle fiziksel ve zihinsel bir sultanın altında ezilmeye başlayan İslam âleminin düşünürleri, felaket izlenimini veren bu tarihsel hadiseyi çözmeye çalışmışlardır. Her türlü iletişim aracını kullanarak başka kültürlerdeki toplumların yaşamına hükmeden, Batı Medeniyeti diye adlandırdığımız bu yeni dünya görüşünün, daha önce karşılaşılan dünya görüşü ile benzer yönü, ikisinin de insansal temele dayanması, vahiy gibi Tanrısal bir desteğe sahip olmamasıdır. Başka bir ifadeyle İslam dünya görüşüne tamamen zıt olmasıdır.

Kültürlerin birbirlerine göründüğü, etkileşimin kaçınılmaz olduğu durumlarda, bir kültürdeki gelişme, diğer kültürler için ihmal edilecek keyfi bir hadise olmaz. Aksine zo-

runluluk arz eder. Yani etrafınızda olup bitenleri görmezlikten gelip zihinsel ve fiziksel dünyanızı soyutlamazsınız.

Batı dünyasının hem bilimsel hem de fiziksel üstünlüğünü fark eden İslam uleması, farklı tavırlar takındı. Cemalettin Afgani ve Muhammed Abdüh gibi bazı düşünürler, "İslami dünya görüşü en ideal dünya görüşüdür, dolayısıyla yerli yabancı her türlü nimet İslamda, yani *Kuran*'da ve hadiste mevcuttur. Bu zahir değilse, bunu ortaya çıkaracak İslam ulemasıdır" düşünce ve inancıyla görev ve başladılar. Batılı bilim ve kültürel değerlerden öğrenebildiklerinin karışıklarını, *Kuran*'da ve hadiste, burarlarda olmazsa mezhep imamlarının görüşlerinde aramaya koyuldular. İzledikleri bu yolun doğruluğunu ispatlayabilmek için bazen, *Kuran* ayetlerine, tahrife varan teviller getirdiler, bazen de Batı menşeli bilimsel ve kültürel unsurları asıl köklerinden koparıp tanınmaz hale getirdiler. Yapamadıkları bir şey vardı: Kendi dünya görüşlerinden bir nebze çıkıp şu deşifre etmeye çalıştıkları yabancı düşüncenin bizzat içine girmek. Bir an için de olsa onlar gibi düşünebilmek. Bunu yapabilmek demek bu yabancıyı gerçekten hakkıyla anlamak demektir. Gazali'nin 12. yüzyılda Meşşai felsefesi için çektiği zahmeti, şimdiki ulema, Garb Medeniyeti için göze alamıyordu. Biraz da mazurdular. Çünkü yetiştirildikleri eğitimde felsefe diye bir şey yoktu. 6 asırdan beri medreselerde felsefe ve doğa bilimleri zaten okutulmuyordu.

Ancak Batı dünya görüşünü temelden öğrenmeyi göze alan bir İslam âlimi, 20. yüzyılın ortalarında ortaya çıktı. Bu âlim, Mısırlı Seyyid Kutub'tur. Seyyid Kutub, Batı Medeniyeti'nin temel yargılarını, hareket noktasını ve ana tezini kavramıştır. Bunun için bir süre Amerika'ya gidip çalışmalarını orada sürdürmüştür. Kutub şu sonuca varmıştır: "Batı Medeniyeti'nin temelinde madde vardır. Bu materyalist düşüncede Tanrıya yer yoktur. Dinin koyduğu tabuları hiçe sayan, bedensel hazları serbest bırakıp onları kurumlaştıran, kutsi-

yetten yoksun bu yaşam felsefesiyle İslam, taban tabana zıttır. Bugünkü Batı insanının yaşam modeli olarak sergilediği düşünce ve eylemler, 14 asır önce, Cahiliye Arapları'nın düşünce ve eylemlerinin benzerleridir. Bu sebeple, Batı yaşam biçimi, İslami değerler açısından küfürdür, hatta şirkettir".

Seyyid Kutub'un sergilediği bu tavır, kimi noktalarda Gazali'den ayrılrsa da, onunki kadar zihin berraklığı ve onunki kadar samimiyet taşımaktadır. Nakil taraftarlarının bu dürüst yaklaşımına karşılık, akıl taraftarlarından da benzer örnekler verilebilir: Hristiyan Ortaçağ'ında Plotinus (İslam kaynaklarında Eflutin olarak bilinir), İslam âleminde de Muhammed Zekeriyâ al-Razi'i. Plotinus, Hristiyanlık propagandasının en sade ve etik değerlerin en yoğun biçimde işlendiği bir dönemde, bu dine girmeyi reddetmiş ve aralarında ünlü Porfiryus'un da bulunduğu öğrencilerine felsefi tefekkür ve erdemleri bırakmak pahasına, Hristiyanlığı seçmemelerini tavsiye etmiştir. Zekariye al-Razi ise, "al-Aklü Hakimün la Yuhkam aleyh" (= Akıl hükmeder, onun üstünde onu yargılayacak başka bir şey olamaz) diyerek vahiy bilgisinin akla üstünlüğünü reddetmiş ve kurulu dinlere karşı çıkmıştır.

Yaşar Nuri Öztürk: İslamileştirme taktikleri

Şimdi, yukarda sunduğumuz tarihsel arkaplan ile zıt dünya görüşleri karşısında tavır koyan şahsiyetler göz önünde tutularak, yazımızın

kahramanı olan Yaşar Nuri Öztürk'ün İslam dini ve Batı tarzı yaşam modeli konularındaki tavrını belirlemeye çalışalım: Yaşar Nuri Öztürk'ün bir Müslüman düşünür olarak Batı kültürü hakkındaki tavrı, Muhammed Abdüh ekolünün devamı gibi görünmektedir. Bu ekolde, dışardan yaşantımıza herhangi bir şekilde giren yabancı bir unsur, -bu bilimsel bir bilgi, teknoloji ürünü bir araç veya kültürel bir değer- sağladığı fayda ve gördüğü kabul, toplum üzerinde bir ağırlık yaratıyorsa; artık bunun meşruiyeti için ilk koşul yerine gelmiştir, o zaman sıra ikinci aşamadır. Bu aşamada yapılacak şey, önce *Kuran* ayetlerinde, burada yoksa, bilinen hadis kitaplarında, söz konusu bu yeni unsuru, açık veya makul bir tevillle (bir sözü veya davranışı görünür anlamından başka bir anlamda kabul etmeyle) onaylayacak bir ibare bulabilmektir. Aranan bu ifade veya anlaşılabilir ima yoksa, geçmişte benzer zorluklarla karşılaşan tefsir ve fıkıh âlimlerinin görüş ve fetvalarına başvurulur. Bu alanda da başarı sağlanmazsa, tekrar *Kuran* metnine ve hadis kitaplarına başvurulur. Bu aşamada güvenilir olmayan hadis kaynaklarına da müracaat edilir. Aranan açık seçik veya makul referans zaten bulunmadığı için, bunu temin amacıyla yeni bir yöntemle başvurulur. Bu yöntemin adı linguistik oyunlardır. Arap dilinin etimolojisi ile sentaksı (sarf, nahiv) devreye girer. Çeşitli teknikler kullanılarak aranmakta olan hüküm nihayet elde edilir. Bu, artık büyük bir başarıdır. Bu oyunları iyi oynayan da büyük âlimdir. Son aşamada, bir şekilde elde edilen hüküm, *Kuran* ve hadislerin bazı açık ifadelerine ters düşüyorsa, bu sefer, bu açık manaların Tanrı ve peygamber tarafından kastedilen anlamlar olmadığı ileri sürülür. Bu kutsal metinlerin gerçek manalarını anlamının büyük bir çalışma ve maharet gerektirdiği ileri sürülür. Diğer taraftan, elde edilen bu hüküm, daha önce yaşamış olan tefsir bilginleri veya mezhep imamı tarafından verilen tevill ve fetvalarla çelişirse, stratejinin yeni bölümleri

devreye sokulur: Eski ulema söz konusu ayet ve hadislerin gerçek anlamlarını bilememiştir. Gerçek anlamlar ancak bu asırda yaşayan bazı âlimlere, yani kendilerine nasip olmuştur. Ancak görüşüne ters düşülen zat çok meşhur ve itibar sahibiyse, bu sefer, İslam dininin ve *Kuran* metninin mucizevi bir karakter taşıdığını, her asırda farklı âlimlere fark-

Yaşar Nuri İslam kültürünü de yıkıyor.

lı şekillerde görülebildiğini, bunun da İslam dininin, her zaman ve mekân için geçerli olduğunun kanıtı olduğunu ifade ederler. İşte bu ameliyelerden (işlemlerden) geçen dış kaynaklı yabancı şey, nihayet meşruiyet kazanır. Böylece İslam merkezli kültürün ve dünya görüşünün ne kadar geniş ve toleranslı olduğu, her çağa uygun bir yaşam modeli sunduğu tezi güçlü bir şekilde savunulur.

Yaşar N. Öztürk'ün düşün dünyası: Tanrısal merkezli bir düşünsel çerçeve

Yaşar Nuri Öztürk'ün yaptığı iş budur. Demokrasi, insan hakları, kadın hakları, sosyal adalet, global ekonomik sorunlar, çevre etigi gibi modern toplumun cebelleştiği bütün sorunların çözümü ve cevabı İslam'da vardır! Nerede bu çözümler ve cevaplar? Önce biraz beklemek gerekir. Bu çözüm ve cevapların birileri tarafından -bu genellikle Müslüman olmayan kişi ve kurumlardır- bulunması lazım. Sonra yukarıda zikrettiğimiz düzenek devreye girer ve bu çözüm ve cevapların İslami versiyonları ortaya çıkarılır. İnsanlığın bütün sorunlarına ilahi bilgi kalitesinde çözüm sunan bu kutsal kaynaklar elimizdey-

ken ve bu kadar kıymetli âlimler hayattayken neden başkalarından önce çözüm üretilmez? Çözümleri üretmek için yoksa bu kaynaklardan habersiz ve bu saygın ulemanın irşadından (doğru yolu göstermelerinden) uzak kalmak mı gerekir?

İslam dinini, sonu gelmeyen, her türlü soruna ilahi bazda çözüm sunan bir dünya görüşü olarak telakki etmenin (kabul etmenin), İslam'a neye mal olduğuna bir bakalım. Yaşamın tüm alanlarına müdahale eden, bireyin her türlü eylemini kodlayan, zaman ve mekân kayıtlarından muaf, geniş perspektifli olmasıyla imtiyaz kesp eden (kazanan) İslam dininin, bu evrensellik tezi, tarih sürecinde, her türlü kötülüğü barındırmasına da sebep olmuştur. Kültürde mevcut olan tek meşruiyet zemini olmak sebebiyle, iyi olsun kötü olsun, dünyevi olsun uhrevi olsun, her türlü plan ve projenin meşru sayılması için baş vurulan yegâne hakemdir. İstenilen kararın çıkartılması için her türlü entrikanın kullanıldığı bu dinden elde edilen ruhsatlar sayesinde; İslam dini, komploların, intihar saldırılarının, uluslararası terörün adresi haline getirilmiştir.

Amerika'daki 11 Eylül saldırısından sonra, bütün dünyada İslam dinine yönelik bir ilgi uyanmıştır. Batı dünyasında İslam'la ilgili bütün kitaplar satılmaktadır. Bu ilgi, bu dinin ne olduğunu öğrenip onu kabul etmek için değil, yüksek seviyede terör eylemi yapan Müslüman militanların motivasyon kaynağı sayıldığı için ortaya çıkmaktadır. "İslam'ın terörle ne ilgisi var?" diye sorulabilir. Doğru, bir ilgisinin olmaması lazım. Ancak vakıa şudur: Terör saldırılarında bulunanların ağızlarında, müminlerin ancak namaz ve diğer dinsel duyguların egemen olduğu durumlarda telif ettikleri "Allahu Ekber" nidaları, ellerinde *Kuran* sayfaları bulunmaktadı. Devletlerine karşı isyan edenlerin, yabancı hegemonyasına karşı çıkanların, ezilmişiğe, fukaralığa başkaldırıların başvurdıkları tek kurtarıcı İslam dini... Peki nedir bu İslam? Bu soruyu faklı İslam ülkelerinden gelen 10 ilahiyatçıya sorarsak, 10

ayrı cevap vereceklerdir. İslam dinini, iyi-kötü, güzel-çirkin her türlü düşünce ve eylemin gerekçesi ve meşruiyet makamı haline getirenler, evrensellik adına bu dini, sınırları belli olmayan, tarifi imkânsız, çelişkili değerler yumağına döndüren Y. N. Öztürk modeli ilahiyatçılardır.

Bu tür din savunucularının en büyük marifetlerinden biri, medeni toplumların iç dinamiklerinden ortaya çıkan değer kavramlarını ve yeni elde edilmiş özgürlükleri İslam bağlamına alıp, bunları İslam'ın orijinal malı gibi göstermeleridir. Bunu yaparken bu dinin güzelliklerini daha yeni keşfettiklerini söyler, bu olağanüstü durumu, İslam'ın bir özelliği olarak takdim ederler. Halbuki, söz konusu değerler ve özgürlükler, başka bir kültürün ürünüdür. Kaynak belirtmeden yapılan bu tür sahiplenmelerin ahlaki yönü nedir diye sormak gerekir.

Y. N. Öztürk'ün dine hizmet anlayışına benzer bir anlayışı, Malezyalı İslam teologu Seyyid Muhammed Nakib al-Attas'ta görebiliriz. Al-Attas, Öztürk'ten daha samimi davranarak, Batı düşüncesinin temeli olan sekülerizmi (dünyacılığı) reddeder. Çünkü, ona göre, İslami dünya görüşünde her türlü bakışta ilahilik esastır. Tanrı ilişkisi olmayan bir düşünce, İslam'ın özüne aykırıdır. Bunu demekle birlikte, baştan reddettiği bu ladini (din dışı) düşüncenin ürünü olan bilim ve teknolojiyi kabul eder. Ancak o da Y. N. Öztürk gibi bu ürünleri İslamlaştırmaya çalışır. Kurucusu olduğu "Uluslararası İslam Medeniyeti ve Düşüncesi Enstitüsü" programlarında "Bilginin İslamlaştırılması" projesi, gerçekleştirilmesi düşünülen ana tezdır. Al-Attas'ın bu tezi, temelde hatalı olmakla birlikte, bu düşüncesini yalnız akademik çalışmalarla sınırlı tutmakla, din ve laik kültüre verdiği zarar, Y. N. Öztürk'in verdiği zarara nispeten daha azdır.

Y. N. Öztürk: Felsefeci mi, teolog mu, marazi mi?

Y. N. Öztürk, kendisi için misyon olarak telakki ettiği İslamlaştırma hareketiyle, yukarda da kısaca değin-

diğimiz gibi, hem İslam dinine zarar vermekte, hem de Batı kültürünün doğru algılanmasını engellemektedir. Her türlü yeniliği, dinin sınırlarını zorlayarak, dinin içine almak suretiyle dini, sonunda anlaşılmasız hale getirecektir. Dinin helal-haram nosyonlarını yerinden oynatarak, günümüzde egemen olan ve temeli madde

olan Batı yaşam felsefesinin tezahürlerine uydurmak, İslam'a yapılabilecek en büyük haksızlıktır. Din bu şekilde, devamlı kolaylaştırılarak, sonunda temel iddialarını yitirecektir. Böylece, yerel bir alanda bile olsa, gerçekleştirmek istediği insan tipini yetiştiremeyecektir.

Eğer Y. N. Öztürk, Batı dünya görüşünü ana kaynaklarından öğrenmiş olsaydı; bu yeni bakış açısının, İslam'ın dünyaya bakışından ne kadar farklı, hatta tamamen zıt olduğunu kavrayacak ve baştan sakat olan, böyle iki kültür için de yıkıcı olan bir stratejinin bir parçası olmayacaktı. Gerçi bazen "Ben felsefeciyim" diyor, ama ağzında hep tekrar ettiği, "Allah'ın kelamı ve O'nun elçisi peygamberin sözü" ifadeleriyle hangi felsefe ekoluna uygun konuştuğunu kendisi de bilemeyecektir. Belli dogmalara bağlı kalarak ve onları savunarak düşünen ve fikir yürüten kimselere "filozof" değil, "teolog" denir. Filozof, her türlü inancını sorgulayıp neticesine razı olan ve her şeyden önce buna cesareti ve zihinsel donanımı olan kimseye denir. Şuurunda belirlenen hakikatler yerine, başkalarının -Tanrı kaynaklı da olsa- hakikatlarına sığınıp teslim olanlara filo-

zof denmez. İslam terminolojisinde, bu tür bir işlev görenlere "mutekellim" denir. Y. N. Öztürk, neden kendisine "mutekellim" veya "fakih" demiyor da, "felsefeci" diyor? "Eğer Farabi ve İbn Sina modeli -ki o tür felsefe bugün için artık demode olmuştur- felsefeciyim" diyorsa; onlar zaten, Gazali gibi bir otorite tarafından, küfürle itham edildiler. Öyle bir akıbeti üstlenmeye kendisini hazır görüyor mu? Yok eğer "Modern anlamda felsefeciyim" diyorsa, Tanrı inancının ve vahiy bilgisinin sorgulanıp tarumar edildiği, yeni felsefe ekollerinin hangisinde kendisine yer bulacaktır? Zıtları karıştırarak, marazi bir söylem ile hangi filozof cemaati huzurunda konuşma fırsatı bulacaktır? "Marazi" tabirini bilerek kullanıyorum, çünkü bunun bir karinesi (belirtisi), kendisinin "Munebbih veya Nezir" olduğunu iddia etmesidir. Ağzları laf yapıp karşılarında biçare bir cemaatin onayını alınca, uluhiyetle (Tanrılık sıfatıyla) bir ilişki içine girdiklerini tevehhüm eden (kuruntusuna düşen) zavallı zihinler, büyük fikir ve felsefeleriyle insanlığı asırlarca aydınlatan büyük düşünürlerin, ne kadar mütevazı olduklarını, hâlâ insan kaldıklarını bilseler, bu iddiadan dolayı utanırlar.

Y. N. Öztürk'ün görüşlerini benimsemeyenler: seküleristler ve ilahiyatçılar

Y. N. Öztürk'ün ortaya attığı uzlaştırıcı ve koylaştırıcı tezleri, ilahiyat çevrelerinde kabul görmemiştir. Hatta İslam dininin temel kaynaklarına, 14 asırdan beri süregelen geleneklerine, ibadet ve muamalata keyfi yorumlar getirdiği için tedirgindirler. Şahsını ön plana çıkarmak uğruna, sırf modern olmak ve mütegalibeye (zorbalara) sevimli görünmek için, ortaya attığı şaz (ayrık) fikirlerle, ilahiyatçılar nezdinde itibarını kaybetmiştir. Belki bu yüzden kendisine felsefeci demektedir.

Y. N. Öztürk'ün görüşleri, Batı kültürünü gerçekten bilip benimseyenler nezdinde de itibar göremez. Çünkü dinden bağımsız bir dünya görüşü savunan bu kesim, Batı top-

raklarında yetişmiş kültür ürünlerini, din merkezli bir dünya görüşü içerisinde, dogmalarla teyit edilmiş (doğrulanmış) bir biçimde görmek istemezler. Seküler bakışın kültür içinde yer bulması için, kültürel değerlerin, etik erdemlerin ve insanın temel pratiklerinin dinden bağımsız gerekçeler üzerinde oturtulması gerekir. Diğer bir deyişle, bu kesim, seküler bir dünya görüşünün bağımsız bir şekilde, kültürde kök salmasını ister. Bunun aksi olan İslam dininin, zaten geniş olan meşruiyet sahasını genişletip, seküler değerleri de kapsamasını doğal olarak istemezler.

Yaşar Nuri Öztürk'ün görüşünü benimseyenler: yarı cahiller

Y. N. Öztürk'ün görüşleri üçüncü bir grubu memnun etmektedir. Bu gruptakiler, hem modern yaşamayı hem de Müslüman kalmayı isteyen kimselerdir. Ne İslam dinini, ne de Batı düşüncesini iyi bilirler; bir başka deyişle iki alanda da yarı cahildirler. Kültürümüzde alternatif yaşam modelleri, meşru kategoriler biçiminde mevcut olmadığından, her seküler geçinen kişi, kısmen dindar; her dindar kişi de, kısmen sekülerdir. İki tarafı bir şekilde uzlaştıran meşrulaştırma bir strateji, bu kesimi rahatlatacaktır. İslam dışında henüz, kültüre yerleşmiş, başka bir meşruiyet zeminini olmadığından; herhangi yeni bir şey kabul görmek için, İslam'dan icazet almak durumundadır. Bu icazeti elde etmek için de, birçok simsar piyasada iş yapmaktadır.

Y. N. Öztürk'ün, bugün, İslami yaşam tarzını, her yönden etkisi altına alan Batı kültürünü algılama biçimi ve uzlaştırma adına İslam dinini yorumlama yöntemi, bir taraftan, bu yabancı unsurların menşei ve gerekçelerini gizli tutarak veya tahrif ederek, Müslüman toplumun, 150 yıldan beri büyük çabalarla uygulamaya koyduğu uygarlaşma projesini baltıyor; diğer taraftan, insanlık tarihinde, özgün bir yaşam modeli sunan İslam dininin temel naslarıyla (yargılarıyla) oynayarak; onu her şeye uygun, ama ne olduğu belirsiz, çelişkili iddialar

ihtiva eden, insicamsız (tutarsız) bir dünya görüşü haline sokuyor.

Laikler nerede?

Ancak, bilerek veya bilmiyerek bu haksızlığı yapan, yalnız Y. N. Öztürk değildir. İslam dünyasında, bilhassa Arap ülkelerinde, bu şekilde düşünen ve hizmet ettiğini sanan birçok düşünür vardır. Derin bilgi ve ma'seri (toplumsal) iyi niyetten yoksun bu yaklaşımın, ancak bireysel bir alanda kalması gerekirken, medya aracılığıyla, 150 yıllık meselemize, bir çö-

Devletlerine isyan edenlerin, yabancı hegemonyasına karşı çıkarılan, ezilmiş, fukaralığa başkaldıranların başvurdıkları tek kurtarıcı İslam dini...

züm olarak sunulması, sadece bir talihsizliktir. Bu yanlışlığın farkına ilk varanlar, yine ilahiyatçılar oldu. Tabii, ilahiyatçıdan kastım, bu yanlışlıkta, kıskançlık ve şöret kaygısıyla, onu geçmek isteyen, onunla ihtilafı görünüp ama özde aynı zihniyeti taşıyan şarlatanları değil; gerçekten, bu köklü yanlış görüp, içten içe üzülen ilahiyatçıları kastediyorum. Ama ne gariptir ki, laik kesimden, bu akımın özündeki sakatlığı görüp, laik kültürü korumak adına, Y. N. Öztürk'ü eleştiren çıkmadı. Bu durum, laik değerlerin kültürümüzde henüz kök salmadığının ve maalesef, çok sığ kaldığının kanıtıdır. Yine bu durum, laikliği korumak adına yürütülen politikaların da tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini, bir şekilde bize hatırlatmaktadır.

Sonuç: Tek alternatif akıl ve bilim

Sonuç olarak, İslam ve Batı ikilemi konusunda şunu diyebiliriz: Batı kültürünün yayılmasına ve emperyalizmine ilk tepki veren 19. asır ikinci yarısı ile 20. asır Müslüman mütefekkir-

lerinin (düşünürlerinin), bu kültürü kısa yoldan anlaşılır hale getirip, ona İslam bazında bir alternatif sunma hayalleri suya düşmüştür. Klasik, ideal Müslüman tipi, pratikteki başarısızlıklarla, bilgi çağı insanı için cazibesini yitirmiştir. Bu tipi, Y. N. Öztürk örneğinde olduğu gibi diriltmeye çalışmak, tarihin akışına ters düşmek demektir. Kuran'ın tasvir ettiği, başta Tanrı'ya karşı ubudiyetle (kullukla) görevli ve bu sebeple, dünyevi emeller yerine uhrevi kaygılar taşıyan insan modeli; bugünkü, insan temeline dayanan ve Tanrıyı dışlayan, bilim ve teknoloji destekli bir dünya görüşü içinde, kendisine yer bulamayacaktır. Dünyadaki bütün yaşam modellerini ister istemez etkisi altına alan ve iç dinamiklerini canlı tutarak gittikçe değer üreten, bu sebeple de güçlenen ve zenginleşen bu dünya görüşü karşısında direnebilecek, halihazırda bir kültür yoktur. Direnmek sadece zarar verecektir. Müslüman modeli, böyle bir işgal altında, ancak, güç ve standart tip davasından vazgeçerek, bireylerin gönlünde umut veren, yine bireysellik sınırlı bir inanç sistemi olarak, gelecek nesillere intikal edebilir (geçebilir). Güç ve evrensel tip iddiası, Müslüman'ın zaten şaibeli olan imajını daha da zedeleyecektir.

İslam âlemi, gerek bilimsel ve sosyal değerler bakımından ve gerekse, uluslararası itibar bakımından, içinde bulunduğu acınacak durumdan kurtulmak istiyorsa, dinsel ve ulusal kimlikler kaygılarından sıyrılıp, bu yeni evrensel dünya görüşünü benimsemek ve onun aktif bir üyesi olmak zorundadır. Böyle bir işlevi yüklenirken, doğal olarak, ona bir şekilde haz veren aidiyetler zedelenecektir. Ama insan olarak kimliği güçlenecektir. Nihai zemin olan insan kimliğimiz, tüm diğer kimliklerden daha üstün, daha köklüdür. İnsana eğer metafizik bir amaç verilecekse, ona yakışacak amaç şu olabilir: İnsan olarak kendini keşfetmek ve insan kimliğini zenginleştirip güçlendirmek. Her insanın istikrar bulacağı esas kimlik bu kimliktir. Diğer tüm kimlikler, zaman içinde var olup kaybolan arızı (geçici) kimliklerdir.

Türkiye'de ilk kopya sığır 2005'te doğacak

Kopyalama, 1997 yılında dünya kamuoyunun gündemine birden ve şaşırtıcı bir biçimde giren çok önemli bir konu. Kopyalanan ilk canlı Dolly adlı bir koyundu. Dolly'nin ardından onlarca ülkede, yüzlerce hayvan kopyalandı. Kopyalama konusunda Türkiye'de de TÜBİTAK Gen Mühendisliği ve Biyoteknoloji Araştırma Enstitüsü'nde (GMBAE) bazı çalışmalar yapılıyor. Bu çalışmaları TÜBİTAK-GMBAE araştırmacısı Doç. Dr. Sezen Arat şöyle anlatıyor:

Kopyalama, öteki adıyla klonlama, bir canlının tıpatıp aynısı (genetik yapısı aynı olan) canlıların oluşturulması anlamına gelir ve üremenin eşeysiz biçimidir. Memelilerde kopyalama çalışmaları, 1980'li yılların başından beri yürütülüyor. Memelilerde döllenen yumurtanın anne rahminde bölünmesi ve ayrı ayrı gelişmesi sonucu oluşan tek yumurta ikizleri de aslında doğal kopyalardır. Bu nedenle ilk klonlama çalışmaları, bu doğal olayın kopya edilmesiyle başladı. Burada uygulanan yöntem, bir embriyonun hücrelerini dağıtarak ayrı ayrı gelişmesini sağlamaktır. Böylece bir embriyondan birden fazla embriyon üretilebiliyordu.

Bir canlının gerçek anlamda ilk kopyası 1997'de yapılabildi. Bindiği gibi, ilk kopya memeli 6 yaşındaki bir koyunun kopyası olan Dolly'dir. Bu çalışma, bir dönüm noktası olmuştur. Bunu izleyen 7 yıl içinde, sığır, fare, keçi, domuz, tavşan, kedi, katır ve at bu yöntemle kopyalandı. Bu teknolojinin çeşitli uygulama alanları ve çok geniş bir açılımı vardır. Bir canlıyı çoğaltabilirsiniz; ölmüş bir canlıyı yeniden doğaya kazandırabilirsiniz ya da değişik amaçlarla (örneğin, verim özelliklerini iyileştirmek, hastalıklara direnç kazandırmak, organ kaynağı yaratmak vb. için) gen yapısı değiştirilmiş hayvanlar oluşturabilirsiniz.

Türkiye, bu alanda adımı, 2001 yılından bu yana bilim dünyasında duyurmaya başladı. Kopyalamayla ilgili uluslararası dergilerde, TÜBİTAK-GMBAE adresini taşıyan 15'in üzerinde yayın var. Ülkemizde kopyalamaya yönelik ilk çalışmalar Eylül 2002'de TÜBİTAK-GMBAE'de başladı. Bu projede ilk amaç, dünyadaki teknolojiyi ülkemize transfer etmektir. İkinci amaçsa, bir canlı öldükten sonra hücrelerinin soğukta canlılığını ve kopyalamada kullanılabilirliğini ne kadar süre koruyabileceğini belirlemektir. Çalışmamızda, 2 ve 3 gün önce ölmüş ve soğuk depoda korunan sığır dokularından hücre elde ettik. Sonra da bu hücreleri kullanarak laboratuvarımızda kopya sığır embriyonları geliştirdik. Bu çalışma, Ocak 2004'te ABD'de yapılan Uluslararası Embriyon Transferi Kongresi'nde sunuldu. İkinci çalışma, önümüzdeki yıl Danimarka'da yapılacak bir başka uluslararası kongrede sunulacak.

Bu projenin ardından, Kasım 2003'te Macar Bilimler Akademisi ile ortak bir kopyalama çalışmasına başladık. Bu projenin ilk amacı, kopya sığır embriyonlarını dondurarak saklamak. İkinci amaçsa bu embriyonları transfer ederek, Türkiye'de ilk kez kopya bir sığır üretmek. Bunun için yerli ırklarımızdan birini kopyalamayı amaçlıyoruz. Embriyon transferlerine bu yılın sonunda başlamayı planlıyoruz. Eğer her şey yolunda giderse 2005 yılının sonlarında kopya sığırların doğacağını umut ediyoruz. Enstitünün arazisi içinde bir büyükbaş hayvan deney çiftliği olmadığı için, embriyon transferleri Uludağ Üniversitesi'nin deney hayvanı çiftliğinde gerçekleştirilecek. Bu projelerde sığırın seçilmesinin nedeni, sığırın, halkımızın kırmızı et gereksiniminin büyük bir bölümünü karşılayan ve aynı zamanda ekonomik değeri yüksek bir tür olmasıdır. Dünyada da kopyalama alanında üzerinde çok çalışılan tür sığır.

Kopyalama teknolojisinde birçok türde başarıya ulaşılmasına karşın, hâlâ çözülmesi gereken bazı sorunlar vardır. Daha gelişimini tamamlamamış bir teknolojidir. Kopyalamada karşılaşılan başlıca sorunlar; transfer edilen 100 kopya embriyondan yalnızca 15-20 tanesinin sağlıklı bir canlı oluşturabilmesi, bazı kopyalarda dolaşım bozuklukları, solunum yetersizlikleri ve bağışıklık sistemi bozuklukları görülmüştür. Bunların nedenleri henüz anlaşılamamıştır. Öte yandan, bugüne değin yüzlerce sağlıklı kopya hayvan da üretilmiştir. Üzerinde çalışılan ve endişe uyandıran bir başka konu da doğan kopyaların, kopyalanan canlının yaşında doğma olasılığının bulunması ve bu yüzden de daha kısa yaşayabilecek olmasıdır. Ancak yapılan birçok çalışma, bunun her koşulda olmadığını, bu nedenle de gerçekte önemli bir sorun oluşturmadığını göstermektedir. Yaratıcıları, Dolly'nin ölümünün, teknolojideki bir hatadan kaynaklanmadığını, bu ölümün aynı dönemde başka birçok normal koyunun da ölümüne neden olan bir enfeksiyon hastalık yüzünden olduğunu açıklamışlardır.

Elbetteki kopyalamayla ilgili bir takım sorunların bizim kopyalarımızda da ortaya çıkma olasılığı vardır. Bunlar embriyon çalışmalarının hepsinde karşılaşılabilecek sorunlardır. Ekip olarak bunlarla karşılaşma riskini en aza indirecek önlemleri almaya çalışıyoruz. Her koşulda bu teknoloji bugünün ve geleceğin teknolojisidir ve çok büyük umutlar vaat etmektedir.

Gen aktarımlı virüsle kanser savaşı

Kanser hücrelerinin bencil yapılarından yararlanan gen aktarımlı bir virüs, tümörlerin yok edilmesi alanında büyük umut vaat ediyor. İngiltere'de yapılan bir araştırmada, sözkonusu virüsten bir genin çıkarılmasıyla, virüs kanser hücreleri için öldürücü bir silaha dönüştürüldü. Gerçekte virüs hem normal hücrelere hem de kanser hücrelerine saldırıyor. Ama normal hücrelerden oluşan doku, saldırıyı az sayıda bir kayıpla atlattırken, kanser hücrelerinin büyük bölümü parçalanarak yok oluyor.

Virüsler girdikleri canlının hücrelerinin içine sızarak. Normal koşullarda hücre davetsiz bir misafirin içine girdiğini anladığında apoptosis denen bir süreci başlatır. Bu sürecin sonunda hücre ölür. Kısacası apoptosis bir intihar sürecidir. Böylece hücreyle birlikte içindeki davetsiz misafir de ölür ve organizma korunmuş olur. Ancak virüslerin taşıdığı kimi genler, hücrenin apoptosis mekanizmasını atlatmasını sağlar. Böylece virüs hücre içinde

çoğalır ve başka hücrelere yayılarak, enfeksiyona yol açar.

İngiltere'de yapılan araştırmada, Ad337 adlı bir tür adenovirüsten, apoptosis mekanizmasını atlatmaya yarayan gen çıkartıldı. Böylece virüs, hücrenin apoptosisini engelleyen E1B-19kD proteinini üretmiyor. Sonuçta gen aktarımlı yeni virüs normal hücrelere sezdirmeden içlerine girmeyi kesinlikle beceremiyor. Böylece hücre, içine sızan bu yabancıyı hemen fark edip, intihar ediyor; onu da kendisiyle birlikte öldürüyor. Öte yandan kontrolsüz bir biçimde çoğalan ve apoptosis mekanizmaları zaten çalışmayan (yani ölümsüz) kanser hücreleriye, virüsün içlerinde çoğalıp yayılmasının önüne geçemiyor. Sonuç olarak virüs kanser hücreleri arasında hızla yayılıyor ve sonra onların şişerek yok olmasına neden oluyor. Bir başka deyişle yeni geliştirilen yöntem, kanser hücrelerine öldürücü bir hastalık bulaştırarak, onları yok ediyor.

Bilim insanları Ad337'den çıkarılan genin hiç beklenmedik olumlu

bir etkisini daha gözlemişler. Bu gen çıkartıldığında virüs önceki duruma göre daha hızlı çoğalmaya başlamış. Doğal olarak hızla çoğalıp, yayılan virüs, kanser hücrelerinin daha kısa sürede ölümüne yol açıyor. Araştırmayı yapan ekip, test tüplerinde ve farelerde pankreas, akciğer, rahim ve karaciğer kanserleri için testleri yapmış ve olumlu sonuçlar elde etmiş. İnsanlar üzerindeki denemelerin 2005'te başlaması planlanıyor. Kuşkusuz asıl bu denemelerden elde edilecek sonuçlar önemli. Araştırmayı yürüten ekiptekiler, Ad337'den bir geni çıkarttıkları gibi kanser hücreleri için zehirli kimi salgıları ürettirecek yeni genleri de virüse yükleyebileceklerini düşünüyor. Eğer insanlı denemeler başarılı olur da yöntemleri kabul görürse böylece onu daha da geliştirecekler.

KAYNAKLAR

- 1) http://www.ncbi.nlm.nih.gov/entrez/query.fcgi?cmd=Retrieve&db=pubmed&dopt=Abstract&list_uids=10697113
- 2) <http://www.newscientist.com/news/print.jsp?id=ns99995056>

120 yaşına değin sağlıklı yaşam

İnsanların en sevdikleri yiyecekleri yiyip, zayıf kalacağı ve ne kansere ne de şeker hastalığına yakalanmadan 120 yaşına değin yaşayacağı günler tahmin edilenden belki çok daha yakın.

ABD'nin Boston Kenti yakınlarında kısa adı MIT olan Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ndeki araştırmacılar, uzun ve sağlıklı yaşamın anahtarı olduğunu düşündükleri bir protein keşfettiklerini açıkladılar. Yaklaşık 10 gün sonra aynı konudaki bir araştırmacının benzer sonuçlarını Harvard Tıp Okulu da yayımladı. Keşfedilen proteinin adı Sirt1. Sirt1, yediklerimizi yağ olarak depolamamız mı yoksa yakmamız mı gerektiğine karar veren bir protein. İşin şaşırtıcı yanı, bu proteinin çalışmasını tetikleyen

etkenlerden biri, kırmızı şarapta bulunan resveratrol adlı bir bileşik. Bu bileşik daha önce maya ve kurtlarda yaşam uzatma araştırmalarında da kullanılmıştı.

Alınan günlük kalori miktarının yarıya indirilmesiyle ömrün uzadığı ve yaşlanmayla ortaya çıkan hastalıkların da azaldığını gösteren araştırmalar, yaklaşık 70 yıldır yapılıyor. Son yıllardaki araştırmalarda, düşük kalori miktarının ömrü sağlıklı bir biçimde uzatması, bedenimizdeki sirtuin adlı proteinlerin etkinlikleriyle ilişkilendirilmişti. Ancak bu ilişki tam olarak ortaya konamamıştı. İlk kez MIT'de ve Harvard Tıp Okulu'nda yürütülen bu araştırmalarla, kalori sınırlamalı beslenme tarzının molekül düzeyinde nasıl çalıştığı anlaşıldı.

Artık sirtuin proteinlerinden Sirt1'in, kısa dönemli açlığı algılayıp, yağ hücrelerini nasıl çalıştırdığı tanımlanmış durumda. Ancak deneylerini fareler üzerinde yapan bilim insanları, Sirt1'in insanlarda da aynı etkiyi yapacağını tahmin etmekle birlikte; sonuçtan emin olamıyorlar. Eğer Sirt1'in insanlarda da aynı etkiyi yaptığı anlaşılırsa, o zaman Sirt1'i üreten geni şaşırtıp, yağ hücrelerini çalıştıracak ve insanların zayıflamasını sağlayacak ilaçlar yapılabilecek. Böylece az kalorili diyetlerle rahatça beslenen insanlar da uzun ve sağlıklı bir yaşama kavuşacak.

KAYNAKLAR

- 1) <http://www.biomedcentral.com/news/20040618/01/>
- 2) <http://www.telegraph.co.uk/connected/main.jhtml?sessionid=MH4KIZAZ3KH1XQFIQMGSNAGAVCBQWJVC?xml=/connected/2004/06/07/ecnago03.xml&Sheet=/connected/2004/06/07/ixconn.html>

Satürn'e yakın markaj

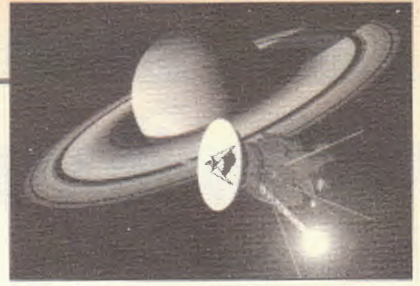
İnsanlar geceleri gökyüzünde sıra dışı hareket eden 5 yıldız olduğunu, bundan binlerce yıl önce fark etmişlerdi. Bunları ötekilerden ayırmak için "gezen yıldız" anlamına gelen gezegen dediler. Bu 5 gezegen Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'dü. Bilim insanlarının son 4 yüzyıldır gezegenleri teleskopla gözleme olanağı oldu. 5 gezegen arasında özellikle Satürn bakanları çok etkiledi. Hâlâ da etkilemeyi sürdürüyor. Çapı 120 bin km olan Satürn, Güneş sisteminin 2. büyük gezegeni. Merkezinde küçük (yaklaşık Dünya büyüklüğünde) bir kaya tabaka, onun üzerinde kalın bir sıvı tabaka ve dışta da çok kalın bir gaz tabaka bulunduğu düşünülüyor. Ancak Satürn'ün kimyasal yapısı hâlâ tam olarak çözülebilmiş değil.

Bilim insanları bu güzel ve gizemli gezegene artık çok daha yakından bakabilecek, onu ayrıntılı olarak inceleyebilecek. Çünkü bu aydan itibaren Cassini adlı uzay aracı 4 yıllık büyük Satürn turuna başlıyor. Cassini, dev gezegenin çevresinde atacağı 60 tur sırasında onun atmosferini, iklim ya-

pısını, manyetik alanını, halkalarını ve 31 uydusundan yedisini inceleyecek. Bunun yanında kalın bir atmosferle kaplı dev uydusu Titan'a Huygens adlı bir sonda (küçük bir uzay aracı) bırakacak. 1655 yılında Hollandalı gökbilimci Christiaan Huygens'in keşfettiği Titan, Güneş Sistemi'nin 2. büyük uydusu. 5150 km'lik çapıyla yalnızca Ay'dan değil, Merkür'den bile daha büyük.

Bilim insanları Titan'ın atmosferinin, Dünya'da yaşamın ortaya çıktığı dönemlerdeki atmosfere benzediğini düşünüyor. Ayrıca bu ilginç uyduda metan denizleri olabileceği, hatta basit yaşam biçimlerinin bile ortaya çıkmış olabileceği tahmin ediliyor. Bilim insanlarının bu sıra dışı uyduya yönelik biriken sorularına Huygens sondası yanıt vermeye çalışacak.

Cassini, Dünya ile Satürn arasındaki yaklaşık 3 milyar kilometrelik yolu 6,5 yılda aldı. Yaklaşık bir otobüs boyutlarındaki Cassini, gelmiş geçmiş en büyük uzay aracı ve büyük uzay araçlarının da sonuncusu. Ekim 1997'de fırlatıldığında ağırlığı 5,5

Cassini, 4 yıllık büyük Satürn turuna başlıyor.

tondu. Bunun büyük bir bölümü yakıttı, kuşkusuz. Cassini'den sonra "daha hızlı, ucuz ve becerikli" uzay araçları yapılmaya başlandı.

Bilim insanlarının elindeki en güzel Satürn görüntülerini 1980-81'de gezegenin yakınından geçen Voyager 1 ve Voyager 2 uzay araçları göndermişti. Cassini'de çok duyarlı 2 kamera bulunuyor. Bunlardan biri 1,5 km öteden madeni bir 50 bin liranın fotoğrafını çok net çekebilecek beceride. Bilim insanları Cassini'ye büyük umut bağlamış durumdalar. Çünkü onun sayesinde yalnızca bu dev gezegene ve uydularına ilişkin değil, Güneş Sistemi'nin yapısı ve oluşumuna ilişkin de çok şey öğrenilecek.

KAYNAKLAR

- 1) <http://saturn.jpl.nasa.gov/news/features/saturn-story/mons.cfm>
- 2) <http://www.telegraph.co.uk/connected/main.jhtml;sessionid=MH4K1ZA23KHTXQFIQMGCS33/NAGAVCBQWJVC?xml=/connected/2004/06/07/ecnospace04.xml&Sheet=/connected/2004/06/07/ixconn.html>

Eve göktaşı düştü!

13 Haziran günü Yeni Zelanda'nın Auckland Kenti'nde bir ailenin pazar kahvaltısı, oturma odalarının tavanından giren bir göktaşı yüzünden kesintiye uğradı.

Archer ailesi saat 9:30 dolaylarında kahvaltı yaparken birden korkunç bir ses duydu. Sanki çok yakında bir bomba patlamıştı. Bir süre çevredeki tozlardan hiçbir şey görünmedi. Daha sonra Archerlar, bilgisayar masasının altında bir kaya parçası fark ettiler. Kaya dokunulamayacak kadar sıcaktı. Yaklaşık bir greyfurt büyüklüğündeki siyah bir göktaşı, Phil ve Brenda Archer'in evlerindeki deri kanepeye 330 km/saat hızla çarpmış ve sonra tavana fırlayıp, bilgisayar masasının altına yuvarlanarak durmuştu.

Çiftin 1 yaşındaki torunları Luca'nın, olaydan çok kısa bir süre önce

tam da taşın düştüğü yerde oynuyor olması, olayın gerçekten de ucuz atlatıldığını gösteriyor. Bilim insanları bir yerleşim bölgesine göktaşı düşmesinin çok ender görülen bir olay olduğunu ileri sürüyor; hele göktaşının bir evin çatısına düşmesinin, olayı iyice ayrıcalıklı kıldığını düşünüyorlar. Uzmanlara göre bu, Yeni Zelanda'da görülen 9. göktaşı. Son olarak 1976 yılında Güney Adası'nda bir tane görülmüş. Auckland Laboratuvarı'ndan bilim insanlarının Archerlar'a verdiği bilgiye göre uluslararası taş koleksiyoncuları bu 9,5 kg'lık taş binlerce sterlin ödeyebilir. Çiftse göktaşını Yeni Zelanda da bir müzeye vermeyi düşünüyor.

Her gün on binlerce göktaşı dünyamıza düşüyor. Bunların bir bölümünü geceleri yıldız kayması olarak

Archer ailesinin evine düşen göktaşı.

görüyoruz. Gündüz düşenlerse Güneş'in parlaklığı nedeniyle görülmüyor. Bilim insanları Dünya'nın kütlelerinin her gün 10-100 ton arasında arttığını düşünüyor.

Çev. Alper Yavuz

KAYNAKLAR

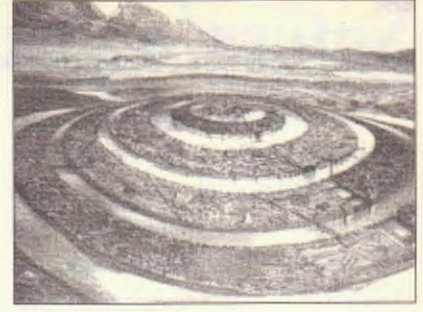
- 1) <http://www.telegraph.co.uk/connected/main.jhtml;sessionid=ZVSSCISSE52LQFIQMGCM5OAVCBQWJVC?xml=/connected/2004/06/16/ecnmet14.xml&Sheet=/connected/2004/06/14/ixconn.html>
- 2) http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/england/2218755.stm
- 3) http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/3162626.stm

Atlantis yine bulundu!

İnsanlar yüzlerce yıldır kayıp kıta Atlantis'i arıyorlar; aramaktan da usanmıyorlar. Atlantis'in öyküsü MÖ 355'te ünlü düşünür Platon'la başlar. Platon'un yapıtlarında kulandığı anlatım tarzı, genellikle hocası Sokrates gibi gerçek kişilerle yapılan söyleşiler, diyaloglar biçimindedir. Kitaplarındaki kişiler genellikle gerçektir; ama düşünceler Platon'a aittir. Onun kitaplarından birinde, Kritias adlı biri, ailesinde kuşaklardır anlatılagelen "Atlantis'in öyküsü"nden söz eder. Kitaba göre Herkül Sütunları'nın (Cebelitarık Boğazı) batısında Atlantik Okyanusu'ndaki bir adada, Deniz Tanrısı Poseidon'un kurduğu Atlantis adlı

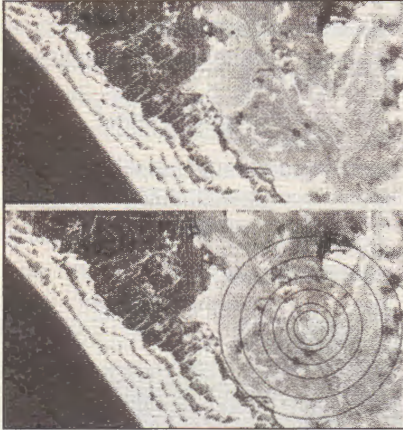
çok güçlü ve gelişmiş bir imparatorluk bulunmaktadır. Atlantis'in başkenti bir mühendislik ve mimarlık harikasıdır. Kent kanal ve duvarlardan oluşan iç içe çemberler biçiminde tasarlanmıştır. Merkezde yüksek bir tepe vardır. Tepenin doruğunda da, Tanrılar için 2 tapınak yer almaktadır. Ne var ki Platon'dan 9 binyıl önce Tanrılar, yozlaşan Atlantis halkını cezalandırmak için çok büyük bir depremle adayı yıkmıştır. Atlantis sulara gömülmüştür.

Platon'un yazdıkları arasında, Atlantis'in tam olarak yeri belirtilmemiştir. O nedenle bugüne değin Atlantis'in İsveç'te, Filistin'de, Meksika'da, Karayipler'de, Antarktika'da, Küba'da ve Gri'te olduğu ileri sürüldü. Bu savlara bir yenisi geçen ay eklendi. Almanya'daki Wuppertal Üniversitesi'nden Dr. Rainer Kühne, Atlantis'in yerini bulduğunu ileri sürdü. Kühne tezini, incelediği uydu fotoğrafları üzerine kuruyordu. Fotoğraflar İspanya'nın güneyinde Cadiz'e yakın bataklık bir bölgede Platon'un betimlemelerine uyan şekiller olduğunu ortaya koyuyor. Söz konusu kıyı bölgesinde MÖ 800 ile MÖ 500 yılları arasında bir tarihte büyük bir sel felaketi yaşanmış. Uydudan çekilen fotoğraflarda dikdörtgene benze-

Atlantis'in temsili bir çizimi.

yen iki şekil dikkat çekiyor. Birinin boyu 230 m, eni 140 m; ötekinin boyu 280 m ve eni de 240 m. Dr. Kühne, bunların Platon'un sözünü ettiği Gümüş Tapınak ve Altın Tapınak olabileceğini ileri sürüyor. Ayrıca bu dikdörtgenlerin eşmerkezli çemberlerle çevrili olması da dikkat çeken başka bir nokta. Platon'un betimlemesinde en dıştaki çemberin çapı 5 km; uydu fotoğraflarındakiyse 5-6 km arasında. Dr. Kühne bunun da bir başka kanıt olduğunu ileri sürüyor. Dr. Kühne söz konusu bölgenin bir an önce arkeologlarca kazılmasından yana. Ancak orası günümüzde Donana Ulusal Parkı sınırları içinde ve kazılması pek de kolay değil.

Dr. Rainer Kühne'nin Atlantis olduğunu düşündüğü batık yerleşimin uydu fotoğrafı.

KAYNAKLAR

- 1) <http://news.bbc.co.uk/go/pt/-/2/hi/science/nature/3766863.stm>
- 2) http://www.abc.net.au/science/news/ancient/AncientRepublsh_1127929.htm
- 3) <http://www.abc.net.au/tasmania/stories/s967435.htm>
- 4) <http://www.unmuseum.org/atlantis.htm>
- 5) <http://paranormal.about.com/library/weekly/aa090301a.htm>

Vejetaryan otomobiller

Dizel motorlu otomobiller, takılan bir dönüştürücü mekanizma sayesinde yanmış bitkisel yağları yakıt olarak kullanabiliyor. Çevreciler bitkisel yağları otomobillerinde yakıt olarak zaten yıllardır kullanıyorlardı. Ama son aylarda ABD'de benzin fiyatlarındaki artış yalnız çevrecileri değil, bütçesini düşünenleri de "vejetaryan otomobillere" yöneltti.

Artık birçok kişi yakınlarındaki bir lokantanın atılacak yağlarını topluyor. Toplanan yanık yağlar,

evlerdeki süzgeçlerden geçirilip, su ve yemek artıklarından ayrılıyor. Sonra da otomobilin deposuna doldurulup, yakıt olarak kullanılıyor. Lokantalar yanık yağları vejetaryan otomobil sahiplerine bedava veriyorlar. Çünkü yanık yağlardan kurtulmanın onlara az da olsa bir bedeli oluyor. Böylece hem lokanta sahipleri ayda 50-60 dolar tasarruf ediyor, hem de birçok çevreci otomobile yakıt sağlanmış oluyor.

Bazıları işi daha da ileri götürüp, bu işin ticaretini yapmaya da başla-

mış. Lokantalardan bedava topladıkları tonlarca yanık yağı, büyük süzgeçlerden geçirip, arıtıyorlar. Sonra temiz yağları motorin fiyatının yarısına satıyorlar. Yaklaşık 800 dolar karşılığında otomobillere bir "dönüştürücü" takılabiliyor. Yakıt olarak otomobillerinde bitkisel yağ kullananlar, bir yılda yapılan tasarrufun, "dönüştürücü"nün maliyetini çıkardığını ileri sürüyor. Ancak dönüştürücüler yalnızca dizel otomobillerde kullanılabiliyor.

KAYNAK

<http://www.taipetimes.com/News/worldbiz/archives/2004/06/09/2003174413/print>

Türkiye'nin bitki haritası çıkarılıyor

TÜBİTAK ile Abant İzzet Baysal Üniversitesi (AİBÜ) Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü'nün ortak çalışmasıyla, Türkiye'nin bitki haritası hazırlanıyor. İçerdiği bitki taksonlarının çeşitliliği ve klasik tahıl bitkilerinin gen havuzuna dahil edilmesi nedeniyle Türkiye potansiyel taşıyan endüstri ve tahıl bitkilerinin farklılaşma merkezi durumunda olan bir ülke. Bu nedenle ülkemizin bitki çeşitliliğinin saptanması, korunması, izlenmesi ve akılcı biçimde işletilmesi gerekiyor. Bu amaçla "Tehlike Altındaki Bitki ve Hayvan Türlerinin Koruma Altına Alınması" başlığı altında bir çalışma başlatıldı. Bu çalışmayla, Türkiye'nin bitki çeşitliliği saptanarak, bilgisayar ortamına aktarılıyor.

Türkiye Bitkileri Veri Tabanı (TUBVET) çalışmaları, Türkiye Bitkileri Veri Servisi (TUBIVES) aracılığıyla Türk ve Dünya bilim insanları başta olmak üzere tüm merak edenlerin

bilgisine sunuluyor. Elde edilen bilgilere <http://www.tubitak.gov.tr/tubives/> adresinden erişmek olası.

Türkiye'de yaşayan bitkilerin familya, cins ve türlerine göre sınıflandırılarak, coğrafi dağılımlarıyla birlikte veri tabanının hazırlanmasına 1989 yılında başlanmıştı. Bu çalışma 1993'te tamamlandı. Projenin Internet ayağı 1999 depremlerindeki hasarlar nedeniyle duraksadı ve ancak Eylül 2000'den sonra sürdürülebildi. Bugüne değin, Türkiye'de yetişen 13 bin bitki çeşidinden 7 bininin bilgileri, bilgisayar ortamına aktarıldı. Bu bitkilerden 3100 kadarının yalnızca Türkiye'de görülmesi yani endemik olması, ülkemizin biyoçeşitlilik açısından dünyanın zengin ülkelerinden biri olduğuna işaret ediyor.

Veritabanının bulunmadığı dönemlerde, soyu tehlike altındaki türlerin uluslararası ticaretini ve kaçakçılığını engellemek kolay olmuyordu. Bu proje tamamlandığında fotoğrafla-

rı ve özellikleri bilgisayar ortamına aktarılan bitkilerin, Türkiye'den çıkışı kontrol altına alınabilecek. Yani bir tür bitki gümrüğü oluşturulabilecek.

Internet sitesinin kullanımı çok kolay. Yandaki adrese erişildiğinde, ilk kullanım için kısa süreli bir kayıt işlemi yapılıyor. Kayıttan sonra, kullanıcı adı ve parola girilerek verilere ulaşılabilir. Örneğin Antalya sayfası açıldığında, "Antalya sınırları içinde toplam 2078 takson bulunmuştur" yazısıyla karşılaşıyor. "Antalya sınırları içinde bulunan takson sayılarıyla ilgili istatistiksel bilgiler" başlığıyla, familya, cins ve tür sayısını belirten bir tablo ve bu bilgilerin sıralı listesi açılıyor. Tür adlarından birinin üzerine tıklandığında, bitkinin ömrü, yapısı, yaşam biçimi, habitatu, endemikliği, Türkiye ve dünya üzerinde genel dağılımıyla ilgili bilgilerin bulunduğu ayrıntılı bir tablo geliyor. Bu tablodan, bitkinin bulunduğu başka iller de öğrenilebilir.

Cep telefonlarına virüs bulaştı!

Rus antivirüs yazılımı şirketi Kaspersky Labs, 15 Haziran'da yaptığı duyuruyla, bir cep telefonundan bir başkasına geçebilen ilk virüsün ortaya çıktığını açıkladı. Cabir adlı bu virüsün tehlikeli sayılabilecek özellikleri yok. Ayrıca bu virüs yalnızca symbian işletim sistemiyle çalışan ve bluetooth bağlantısı olan "akıllı" telefonları etkileyebiliyor. Cabirin yazarları 29a adında bir grup. Virüs uzmanlarına göre bu virüs, bir cep telefonu şebekesi üzerinden yayılabilen ilk virüs olması bakımından "ilginç bir köşetaşı". Virüsü yayan grup kodları anti-virüs yazılımı şirketlerine 8 Haziran'da göndermesinden bu yana

geçen sürede virüsün bir cep telefonundan bir başkasına geçebildiği laboratuvar testleriyle saptandı. Virüs şu anda genel kullanıcıları tehdit etmiyor. Araştırmacıların incelediği virüse laboratuvar dışında hiç rastlanmadı. Ancak başka virüs yazarlarının cabiri temel alan çok daha tehlikeli virüsler yazma olasılığı var. Zaten güvenlik uzmanları, yıllardan beri bluetooth bağlantısı ve giderek artan gelişmiş cep telefonu yazılımlarının, sonuçta istenmeyen aramalar yapabilmeleri, telefon defterini silebilen, takvimi, günlükleri yok edebilen tehlikeli virüsleri de beraberinde getireceği konusunda uyarılarda bulunuyordu.

Bilgisayar virüslerinin tersine, cabir, symbian işletim sistemindeki bir açıktan yararlanmıyor; yalnızca telefonun beklenen çalışma şeklini bozuyor. Bluetooth alıcıları birbirlerinin kapsama alanına girdikleri anda etkileşim başlar. Symbian işletim sistemi bluetooth bağlantısı üzerinden dosya iletimi yapmak üzere tasarlanmıştır. Buna karşın, uzmanlara göre, virüs otomatik dosya transfer işlemleriyle yayılmıyor çünkü bu, sistemde bir açık gerektirir. Bunun yerine, kullanıcıya dosya indirme işlemini yapmak isteyip istemediğini soruyor. Bu soruya da "Hayır" denmesi gerekir. Ancak Kaspersky Labs'tan yapılan uyarıda bu virüsün kendini güvenlik yazılımı gibi göstererek kullanıcıları yanılttığı da bildiriliyor.

Çev. Alper Yavuz

KAYNAK

1) <http://www.newscientist.com/news/news.jsp?id=ns99995111>

Cahit Arf Matematik Günleri 2004

İkinci Gün / 21 Nisan 2004
İstanbul Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü

Problem 1. Düzlemdeki $\mathbb{Z} \times \mathbb{Z}$ ızgarasında (yandaki şekil) $(0, 0)$ noktasından herhangi bir (k, n) noktasına hep kuzeye ve doğuya gitmek koşuluyla ve ızgarayı takip ederek kaç değişik biçimde gidilir?

Problem 2. n ve k birer doğal sayı olsunlar.
 $A(n, k) = \{(a_0, \dots, a_{k-1}) : a_j \in \mathbb{N} \text{ ve}$
 $a_0 + a_1 + \dots + a_{k-1} = n\}$
kümesinin eleman sayısını bulun.

Problem 3. n elma, adları $A_0, \dots, A_{k-1}$ olan k kişi arasında kaç türlü dağıtılır? (Dikkat: Kişiler arasında ayırım yapıyoruz, ama elmalar arasında yapmıyoruz.)

Problem 4. $n \geq 1$ ve $k \geq 1$ birer doğal sayı olsunlar.
 $B(n, k) = \{(b_1, \dots, b_n) : b_i \in \mathbb{N} \text{ ve}$
 $0 \leq b_1 \leq b_2 \leq \dots \leq b_n \leq k - 1\}$
kümesinin eleman sayısını bulun.

Problem 5. Birbirinden ayırt edilemeyen n top ve bu topları boyayabileceğimiz k değişik renkte boyamız var. Bu n topu bu k değişik renge kaç türlü boyayabiliriz? **Dikkat:** Toplar ayırt edilmiyor ama renkler ayırt ediliyor. Örnek: Üç top ve kırmızı ve mavi olmak üzere iki rengimiz varsa (üçü mavi), (iki mavi, bir kırmızı), (bir mavi, iki kırmızı), (üçü kırmızı) olmak üzere dört türlü boyayabiliriz. Eğer üç top ve üç rengimiz varsa boyamayı 10 türlü yapabiliriz.

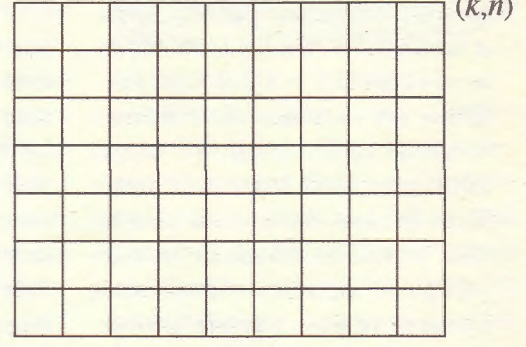
Problem 6. $n \geq 1$ bir doğal sayı olsun. n 'yi kaç değişik biçimde pozitif doğal sayıların toplamı olarak yazabiliriz? (Değişik sıralamalar ayrı ayrı sayılacak, örneğin, $n = 14$ ise, $1 + 3 + 5 + 5$ ve $5 + 3 + 5 + 1$ toplamları ayrı ayrı sayılacak.)

Problem 7. $1 + t - 2t^2 + 6t^3 - 3t^6 + \dots$ gibi sonsuza dek uzayabilen (polinoma benzeyen ancak sonsuza dek uzayabildiklerinden illa polinom olmayan) terimlere güç serisi adı verilir. Dikkat: Buradaki t bir sayı değildir, değişken adı verilen bir "şey"dir. Güç serileri de aynen polinomlar gibi toplanıp çarpılabilirler:

$$(a_0 + a_1t + a_2t^2 + \dots)(b_0 + b_1t + b_2t^2 + \dots) =$$

$$a_0b_0 + (a_0b_1 + a_1b_0)t + (a_0b_2 + a_1b_1 + a_2b_0)t^2 +$$

$$(a_0b_3 + a_1b_2 + a_2b_1 + a_3b_0)t^3 + \dots$$

Bir güç serisi kısaca $\sum_{m=0}^{\infty} a_m t^m$ biçiminde yazılabilir. Burada, a_m katsayılarını gerçel sayılar olarak alacağız. Eğer a_m katsayıları belli bir aşamadan sonra hep 0'sa, o zaman güç serisi bir polinomdur, yoksa değildir. Eğer tüm a_m 'ler 0'sa o zaman güç serisi de 0'dır.

Kolayca görüleceği üzere güç serilerini toplama ve çarpma kuralları şöyledir:

$$\sum_{m=0}^{\infty} a_m t^m + \sum_{m=0}^{\infty} b_m t^m = \sum_{m=0}^{\infty} (a_m + b_m) t^m$$

$$\left(\sum_{m=0}^{\infty} a_m t^m \right) \left(\sum_{m=0}^{\infty} b_m t^m \right) = \sum_{m=0}^{\infty} \left(\sum_{m_1+m_2=m} a_{m_1} b_{m_2} \right) t^m$$

7.1.i. $(1 - t)(1 + t + t^2 + t^3 + t^4 + \dots) = 1$ eşitliğini gösterin. (Not: Her polinom gibi, $1-t$ polinomu da bir güç serisidir.)

7.1.ii. $(1 + t)g(t) = 1$ eşitliğini sağlayan bir $g(t)$ güç serisi bulun.

7.1.iii. $(1 - 2t)g(t) = 1$ eşitliğini sağlayan bir $g(t)$ güç serisi bulun.

$$7.2. \left(\sum_{m=0}^{\infty} t^m \right)^2 = \sum_{m=0}^{\infty} (m+1)t^m \text{ eşitliğini gösterin.}$$

7.3. İki güç serisini çarpabildiğimiz gibi, üç güç serisini de çarpabiliriz:

$$\left(\sum_{m=0}^{\infty} a_m t^m \right) \left(\sum_{m=0}^{\infty} b_m t^m \right) \left(\sum_{m=0}^{\infty} c_m t^m \right)$$

$$= \sum_{m=0}^{\infty} \left(\sum_{m_1+m_2+m_3=m} a_{m_1} b_{m_2} c_{m_3} \right) t^m.$$

Anlaşılabileceği üzere sonlu tane güç serisini çarpabiliriz.

$$\left(\sum_{m=0}^{\infty} t^m \right)^k = \sum_{m=0}^{\infty} \binom{m+k-1}{k-1} t^m \text{ eşitliğini gösterin.}$$

Ali Nesin

İstanbul
Bilgi Üniversitesi
Matematik Bölümü
Baskanı

anesin@bilgi.edu.tr

7.4. Aşağıdaki çarpımları bulun:

$$(1+t)(1+t^2)$$

$$(1+t)(1+t^2)(1+t^4)$$

$$(1+t)(1+t^2)(1+t^4)(1+t^8)$$

$$(1+t)(1+t^2)(1+t^4)(1+t^8)(1+t^{16})$$

Bundan kimi zaman sonsuz tane güç serisini çarpabildiğimiz çıkar.

$$(1+t)(1+t^2)(1+t^4)(1+t^8) \dots (1+t^{2^n}) \dots$$

çarpımının ne olması gerektiğini söyleyin.

7.5. $(1+t)(1+t)(1+t)(1+t)(1+t) \dots$ sonsuz çarpımı bir güç serisi olarak yazılamaz. Nedeni?

Problem 8. Aşağıdaki çarpımları bulun:

$$(1+t)(1+t^2)$$

$$(1+t)(1+t^2)(1+t^3)$$

$$(1+t)(1+t^2)(1+t^3)(1+t^4)$$

$$(1+t)(1+t^2)(1+t^3)(1+t^4)(1+t^5)$$

Bundan,

$$(1+t)(1+t^2)(1+t^3)(1+t^4) \dots (1+t^n) \dots$$

sonsuz çarpımının var olduğu anlaşılmalı.

Eğer n pozitif bir tamsayıysa, $q(n)$, n 'yi birbirinden değişik pozitif tamsayıların toplamı olarak yazma biçimi olsun, yani $q(n)$,

$$A(n) = \{(a_1, \dots, a_k) : k \in \mathbb{N}, k \geq 1, a_1, \dots, a_k \in \mathbb{N}, 1 \leq a_1 < \dots < a_k \text{ ve } a_1 + a_2 + \dots + a_k = n\}$$

kümesinin eleman sayısı olsun. Ayrıca $q(0) = 1$ olsun. Örneğin $q(0) = 1, q(1) = 1, q(2) = 1, q(3) = 2, q(4) = 2, q(5) = 3, q(6) = 4, q(7) = 5, q(8) = 6$.

$$(1+t)(1+t^2)(1+t^3)(1+t^4) \dots (1+t^n) \dots = \sum_{n=0}^{\infty} q(n)t^n$$

eşitliğini kanıtlayın.

Problem 9. $\prod_{k=1}^{\infty} \left(\sum_{m=0}^{\infty} t^{mk} \right)$ sonsuz çarpımı, yani,

$$\left(\sum_{m=0}^{\infty} t^m \right) \left(\sum_{m=0}^{\infty} t^{2m} \right) \left(\sum_{m=0}^{\infty} t^{3m} \right) \dots \left(\sum_{m=0}^{\infty} t^{km} \right) \dots$$

ya da

$$(1+t+t^2+t^3+\dots)(1+t^2+t^4+t^6+\dots)(1+t^3+t^6+t^9+\dots)(1+t^4+t^8+t^{12}+\dots) \dots$$

sonsuz çarpımı bir güç serisidir. Bu sonsuz çarpımı

$$\prod_{k=1}^{\infty} \left(\sum_{m=0}^{\infty} t^{mk} \right) = \sum_{n=0}^{\infty} p(n)t^n$$

olarak yazalım. Buradaki $p(n)$ sayılarının matematiğin daha güncel ve daha anlaşılır bir dilinde (yukardaki so-rulardan esinlenerek belki) neyi ifade ettiğini bulun.

Türk Matematik Derneği'nin sahibi olduğu ve 13 yıllık bir geçmişi olan Matematik Dünyası dergisi, 2003 yılından bu yana Ali Nesin'in yönetmenliğinde hazırlanıyor. Liselileri hedefleyen ancak üniversite sınavlarını ve lise müfredatını umursamayan dergi, matematiğin evrenselliği sayesinde çok daha geniş bir kitleye hitap ediyor. Nitekim okurlarının çoğunluğu üniversite öğrencisi ve öğretim üyeleri...

Matematik Dünyası'nın 2004 yaz sayısı "Halkalar asallar ve indirgenemezler" başlığını taşıyor.

Abonelik ve daha fazla bilgi için www.matematikdunyasi.org sitesini ziyaret edin. md@math.bilgi.edu.tr adresine de yazabilirsiniz.

Pullarımızdaki bilim insanları... Güzel insanlar...

Bilim ve Gelecek'in ilk sayısında bu köşede, "Bilim Nikaragua'da bile olsa" başlıklı yazımızda, Türkiye'de bilim insanlarını konu alan bazı pulları saymış, bilmediklerimiz konusunda okurlarımıza başvurmıştık. Sevgili hocamız Prof. Dr. Güney Gönenc, bu eksiğimizi kapamak amacıyla bilgilendirici bir not yollamış. Kendisine teşekkür ediyor, okurlarımıza sunuyoruz.

Derginin 1. sayısında 91. sayfada yer alan Sayın Hasan Birson'un "Bilim Nikaragua'da bile olsa..." başlıklı yazısında ülkemiz pullarındaki bilim insanları konusunda verilen bilgiler pek yetersiz. Derlememe bir göz gezdirince (yine çok eksikli olmak üzere) aşağıdaki isimler ortaya çıktı.

Anlamli içeriğiyle en öne çıkan pul serisi, 18-24 Nisan 1935'te Yıldız Sarayı'nda yapılan Dünya Kadınlar Kongresi dolayısıyla çıkarılan ve yalnızca 6880 tane mevcut olduğu için sonradan olağanüstü piyasa değeri kazanan pul serisidir (Bu serinin, mütevacı öğretim üyeliği aylığım göz önüne alındığında, bende bulunması olanağı elbette yok, bu olağanüstü güzel pulların resimlerine bakabiliyorum ancak). Bu seride Nobel Ödüllü 6 kadına yer verilmiş. Bu kadınların üçü (Selma Lagerlöf,

Grazia Deledda ve Sigrid Undset) Nobel Edebiyat, ikisi (Bertha von Suttner ve Jane Addams) Nobel Barış Ödülü sahibi. En düşük değerlisi 0,5+0,5 kuruş olmak üzere 15 pul içeren serinin en yüksek değerli (50+50 kuruş) pulunu ise biri fizik (1903), öbürü kimya (1911) dalında olmak üzere iki Nobel Ödülü almış olan Marie Sklodowska Curie süslemektedir (Bilindiği gibi, bugüne değin yalnızca birkaç kişi ya da kurum iki Nobel Ödülü kazanmıştır).

Sonraki yıllarda Türk pulları üzerinde yer alan bilim (ve teknik) adamlarının (çok eksikli) bir listesi şöyle: Farabi (1950), Mimar Sinan ('57), Benjamin Franklin ('57), Kaptip Çelebi ('58), Fatin Gökmen ('61), Ebu Reyhan El Biruni ('73), Guglielmo Marconi ('74), Dr. Albert Schweitzer ('75), İbni Sina ('80), Dr. Hulusi Behçet ('80), Piri Reis ('83),

Uluğ Bey ('83), Dr. Besim Ömer Akalın, Kemalettin Mimaroglu, ["Macarlı"] Dr Abdullah Bey, Abdurrahman Şeref, Salih Zeki, Naima, Albert Einstein, Vedat Tek.

Yeri gelmişken, pullarımızda görmeyi düşlediğim güzel insanları, aklıma şöyle bir geliverenleri, sıra falan gözetmeksizin, sayayım: Feza Gürsey, Asım Orhan Barut, Richard Feynman, Behram Kuşunoğlu, Ali Kuşçu, Takiyeddin, Kurt Gödel, Isaac Newton, Uluğ Bey (bir kez daha!), Leonhard Euler, Evariste Galois, Sofya Kovalevskaya, Pierre Curie, Cahit Arf, Irène ve Frédéric Joliot-Curie, Michael Faraday, James Clerk Maxwell, Ratip Berker, Alan M. Turing, Behruz Çinici, Galileo Galilei, Arkhimedes, Karl Friedrich Gauss, Ludwig E. Boltzmann, Karl Marx, Harzemli (Harizmi), Linus Pauling, İbrahim Müteferrika, Abdullah Kızılırmak, Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz, Wolfram Eberhard, Hans Güterbock, Niyazi Berkes, Behice Boran, Mübeccel Kıray, Körkut Boratav, Metin And, Hypatia, Naima, Balyan Ailesi, İhsan Ketin, Paul Langevin... ve daha niceleri... Değerini bilmemiz gereken ne çok insanımız var! Hepsine selam olsun!

Güney Gönenc

Ray Charles oyun sonunu pek sevmiyor

Beyazlarla oynayan Charles yeniliyor ama çok iyi direniyor. Aşağıda bu oyunun hamleleri:

1. e4 e5 2. Ac3 Ac6 3. Af3 Af6
4. d4 exd4 5. Axd4 Fc5 6. Axc6 bxc6 7. Ve2 0-0 8. Fe3 Fxe3 9. Vxe3 Ke8 10. f3 d5 11. Vd3 a5 12. 0-0-0 Fa6 13. Vd2 Ff1 14. Khxf1 dxe4 15. Vxd8 Kaxd8 16. Kxd8 Kxd8 17. Kd1 Kxd1+ 18. Şxd1 exf3 19. gxf3 Şf8 20. Şc1 Şe7 21. Şd2 Şe6 22. Şe3 Ad5+ 23. Şd4 Axc3 24. Şxc3 Şd5 0-1

Oyun sırasında Ray ilginç bir hamle yapar, nedenini soran Evans'a düşüncesini açıklar. Evans şaşkınlıkla "Sen bu varyasyonu görmüş müydün?" diye sorar. "Hadi Larry, dalga geçme", der Charles, "iyi bir

oyuncu değilim ama, o kadar da kötü sayılmam".

Oyunu kendileri deneyen okurlarımız, Ray Charles'ın terk ettiği 25. hamlede oluşan pozisyonun, siyahların bir piyon fazlası olmasına karşın açık bir kayıp pozisyonu olmadığını görecektir. Hatta Charles şah tarafından yapabileceği güçlü ataklarla geçer bir piyon oluşturup oyunu bile kazanabilir belki.

Ama öyle görülüyor ki, Ray Charles, çok dengeli ve sıkıcı hamleler gerektiren oyun sonlarını pek sevmiyor. Belki de bu yüzden, kendi yaşının da son bölümünü oynamadan terk etti gitti bizleri. "Hadi Ray, dalga geçme" desek, kalkıp çıkar mı yine sahneye acaba...

Asal aşklar

Yüzyıllar önce, kafayı asal sayılara takmış Trakyalı bir erkek matematikçi, âşık olduğu kadına şu sözü vermiş: "Seni o kadar çok seviyorum ki, dünyanın en büyük asal sayısını bulup sana armağan edeceğim." Kadın da boş değil, dönemin tanınmış bir filozofu, desteksiz atışlara karmı tok. "Atma bre sevgili," demiş, "sonsuzluğun sonu mu olur? Sözünu yerine getirmen için asal sayıları veren genel bir formül bulman gerek. Ben nereden bileceğim o sayının en büyük asal sayı olduğunu?" Bu diyalog günümüze ulaşmış ama, ilişkilerinin sonu ne olmuş bilinmiyor. Tek bilinen böyle bir formülün hâlâ bulunmadığı.

Zaman zaman en büyük asal sayı

rekorlarına rastladığımda aklıma hep bu öykü gelir. Zavallı âşık matematikçiler diye düşünürüm. Yine öyle oldu. Geçenlerde ABD-Seattle'da yaşayan Josh Findley adlı bir genç matematikçinin en büyük asal sayı rekorunu kırdığını öğrendim. Findley, kendi dizüstü bilgisayarı ile 41 nolu Mersenne asallını bulmuş. Mersenne asalları, $2^p - 1$ (p de bir asal sayı) formülünün sonucunu veren sayıların asal olanları. Yeni rekor: $2^{24,036,583} - 1$. Tam 7,235,733 rakamdan oluşan bir asal sayı.

Josh'un sevgilisi pek sevinmiştir, ama ne yazık ki çok uzun sürmez; çünkü her an yeni bir rekor gelebilir. Ben de bir zamanlar (on yıllar önce, gençken) bu konuya takmış, sevgili-me aşkıma ispatlamanın sürekli bir yolunu nasıl bulurum diye kafa pat-

Asal sayı konulu bir fotoğraf çalışması.

latmıştım. Şöyle bir yöntem düşünmüştüm: Genel bir asal sayı formülü yerine, daha mütevazı bir buluş yapayım. Herhangi bir asal sayıdan hemen sonra gelen asal sayıyı belirlemenin yöntemini bulayım. Böylece Josh'un biri benimkinden daha büyük bir asal sayı bulduğunda, hemen ondan sonra gelen asal sayıyı belirlerim, sevgili-me de kaptırmamış olurum...

Josh'a mutluluklar diliyorum. Şu günlerin tadını çıkarsın.

Taniyama neden intihar etti?

İki ünlü Japon matematikçinin adıyla anılan Taniyama-Shimura varsayımı, 20. yüzyıl matematiğinin önemli adımlarından biridir. Matematiğin birbirine çok uzak iki konusu olan modüler formlar ve eliptik denklemlerin derinlerde bir yerde temel bir ilişki içinde olduklarını göstermişlerdir. İki farklı konunun aynı temele sahip olduklarının keşfedilmesi, her bilim dalında olduğu gibi matematikte de çok önemlidir, çünkü bir düzey sıçraması anlamına gelir.

Taniyama-Shimura varsayımının bir de popüler değeri vardı. ABD'li matematikçi Ken Ribet, bu varsayımın Fermat'ın ünlü Son Teoremi ile de ilişkili olduğunu göstermiş, daha doğrusu bu varsayımın kanıtlanması'nın Fermat teoreminin 300 yıldır beklenen kanıtını da getireceği anlaşılmıştı. Gerçekten de Andrew Wiles, bu yoldan giderek 10 yıl önce Fermat'ın Son Teoremi'ni kanıtladı. Böylece Taniyama ve Shimura, yüzyıllardır dünyanın en ünlü matematikçilerinin belası olan bu ünlü kanıt yolculuğunun sondan bir evvelki hal-kası olmuşlardı.

Fermat'ya bir şekilde kim bulaşmışsa başı belaya girer. Japon dahi Ta-

niyama'nın kısa yaşamı ise tam bir trajediyle son bulmuştur. Yutaka Taniyama 17 Kasım 1958'de 31 yaşındayken intihar etti. Taniyama, Misako Suzuki adlı bir bayana âşık olmuş ve evlilik hazırlıklarına başlamıştı. Dostları bu duruma burun kıvrmışlardı, çünkü Suzuki'nin ona uygun bir eş olmadığını düşünüyorlardı. Ama iki âşık hiçbir şeyi takmadan hazırlıklarını sürdürdüler, yeni bir daire tuttular ve mutfak eşyalarına dek döşediler. Her şey yolundaydı, ya da öyle gözüküyordu. Birdenbire o felaket haberi geldi; Taniyama, odasında ölü bulunmuştu. İntiharından önce çalışma defterinin üç sayfasını kaplayan bir not bırakmıştı. İlk paragraf şöyleydi:

"Düne kadar kendimi öldürmek için belirgin bir niyet duymuyordum. Ama son zamanlarda hem bedence hem de zihnen ne kadar yorgun olduğumu çok kişi fark etmiştir. İntiharımın nedenini ben de tam olarak anlamıyorum; ama belli bir olayla ya da meseleyle ilgili olmadığı kesin. Şu kadarını söyleyebilirim sadece: Geleceğime olan güvenimi yitirmiş durumdayım."

Taniyama daha sonra sahip olduğu şeyler hakkındaki istekleri yazmıştı

notuna. Hangi kitaplarla plakların kütüphaneden ya da arkadaşları arasında ödünç alındığını tek tek belirtmişti. "Plaklarımla pikabımı Misako Suzuki'ye bırakmak isterim, tabii eğer bu onu üzme-yecekse" diye yazmıştı. Üniversite-deki derslerinde hangi noktaya geldiğini de belirtmiş ve bu durumun yaratacağı zorluklardan dolayı meslektaşlarından özür dilemişti.

Taniyama'nın intiharından birkaç hafta sonra, nişanlısı Misako Suzuki de canına kıydı. O, ardında çok daha kısa bir not bırakmıştı: "Nereye gidersek gidelim, hiç ayrılmayacağımıza dair söz vermiştik birbirimize. Onunla birleşmeliyim."

Daha pek çok trajediyle doludur Fermat'ın Son Teoremi'nin 300 yıllık öyküsü. Tabii bu bir "uğursuzluk" değil, bilimsel bir nedeni var. Bu nedeni yeni keşfettim, ama buraya yazamayacağım, çünkü yerim bitti!

Yutaka Taniyama

KAYNAK:

Simon Singh, Fermat'ın Son Teoremi, Çev. S. Yücesoy, Pan Yayıncılık, 2001.

Tatilde okunması için neler önerdiler?

Sizleri bilmem ama ben, okumak isteyip de bir türlü fırsat bulup okuyamadığım, öncelikli okumalardan bir türlü sıra gelmeyen kitaplara kütüphanenin bir köşesinde rastladığımda; 2-3 ayı tatille, yani bol kitapla, bol gezip-tozmayla, bol sohbetle, "dar zamanlardan kurtulan" insan ilişkileriyle geçirdiğim, şimdi bir hayal kadar uzak gelen öğrencilik yıllarımı, derin bir özlemle anarım... O nedenle mesleği öğretmenlik olan dostlara, uzun tatil imkanından dolayı hep gıpta ederim. Sırtını bir meyve ağacına dayayarak, çayıra-çimene uzanarak, denizin ışıltısının karşıda olduğunu bilerek, güneşin sıcaklığını taa kemiklerde duyarak okumak... Tatil ve kitap... İşte, eleştirmenlerimizin, yazarlarımızın, aydınlarımızın, *Bilim ve Gelecek* okurlarına, tatilde okumaları için (tatile çıkmayacak ya da çıkamayacak olmanızda!) önerdikleri kitaplar...

Fusun Akatlı'nın önerdikleri:

- Çavlanın İçinde Sessizce, Nezihe Meriç (Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, Mayıs 2004)
- Erguvan Kapısı, Oya Baydar (Can Yayınları, Nisan 2004)
- Bu An'ı Daha Önce Yaşamıştım, Murat Gülsoy (Can Yayınları, 2004)

Sunay Akın'ın önerdikleri:

- Hava Atışı, Utku Erişik (Çınar Yayınları, Mayıs 2004)
- Sessiz Gece Yazıları (Bir Yudum İnsan Yolculukları), Nebil Özgentürk (Alfa Yayınları, Mayıs 2004)
- Barbar Uygurluk, Orhan Tüleylioglu (Ürün Yayınları)

Sadık Aslankara'nın önerdikleri:

- Yalan, Tahsin Yücel (Can Yayınları, Mart 2002)
- Erguvan Kapısı, Oya Baydar (Can Yayınları, Nisan 2004)
- Uğur Olsun -Bir Devrimcinin Öyküsü-, (Uğur Mumcu'ya dair yaşamöyküsel bir kitap), Sevgi Özel (Bilgi Yayınevi, Ocak 2003)
- Yarın Yapayalnız, Selim İleri (Doğan Kitapçılık, Mart 2004)
- Yıldız Cıbroğlu, Kadının Yazısız Tarihi (Payel Yayınevi, Mayıs 1996)

Kadir Cangızbay'ın önerdikleri:

- Veba, Albert Camus (Çev. Nedret Tanyolaç-Öztoğat, Can Yayınları, 1997)
- Sosyoloji ve Tarih, Doğan Ergun

(Der Yayınları)

- İçimizdeki Şeytan, Sabahattin Ali (Yapı Kredi Yayınları, Şubat 1998)

Haluk Ertan'ın önerdikleri:

- Hz. Musa ve Tektanrıcılık, Sigmund Freud (Çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınları, Mart 1998; Bağlam Yayınları, Ocak 1987)
- Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı, Carl Sagan (Çev. Miyase Göktepeli, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2000)
- Düşünce Tarihi (3 Cilt), Prof. Dr. Afşar Timuçin (Bulut Yayınları, 2000)

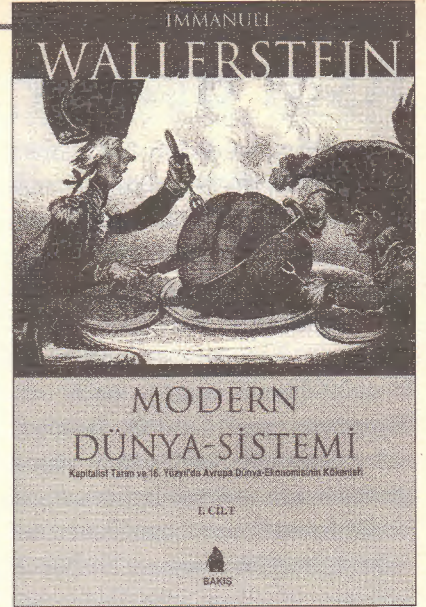
Ender Helvacıoğlu'nun önerdikleri:

- Genel Yayın Yönetmenimiz, kendisi tatile çıkarken, günlük koşturmacılar arasında bir türlü fırsat bulup da okuyamadığı, ama mutlaka okunması gereken, yoğunlaşma gerektiren kitapları yanına aldığını belirterek; kendinden hareketle *Bilim ve Gelecek* okurlarına da aşağıdaki kitapları önerdiğini belirtti:
- Avrupamerkezcilik -Bir İdeolojinin Eleştirisi-, Samir Amin (Çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, Temmuz 1993)
- "Tarih Tezi Işığında" Allah-Peygamber-Kitap, Hikmet Kıvılcımlı (Bumerang Yayınları, 1999)
- Yaşam Nedir? -Gelecek 50 Yıl Biyolojinin Geleceği Üzerine Spekülasyonlar-, Derleme (Çev. Turgut Güner, Evrim Yayınları, Ekim 2001)

Bir yanıyla *Bilim ve Gelecek*'in önerileri gibi durabilecek bu kuramsal kitaplar listesine, biz de iki tanecik edebiyat kitabı sıkıştırırsak, Yayın Yönetmenimiz ne der acaba? Doğayı ve canlıları ve bunlarla iç içe yaşayan emekçi insanları kendi doğallıkları ve yalınlıkları içinde görebilmenin ve anlatabilmenin ustası Sait Faik'in bütün öykülerini, özellikle Son Kuşlar'ı (Yapı Kredi Yayınları, 2002) bir daha okumalı derim. Bir de, Attila İlhan'ın tanımıyla "Türk toplumcu sanat hareketinin yansı" olan Rifat Ilgaz'ın Bütün Şiirleri'ni (Çınar Yayınları, 2002).

Attila İlhan'ın önerdikleri:

Sayın İlhan, ciddi okumalara vakit bulurlarsa, *Bilim ve Gelecek* okurlarına Andre Malraux'nun bütün kitaplarını önerdi, özellikle de aşağıda listelediğimiz üç kitabını. Bir de, yine Malraux tarzında, Fransızca yazdığını söylediği, bir dönem İspanya'da Kültür Bakanlığı da yapmış olan İspanyol yazar Jorge Semprun'un yi-

ne aşağıda künye bilgilerine yer verdiğimiz otobiyografik kitabını.

- İnsanlık Durumu, André Malraux (Çev. Ali Berkay, İletişim Yayınevi; Çev. Alev Er, Oda Yayınları, Haziran 1994)
- Kanton'da İsyan, André Malraux (Çev. Atilla İlhan, Bilgi Yayınevi, 1993)
- Umut, André Malraux (Çev. Atilla İlhan, İletişim Yayınevi, 1998)
- Federico Sanchez'in Özyaşamöyküsü, Jorge Semprun (Çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, Kasım 2003)
- (İlgili okurlar için, André Malraux'nun Türkçe'deki diğer kitapları: Altburg'un Ceviz Ağaçları, Çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, Ağustos 1996 ve Batı'nın İğvası, Çev. M. Hilmi Uçan, Hece Yayınları, Mart 2002).

Ahmet İnam'ın önerdikleri:

- Yazınsal Uzam, Maurice Blanchot (Çev. Sündüz Öztürk Kasar, Yapı Kredi Yayınları, Aralık 1993)
- Öteye Adım Yok Ötesi, Maurice Blanchot (Çev. Nami Başar, Ayrıntı Yayınları, 2000)
- Göz ve Tin, Maurice Merleau-Ponty (Çev. Ahmet Soysal, Metis Yayınları, 2003)

Ahmet Oktay'ın önerdikleri:

- Şiddet ve Kutsal, Rene Girard (Çev. Necmiye Alpay, Kanat Kitap, Aralık 2003)
- Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa-Dünya Ekonomisinin Kökenleri (1. Cilt), Immanuel Wallerstein (Çev. Latif Boyacı, Bakış Yayınları, Nisan 2004)
- Parayı Verdi Dündüğü Çaldı -CIA ve Kültürel Soğuk Savaş-, Frances Stonor Saunders, (Çev. Ülker İnce, Doğan Kitapçılık, 2004)

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu

"İnsan soyunun düşmanlarıyla yalnızca kendin için değil, zira tam özgürlük gününü göremeyebilirsin, ama memedeki çocuk için boğuşuyorsun."

Londra Yazışma Derneği'nin gezideki temsilcilerine gönderdiği talimat, 1796.

Kapitalizmin orijini olarak kabul edilen İngiltere'deki kapitalist gelişim, dünyanın feodal ya da feodal öncesi sistemlerin dönüşümünde önemli bir rol oynadı. 15. ve 16. yüzyıllarda dünyanın diğer yerlerinden farklı olarak İngiltere'de meydana gelen kapitalist gelişim, başta ekonomide olmak üzere sosyal yaşantıda pek çok değişime neden oldu.

Bilimde ve sanatta meydana gelen inanılmaz güzel gelişmeler bir taraftan feodal mutlakiyetçi düşünceye darbeler indirirken, diğer taraftan kapitalizme alan açıyordu. Ancak bu "güzel" değişime neden olan şeyin kapitalizmin olması, yaşayanlar için başlı başına bir dram niteliğini taşıdı.

Bu dramı dünyada ilk İngilizler yaşadı. E. P. Thompson bu süreci anlattığı İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu adlı kitabında, kendini kapitalizm dalgasına karşı muhafazakârlık (köy hayalleri ve dini inançlardan oluşan) ile tanımlayan işçi sınıfının; şehirdeki üretim ilişkileri sonucunda köye dönme yollarının kapanmasıyla, kendisini burjuvaziye karşı bir sınıf olarak tanımlamasına kadar olan serüveni anlatıyor.

Burada Thompson'nun önemli bir tercihini belirtmekte fayda var. Genel olarak sınıf tanımından yola çıkarak, bunun insanların davranışlarına etkilerini incelemek yerine; tek tek bireylerin süreç içinde davranışlarındaki değişimi ya da dramlarını incelemeye seçmiş. Dolayısıyla aynı zamanda ortaya başka bir "meşhur insanlar ansiklopedisi" çıkıyor. Ve bu da kitapta bir süreklilik yaratıyor. Zaten bu yüzden kitabın adının içinde "oluşum" kelimesi kullanılıyor. Kitaptan bir alıntı yapalım:

"Kuşkusuz sorun, bireyin o 'toplumsal rolü' nasıl edindiği ve belirli bir toplumsal örgütlenmenin (mülkiyet hakları ve otorite yapısıyla) nasıl oluştuğudur. Ve bunlar tarihsel sorunlardır. Ve biz tarihi belirli bir anda durdurursak, ortada sınıflar kalmaz; yalnızca çok değişik deneyimleri, çok sayıda insan kalır.

Ama biz bu insanları toplumsal değişim içinde yeterince izlersek, ilişkilerinde, düşüncelerinde ve kurumlarında bir düzenlilik görürüz. Sınıf, insanların kendi tarihlerini yaşarken tanımladıkları bir şeydir..." (s.41).

Değişime karşı gösterilen direnç ve korunma, kitabın önemli bir kısmında anlatılıyor. Ancak kitabın özellikle Sunuş ve Önsöz'ünden –yer yer kitabın içinden de- çıkarttığım bir sonuç var: Kitap İngilizler için özellikle yazılmamış. Bizim gibi ülkelerdeki sorunlara anahtar olabilmek için yazılmış! Şaka bir yana, bilim ve tarihi insana yakışan bir gelecek için yorumlayanlar için dünya tarihi bir evrensellik taşır. Tarihteki ilerlemelerden hareket edecek olursak; bir önce var olan durumun aşılması ilerleme sayılıyor.

Konuyu daha iyi anlatabilmek için birkaç örnek verelim: Araplar'ın elindeki gelişmiş astronomi ve matematiğin pelteleşmesi sonucunda, Avrupa'nın Araplar'dan öğrendiği astronomi ve matematiğin aşılması gibi. Ya da kapitalizmin geleceksizliğinin aşılmasının zorunluluğu gibi... Özetin özeti: Yetişmek mümkün değil, aşmak mümkün.

Bu kitapta anlatılan işçi sınıfının geriye doğru olan direnişi, ancak ilerlemekle aşılabildi. Bu İngiltere'de olamadığı için kapitalizm bütün güzellikleri paraya

çevirdi ve pelteleşti. Böylelikle İngiliz işçi sınıfı dramını, hem ileriye hem de geriye doğru yaşadı.

Ancak diğer işçi sınıfları benzer olayları benzer şekilde yaşamak zorunda kalmadı. Kendimiz için konuşacak olursak, ne olacağımızdan çok, ne olmamız gerektiğini kitaptan çıkarmak mümkün. Yani yazarın kendi işçi sınıfı için duyduğu üzüntünün, tarihe geriden katılan ülkemizde yansıması "dramları" aşmak bilinci olmalıdır. Kitabın başarısının ve 1960'lı yıllarda yazılmış olmasına rağmen, üzerinden 24 yıl geçtikten sonra 2004'te dilimize çevrilmesinin sırrı bence burada. Tekrarlarsak, yazar, kitabı kendi ülkesi için yazmadı. En başa koyduğumuz alıntadaki meme emen çocuk bunun kanıtı...

Geleceğe kalan başka bir alıntı, kitabın "geri"nin terk edildiği "Sınıf Bilinci" başlıklı bölümünden yaşayan bir örnek:

"Kötülüğün Temeli Kilisedir./ Menfeat! Menfeat!! Menfeat!!!/ Tanrı Dulu, Yetimi ve Acı Çekeni Korusun.

"Siz zengin adamlar, şimdi gidin, başınıza gelecek felaketler için ağlayıp, inleyin.../ Görün, sizin tarlalarınızı biçen, hile ile ahkoyduğunuz kiralık amelelerin çığlıklarını" (s.950).

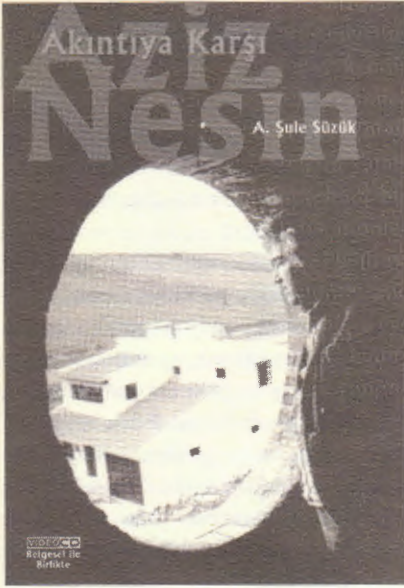
Erkan Baş

- İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, E. P. Thompson, Çev. Uygur Kobasoglu, Birikim Yayınları, 2004, İstanbul, 992 s.

Yeni bir teorik-ideolojik dergi çıkıyor: "bilinç ve eylem"

Hayatı, düşünen ve çalışan bütün insanların yarattığına inanan; dünyaya tek-rar edilmemiş düşünceler sunmayı temel alan; açık ya da örtük olarak insan aklının bağımsızlığını tehdit eden bütün düşüncelerin reddini savunan yeni bir ideolojik-teorik dergi yayın yaşamına başlıyor: *bilinç ve eylem*.

Derginin amaç çerçevesinde, "500 yıllık sömürgeci ve Avrupamerkezci tarih anlayışına, felsefi ve politik kültürüne karşı ideolojik mücadele içinde bir tarih bilinci oluşturmak; çürüten ve insanlığı yok oluşturan kapitalist sanayi uygarlığını tüm güdü ve kültürleriyle birlikte sorgulamak; yeni bir uygarlık bakışı üretmek; kapitalist-empyralist sistemle kopuşu besleyecek bilimsel, felsefi ve politik bir açılım sağlamak; reel sosyalizmin çözülüşünü ve 20. yüzyıl Marksizmi'nin bunalımını irdeleyerek, günümüzde *Manifesto*'nun yeniden üretimine katkı için çalışmak; 21. yüzyıla birlikte filizlenmeye başlayan yeni devrimci dalganın dünya ve bölgemiz çapında dinamiklerini ve özelliklerini araştırmak..." gibi maddeler var. Danışma Kurulu'ndaysa, Fikret Başkaya, Suat Parlar, Ender Helvacıoğlu, Temel Demirer, Murat Akıncılar, Kamil Atasoy, Yelda Eroğlu, Mehmet Güneş ve Ergun Adaklı gibi isimler yer alıyor.

Bazı adlar vardır. Bu insanların hatırlattığı pek çok anlam, bir ülkenin tarihiyle, dönemeçleriyle örtüşür. Aziz Nesin de, Yeni Ortaçağ olarak tarif edebileceğimiz günümüz dünyasında, bugünün Türkiye'sinde, yaşamıyla, duruşuyla, ilkeleriyle ve mücadelesiyle belleklerimizde iz bırakan, yol gösteren, eyleyen aydın işaret etmektedir.

Yazık ki, tarihi kendiyile başlatan birerler dünyasındayız. Bu sorunlu bakış, aydınları da kuşatmış, onları da nefessiz bırakmış görünüyor. İnsanlığın evrensel birikimlerine sırtını dönmüş, gününü kurtaran ve kendinden menkul bir pratik içinde, kimliğinin gereklerine yabancılaşmış yeni bir aydın tipi bu. İşte bu noktada, Türkiye aydınlarının Aziz Nesin'i bir kez daha hatırlamaya, hatırlatmaya ihtiyacı var.

2 Temmuz ve 6 Temmuz

2 Temmuz, ardından 6 Temmuz, tarihe not düşmek için unutulmaması gereken günlerden. Sivas Katliamı'nın, uzlaşma mesajlarıyla, toplumsal barışla anılması yönünde son yıllarda yoğun bir çaba içinde olduğu gözlerden kaçmıyor. Aydınlanmacılığın ve Türkiye ilericiliğinin doğrudan hedef alındığı bu tarih, iktidarlarca beslenen gerici düşüncenin, nasıl da kontrolden çıktığının ve kendine zemin hazırlayan düzeni de eylemleriyle tedirgin edebileceğinin görüldüğü bir dönemeç. Bu anlamda, bugün yapılmaya çalışıldığı gibi, kendini bilmez bir güruhun ateşseverliği olarak bir münferit olay değildir Sivas katliamı. Planlı ve organize bir yobazlar topluluğunun güç gösterisi, aydınlanma düşüncesine ve eyleyen aydına ciddi bir saldırıdır. Unutmak, unutturmak ve yok saymak yönün-

Akıntıya karşı... Aziz Nesin

deki kampanyaya karşılık; unutmamak, hatırlamak ve eylemek gerekmektedir.

6 Temmuz 1993 ise, Sivas katliamının ardından, bunca aymazlığı yüreğine sığdıramayan Aziz Nesin'in sekte-i kalbinin tarihi. Kitaptan öğrendiğimize göre Aziz Nesin'i en fazla yaralayan, katliamın ardından "Sivas katliamını lanetliyoruz ama..." ile başlayan ve o amanın ardından Aziz Nesin'i suçlar görünen yazılar, açıklamalar. Tıpkı dönemin başbakanının "Halkımıza bir şey olmamıştır" açıklaması gibi.

Aziz Nesin: Sorumluluk, öncülük ve üretkenlik

Aziz Nesin'in yaşamı, mücadelenin güzelleştirdiği insanın, aydının tarihidir. Kendisini emekçi sınıfa karşı borçlu hissetmeyen, emekçi sınıflardan taraf olmayan, bu mücadeleye katkı ve emek koymayan, bu sorumluluğu yaşatamayan kişi aydın sıfatını omuzlayamaz. Nesin bize bunu öğretmiştir.

Aziz Nesin'in sorumluluk bilincinin en önemli ürünü, öncülüğü ve üretkenliğidir. Doğrudan durmanın en ağır bedelinin yalnızlık olduğunu bilmesine rağmen, elini taşın altına koymaktan çekinmemiş, yapılması gerektiğini düşündüğü her eylemin örgütleyicisi ve öncüsü olmayı göze almıştır. *Markopaşa*, *TYS* ve *Aydınlar Dilekçesi* gibi izleri bugün hâlâ belirgin olan bu eylemlerin başını Aziz Nesin çekmiştir. Bütün bu eylemlerde, cesaret ve cüretin izleri vardır. Türkiye aydınının cesarete de, cürete de ihtiyacı sonsuzdur. Bu çalışma, bu cüretin altını çiziyor. Çünkü cüretin ardında kendine güven, durduğu zemine güven, ilkelerine ve ürettiği değerlere güven vardır.

Üretmek ise sorumluluğun bir diğer sonucudur. Evet, Nesin hayatını kazanabilmek için, ama daha önemlisi toplumu aydınlatabilmek heyecanıyla üretmiş, zararına da olsa üretmek ilkesiyle Türkiye'nin en çok üreten yazarı olabilmıştır. Nesin'in zamanla sorunu vardır. Hayatına, bu sınırlı zamana sığdırabildiği kadar değer ve ürün sığdırmaya çalışmıştır.

Bunun yanında Aziz Nesin'in pek çok eylemi birer iltir. *Aydınlar Dilekçesi*'nin 12 Eylül karanlığının yırtılmasındaki ve toplumsal mücadelelerin örgütlenebilmesindeki önemi, *TYS*'nin yazar ve aydınlarımızın seslerini bir araya getirebilmesindeki öncülüğü, *Markopaşa*'nın

Türkiye'de muhalif, aydınlanmacı ve yurtsever yayımcılığın önünü açtığı gerçeği nasıl göz ardı edilebilir?

Aziz Nesin belgeseli ve kitabı

İşte, bu onurlu yaşamın bugünün aydınlarına sunduğu olanakları gözden geçirerek, Aziz Nesin'e ve onun gibi bu uzun yürüyüşün bayrağını taşımış pek çok onurlu aydınımıza borcunu ödemek sorumluluğundan yola çıkılarak, Sine-Göz Film Atölyesi ve A. Şule Süzük'ün hazırlamış olduğu *Akıntıya Karşı... Aziz Nesin* adlı kitap ve belgesel film ortaya çıkmış ve Seyir Yayınları tarafından basılmış. Temmuz ayında kitapçılarda yerini alacak bu belgesel çalışma, uzun ve özenli bir çalışmanın ürünü. Türkiye aydınları üzerinden, Türkiye tarihine bakmayı amaçlayan A. Şule Süzük, Güzella Bayındır, Özge Özyılmaz, Onur Küçükarslan ve Gülzerin Kıziler, Sine-Göz Film Atölyesi'nin bir dizi çalışmasıyla, iz bırakan aydınlarımızın yaşamıyla Türkiye'nin aydınlanma mücadelesinde aldığı karanlık ve ışıltılı dönemeçlerin izini sürüyor.

Akıntıya Karşı... Aziz Nesin kitabı, Onur Küçükarslan'ın kaleme aldığı Önsöz'de aydının tarifini yaparken, Aziz Nesin'in nasıl kavrandığının ipuçlarını sunuyor. A. Şule Süzük'ün yazdığı kurgusal biyografi bölümünde ise, çocukluktan yaşamının son günlerine değin, Aziz Nesin'in yaşamı, insan Nesin'in gelgitleri, heyecanları, sıkıntıları, gerilimli ve üretken günleri, edebiyatın olanaklarında iz bırakan bir dil ziyafetiyle sunuluyor. Kitapta yer verilen *Aydınlar Dilekçesi* metni, Aziz Nesin'in savunması, Sivas katliamı öncesi gericiğin dağıttığı bazı bildiriler çalışmanın belge niteliğini öne çıkarıyor. Son bölümde ise belgesel filmin oluşturulma sürecinde yapılmış röportajlara yer verilmiş. Oğuz Aral, Vedat Türkali, Tarık Akan, Zeynep Oral, Ali Nesin, Barış Pirhasan, Lütfi Kaleli, Müjdat Gezen, Aydın Engin, Demirtaş Ceyhun, Vakıf çocukları ve çalışanlarının röportajları, Aziz Nesin'i farklı bakışlardan ve farklı hikâyelerle çıkarıyor bu kez de karşımıza.

Güzella Bayındır

Akıntıya Karşı...Aziz Nesin, A. Şule Süzük, Seyir Yayınları, Temmuz 2004, 208 s.

KİTAPÇI RAFI

Modern Dünya Sistemi

-Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri, Immanuel Wallerstein, Çev. Latif Boyacı, Bakış Yayınları, 2004, 400 s.

“Modern dünyanın ayırt edici özelliği, ondan faydalananların tasavvurları ve ezilenlerin karşı ifade güçleridir. Sömürü ve sömürüyü, ya

kaçınılmaz olarak kabul etmek ya da modern çağın devam edip giden zıtlığı olarak reddetmek, 20. yüzyılda zirvesine ulaşmaktan çok uzak bir diyalektik içinde bir araya gelmiştir” sözleriyle sunuyor kitabımı Wallerstein.

Hamburger Cumhuriyeti

-Amerikan Fast Food Kültürünün Karanlık Yüzü, Eric Schlosser, Çev. Hayrullah Doğan, Metis Yayınları, Mayıs 2004, 341 s.

Eric Schlosser, fast food kültürünün insanlığa neler kaybettiğini somut bilgi ve belgelere dayanarak aktarıyor. Özellikle “küçük Amerikan

devletlerinin” yurttaşları için bir erken uyarı zili niteliğinde. Sermayenin her türlüşüne kucak açan ülkemizde, bu sarsıcı araştırmanın sonuçları da değerlendirilmeli.

Ortadoğu ve Emperyalizm

Harpal Brar, Ella Rule, Çev. Evren Madron, Papirüs Yayınları, Nisan 2004, 199 s.

Ortadoğu Coğrafyası'nda savaşlar ve emperyalist müdahale üzerine diğer yayınlardan farklı olarak bu kitap, konuyu İran-İrak ve ABD müdahalesi

ekseninde özelleştiriyor. İran-İrak Savaşı'nın incelendiği ilk bölümden sonra, Körfez Savaşı'na ve son ABD işgaline ayrılan iki bölüm geliyor. Diplomatik belgelere, Birleşmiş Milletler raporlarına, günlük gazete haberlerine dayanılarak hazırlanmış kitap, yarı-belgesel nitelikte.

İrak'ta Şii Hareketi ve Direniş

Faleh A. Cabbar, Çev. Hikmet Hâlis, Agora Kitaplığı, Haziran 2004, 487 s.

Amerika'nın ortaya çıkan son işkence belgeleriyle, “İrak batağı”ndan nasıl kurtulacağını kara kara düşünmeye başladığı günümüzde, sıcak bölgede etkin bir rolde olan Şiiler üzerine önemli bir doküman niteliği taşıyor bu çalışma. Bölgedeki gelişmeleri yakından izleyen Faleh A. Cabbar doğuşundan Baas rejiminde baskılar yaşadıkları döneme kadar Şiiliğin ve Şii İslami hareketinin köklerini inceleyerek bugününü çözümlüyor.

Amerika'dan Neden Nefret Ediliyor?

Ziauddin Sardar, Merryl Wyn Davies, Çev. Hülya Osmanoğlu, Aykırı Yayıncılık, Haziran 2004, 207 s.

Dünyada en çok yakılan bayrağın neden ABD'ye ait olduğunu sorgulayan kitap, soruya tersinden yaklaşımdan da çekinmiyor: ABD'yi sevmek mümkün mü?

Dünya jandarmalığını İngiltere'nin elinden aldığı yaklaşık yüzyıllık ABD tarihi, belgelere dayanan bilgilerle tekrar hatırlatılıyor okura. ABD tarafından sıkça telaffuz edildiği için “özgürlük”, “demokrasi”, “insan hakları”, “terörizm” sözcükleri de mercek altına alınıyor.

Amerika Diye Bir Yer Yok!

Murat Zelan, Birey Yayıncılık, Haziran 2004, 208 s.

“Dünya bir kapitalist eşektir ve zaman eşeğe ters binme zamanıdır!” cümlesinden de anlaşılabilirliği gibi sivri dilli bir kitap bu. “Dünyanın en sıkıcı demokrasisi” diyor, kimilerinin “rüyalar ülkesi” için. Hackerlardan söz ederken, “elektronik devrimciler” tabirini kullanıyor. Hollywood'tan Marilyn Monroe'dan, Elvis Presley'den, Red Kit'ten ve bilim üfanesi mesele ediyor kendine. 11 Eylül'ü ve Irak işgalini de atlamıyor. Murat Zelan, aklına gelen sözcüklerden hiç tasarruf

etmemiş ve ilginç fotoğraf ve çizimleri de içeren sıra dışı bir kitap çıkarmış.

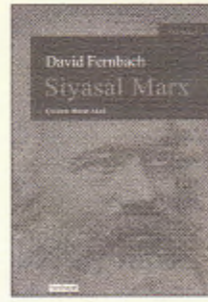
NATO'yla Nasıl Mücadele Etmeli?

Ed. Erkin Özalp, NK Yayınları, Nisan 2004, 88 s.

28 Şubat 2004'de İstanbul'da gerçekleştirilen “NATO'ya Karşı Mücadele: Acil Görevler” başlıklı uluslararası konferansta NATO'nun tarihi, üstlendiği görevler, işlediği suçlar ve NATO'ya karşı nasıl mücadele edilmesi gerektiği tartışılmıştı. Kitap, bu konferansın belgelerinden oluşuyor. NATO'nun Türkiye'deki etkinliklerini arttırmayı düşündüğü günümüzde, başvurulabilecek bir kaynak.

Siyasal Marx

David Fernbach, Çev. Murat Akad, Yeni Hayat Kütüphanesi, Nisan 2004, 173 s.

Kitap David Fernbach'ın, Marx'ın siyasi yazılarının toplandığı dizinin iki cildi için yazdığı önsözlerden oluşuyor.

Önsözler, Marx'ın

siyaseten en aktif olduğu dönemleri kapsamı açısından önemli. Zira yazar, kendi tabiriyle Marx'ın “unutturulmaya” çalışılan siyasi kimliğini önplana çıkarmak istemiş; ilk “Marksist” olanın ve hayatı boyu “Marksist” kalanın yine Marx'ın kendisi olduğunu belirterek. Olayların Marx'ın hayatıyla paralel ele alınması, kitaba belgesel bir boyut da kazandırıyor.

1917 Sovyet Devrimi I

Gorkiy, Molotov, Varoşilav, Kirov, İdanov, Stalin, Çev. Alaottin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, Haziran 2004, 447 s.

Bu boyutlu kitapta, Ekim Devrimi bütün

ayrıntısıyla analiz ediliyor. Kitabın editörlüğünü yapanlar, devrimin önderleri, Lenin'in yakın arkadaşları. Burjuva Demokratik

Devrimi arifesindeki durum değerlendirmesiyle başlayıp, 1917 Devrimi'ni hazırlayan ekonomik toplumsal koşulların, Bolşevik Partisi'nin geçirdiği değişimlerin, askeri güç dengelerinin irdelendiği kitap,

tarihsel ve resmi bir belge niteliği de taşıyor.

Matematik Kâşifi

-Matematiğin Güzelliğine Doğru Kısa Bir Yalculuk, Jefferson Hane Weaver, Çev. Bilge Şipal-Barış Akalın, Güncel Yayıncılık, Mayıs 2004, 269 s.

Bu kitabı okuduktan sonra, irrasyonel

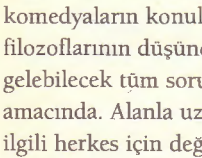
ve sanal sayılar, cebir, geometri, trigonometri, diferansiyel ve integral, kalkülüs, sıfır ve sonsuzluk, vektörler, şans ve olasılık, küme teorisi gibi kavramları

duyduğunuzda, tüyleriniz artık diken diken olamayacak. Pek çok popüler bilim kitabı yazmış Weaver, *Matematik Kâşifi*'nde matematiğin güzel dünyasına renkli bir yolculuk yaptırıyor.

Antik Yunan Dünyası

Nahit Bilgin, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004, 203 s.

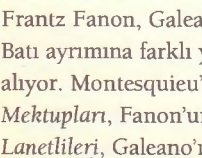
Nahit Bilgin'in kitabı Antik Yunan'ın ekonomisi, devlet yönetimi, hukuk düzeni, parlamentosu, dinsel inançları, eğitim sistemi, aile yapısı, kölelik, demokrasinin durumu, tragedyaların ve komedyaların konuları, dönem filozoflarının düşünceleri üzerine akla gelebilecek tüm soruları yanıtlamak amacıyla. Alanla uzaktan yakından ilgili herkes için değerli bir kaynak.

Doğu-Batı İkilemine Dört Bakış

Kaan Durukan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, 116 s.

"Büyük İnsanlığı ırk, din, dil, etnik köken, cinsiyet, coğrafi tanımlar gibi ölçütlere göre olumsuz kategorilere ayıran tüm 'Batılılar'a ve 'Doğulular'a karşı' hazırlandığı belirtilen çalışma, Montesquieu,

Frantz Fanon, Galeano ve Said'in Doğu-Batı ayrımına farklı yaklaşımlarını ele alıyor. Montesquieu'nun *İran Mektupları*, Fanon'un *Yeryüzünün Lanetlileri*, Galeano'nun *Latin*

Amerika'nın Açık Damarları, Edward Said'in *Oryantalizm* adlı yapıtları, kitabın temel başlıklarını oluşturuyor.

Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi

Jonathan Barnes, Çev. Hüsen Partakal, Cem Yayınevi, Haziran 2004, 331 s.

Jonathan Barnes'in, Sokrates öncesinin

düşünsel birikimini yeniden hatırlatığı bu önemli çalışmada, Rönesans'ın temellerinin Sokrates öncesi filozoflara dayandığını ve

modern dünyaya ait pek çok önermenin Antik Yunan Felsefesi'nde de olduğunu gösteriyor.

Eğitim ve İktidar

Kemal İnal, Ütopya Yayınevi, Nisan 2004, 380 s.

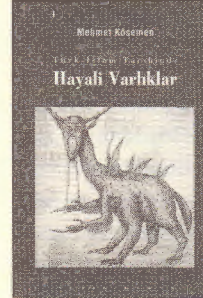
"Eğitim ve ders kitapları, modern kapitalist devletlerin en önemli ideolojik araçlarından biridir" diyen Kemal İnal bir sosyolog. Ancak yazar eğitimi, müfredatı, ders kitaplarını sadece sosyolojik bir açıdan incelemiyor; bu olguların daha çok siyasal iktidarı ve

devleti ilgilendiren sınıfsal boyutunu tartışmaya açıyor. Bunu yaparken de eğitim sistemindeki yanlışları eleştirel bir yaklaşımla ortaya döküyor.

Türk-İslam Tarihinde Hayali Varlıklar

Mehmet Kâsemen, Altıkkırkbeş Yayınları, 2004, 111 s.

Kitap hayali varlıkları, özellikle yüzyıllar

boyunca insanların korkmalarına, korkularını yazmaları ya da korktukları şeyleri çizmelerine neden oluşları bağlamında inceliyor.

Adamotundan hülhûte, buraktan zebaniye kadar birçok hayali varlığın çizimleri ile de yer aldığı kitabın zaafı yanı, bu varlıkların çizimlerinin hangi kaynaklardan beslenilerek yapıldığının belirtilmemesi. Yani, tasvirlerin "gerçekçi"liğinin tartışmaya açıklığı...

İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi

Charles E. Butterworth, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, 1999, 328 s.

Basılmasının üzerinden hayli zaman

Kitaplarda Troya

Mayıs ayında malum filmin gösterime girmesiyle, yayın hayatı da hareketlendi. İlginin tarihi, arkeolojiye, edebiyata kısaca "bestseller" olamayan yazılı kültüre yönelmesi, popüler kültürün artıları hanesine yazıldı bile.

En başta yayın dünyamıza yeni bir İlyada çevirisi kazandırıldı, Arkadas Yayınevi tarafından. Fulya Koçak'ın çevirisi çağdaş Yunanca'dan çağdaş Türkçe'ye özenli bir aktarım. A. Kadir ve Azra Erhat'ı da anarak, eski çevirileri de göz ardı etmeyerek var olanın üzerine yeni bir değer koyma çabasında olduğunu gösteriyor, Koçak.

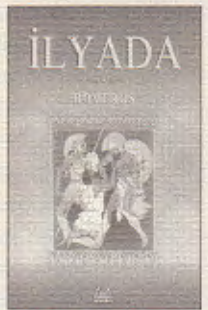
Yine aynı yayınevi tarafından yayımlanan bir kitap da *Resimlerle Troya*. "Arkeolojik ve tarihsel bulguların, bilgilerin bir bütün içinde anlamlandırılmasında düş gücünün önemine dikkat çekmek için kitabın adı şöyle de olabilirdi" deniyor: "Troya -Orada çalışan bilim insanlarının bilgilerine ve vicdanlarına göre, büyük olasılıkla olduğu biçimiydi." 70 fotoğraf ve 43 bilgisayar animasyonu ile zenginleştirilmiş kitap, MÖ 3000 yılında Troya'nın çekirdeği biçiminde nitelenen ilk filizlenme (Troya I-V) ile başlayıp, yüksek kültür (Troya VI-VII) ve Antikçağ (Troya VIII-X) sonuna kadar olan dönemlerini etraflıca anlattıktan sonra, son bölümde 3000 yıl sonra yeni bir canlandırmanın nasıl gerçekleştirilebileceği üzerine grafik ve maketlerle öneriler yapıyor.

Son kitap, *Literatür Yayınları*'nın, "Tarih İçinde Roman, Roman İçinde Tarih" Dizisi'nden *Kralların Şarkıları*. "Savaşa niyetlenen kralların her zaman bir hikâyeye ihtiyaçları olur ve ozanlar kralların şarkılarında daima bu hikâyeleri anlatırlar; ancak şarkılar her zaman kahrmanlıkları değil, bazen de kanlı bir savaşı başlatmak için masum bir insanı kurban etmek gibi cinlik bir ihtirası dile getirir. Tıpkı Troya Savaşı'nda olduğu gibi..." Yazar, Unsworth Troya Savaşı'na başka bir bakış öneriyor ve savaşın "güzel" neden Helena dışında başka nedenleri olup olamayacağını sorguluyor.

- İlyada, Homeros, Çev. Fulya Koçak, Arkadas Yayınevi, Mayıs 2004, 551 s.

- Resimlerle Troya, Birgit Brandau, Hartmut Schickert, Peter Jablonka, Çev. Akın Kanat, Arkadas Yayınevi, Mayıs 2004, 176 s.

- Kralların Şarkıları, Barry Unsworth, Çev. Pınar Savaş, Literatür Yayınları, Mayıs 2004, 351 s.

geçmiş olmasına rağmen, kapak dosyamızla ilgili olarak okurlarımızın bilgisine sunuyoruz bu kitabı. İslam felsefesinin önemli isimlerinin siyaset üzerine değerlendirmeleri ve devleti, toplumu, bireyi kavrayış biçimlerinin ele alındığı bir çalışma. Kapak dosyamızda adı geçen Farabi, İbn Sina, İbn Bacce, İbn Tufeyl isimleri için ayrılan sayfa sayısı 110'u buluyor. Ama kitabın dilinin ağırlığına ilişkin bir uyarıyı gerekli gördüğümüzü de belirtelim.

Tarihte Bugün

Mümtaz Arıkan, İnkılap Yayınevi, 2004, 416 s.

Cumhuriyet gazetesinde aynı adla

hazırladığı sürekli bölümlerden tanıdığımız Mümtaz Arıkan çalışmalarını bir kitapta toplamış. 1 Ocak'tan 31

Aralık'a kadar tüm günlerde gerçekleşmiş önemli olayların anlatıldığı bu çizgi-yorumlar, bir dizinin ilk kitabı olarak elimizde. Doğal afetler, savaşlar, siyasal gelişmeler, devrimler, keşifler, icatlar gibi pek çok önemli konuyu bu karelerde bulmak mümkün. Zeynep Oral'ın deyişiyle bu hacimli eser, "Belleksiz bir toplumda hafıza kaybına uğramamızı önlediği gibi, toplumsal bilincimizi de bilemekte."

Mekanik Türk

Tom Standage, Çev. Gülenbilge Zanardı, Saga Yay., 2004, 250 s.

Avusturya-Macaristan İmparatoriçesi Mari Theresa'nın fizik, mekanik ve hidrolik üzerine yetkinliği ile tanınan memurudur Wolfgang von

Kempelen. Seyrettiği sihir gösterisinden ilham alan mühendis, Doğu'ya özgü kıyafetler içinde, ahşap bir dolabın ardına oturmuş, satranç oynayabilen olağanüstü bir mekanik adam tasarlar. Otomatın ünü kısa sürede yayılır ve adı Benjamin Franklin, Büyük Yekaterina, Napolyon Bonapart, Charles Babbage ve Edgar Allen Poe'nun da aralarında bulunduğu zamanın tanınmış kişileriyle birlikte anılmaya başlar. Bu kitapta, 18.

yüzyılın ünlü satranç oynayan makinesinin yaşamı, Ortaçağ'dan günümüze otomasyon ve bilgisayar teknolojisinin gelişiminden de kesitlerle birlikte kaleme alınmış.

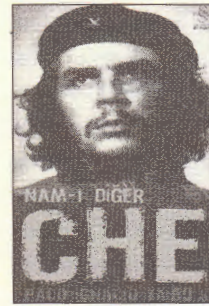
Mutluluk Paradoksu

- Özgürlük ve Onaylanma-, Ziyad Marar, Çev. Serpil Çağlayan, Kitap Yayınevi, Haziran 2004, 194 s.

Ziyad Marar, mutluluk olgusunu bir "paradoks" hale getirerek enine boyuna masaya yatırıyor. Mutluluğun içerdiği paradoksu, "Mutluluk bir arayışın sonunda ulaşacağımız bir yer değildir. Hem güvenlikten vazgeçme ve riskli alanlara yönelme, hem de riskten kaçma ve güvenliğe ulaşma durumudur" diye tanımlıyor yazar. İnsanın mutluluğu arayış serüvenindeki "özgürlük" olgusu tartışılan diğer bir konu. Kitapta, dönemler boyunca mutluluğun farklı algılanış biçimlerine de, zengin alıntılarla yer veriliyor.

Nam-ı Diğer Che

Paco Ignacio Taibo II, Çev. Gürol Koca, Everest Yay., 2004, 735 s.

Yayınevinin biyografi dizisinden çıkan bu "tuğla gibi" eser, Che'nin yaşamı ve kişiliği üzerine çıkmış en ayrıntılı incelemelerden biri. Romancı ve aynı zamanda akademisyen olan yazar, popüler bir ilgiyle değil tarihçi kimliğiyle eğiliyor Che'nin yaşamına. Bir 21. yüzyıl efsanesi "nükteci zekası ve doğal utangaçlığı" ile ete kemiğe büründürülüyor.

Mor Külhani

-Ece Ayhan Şiiri-, Orhan Kahyaoglu, Ne Kitaplar, 2004, 373 s.

Modern şiirin ustalarından Ece Ayhan'ın şiiri üzerine, 40 yıl içinde yazılmış 21 önemli inceleme ve deneme bir araya getiriliyor. İncelemelerin yazarları arasında ilk bakışta göze çarpan isimlerden bazıları şöyle: Nedim Gürsel, Haydar Ergülen, Edip Cansever, Orhan Koçak, Önay Sözer, Hasan Bülent Kahraman, Orhan Alkaya...

Görüntünün Müziği Müziğin Görüntüsü

Der. Cem Pekman, Barış Kılıçbay, Pan Yayıncılık, 2004, 118 s.

Sadi Konuralp'e armağan edilen kitapta, sinema-müzik, televizyon-müzik, video-müzik ilişkileri tarihsel yönleriyle ele alınıyor. Görsel ve işitselin etkileşimi

Problemler ve Düşünceler

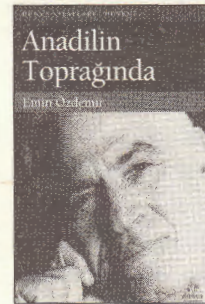
Hacettepe Üniversitesi'nde "Karl Jaspers Felsefesinde Doğruluk, İletişim ve Siyaset" başlıklı doktora çalışmalarını sürdüren H. Haluk Erdem, sistematik felsefe problemleri, eğitim, Türk Düşüncesi ve bu üçüne dahil edilemeyen tekil problemler üzerine yayımlanmış yazılarını derlemiş ilk kitabında. Karl Jaspers'in "Felsefe yolda olmaktır" sözüne kulak vererek yola koyulan Haluk Erdem, ilk durak sayılabilecek bu kitapta düşünce serüveninin kazanımlarını paylaşıyor okurlarıyla. Dil, düşünce ve gerçeklik arasındaki ilişkileri araştırırken "İnsan nedir, Avrupa-merkezli bakış açısından sıyrılmak nasıl mümkün olabilir, iletişim kişinin varoluşunu gerçekleştirmesini sağlayabilir mi" gibi pek çok soruya yeni ve farklı yanıtlar vermeye çalışıyor.

Problemler ve Düşünceler, Masan Haluk Erdem, Odaak Yayınevi, 2004, 170 s.

olabildiğince görünür kılinarak çözümler aranıyor. Tabii amaç işitseli görselin tahakkümünden kurtarmak ve üzerine düşünmek.

Anadilin Toprağında

Emin Özdemir, Dünya Kitapları, Şubat 2004, 286 s.

Dilbilimci Emin Özdemir, 1960'lı yıllardan bugüne yazdığı yazılardan bir seçmeyi sunuyor okura. Özdemir, Türkçe'nin varsıllığını, anlatım gücünü

ortaya koyan yazılarında sorgulayıcı ve irdeleyici bir bakışı önemsiyor. Metinler, Türkçe'deki kelimeler, anlamlar, kurgular üzerine otururken, dilin farklı boyutları da örneklerle beslenerek ele alınıyor.

Isığın O Kör Edici Yokluğu

Tahar Ben Jelloun, Çev. Gönül Akgerman, Can Yay., 2004, 248 s.

Fas doğumlu yazar Tahar Ben Jelloun'un, 2004 Dublin Impac Uluslararası Edebiyat Ödülü'nü kazandığı bu romanında, Temmuz 1971'de bir grup Faslı asker, Fas Kralı 2. Hasan'a bir suikast düzenlemeleri üzerine yakalanmaları ve zindanda geçen onlarca yılın ardından dışarı çıkan insanların öyküsünü anlatıyor. Askerlerden biri olan Aziz'in ağzından anlatılan bu dramda, bir mahkûm gözüyle mahpusluğun acı gerçekleri var.

II. Ulusal Antropoloji Kongresi düzenlendi: Gelenekten geleceğe antropoloji

Antropolojinin klasik tanımlarından biri onun "ötekinin bilimi" olduğudur. Yani "farklı" ya da "benzer olmayanın" bilimi. Bizden başka türlü yaşayanların, düşünenlerin -ki bunları daha da çoğaltabiliriz- olduğunun kabulü ve anlama çabası. Böyle bir tanım, bir yönüyle çok açılımlı gözükmemekte. Ancak, bugün gelinen noktada başka tanımlamaların da yapılması gerekmektedir. Kime karşı öteki ve kimin öteki olduğu ya da kimin öteki olmadığı başlı başına sorun gözüküyor. Hâkim olana karşı mı öteki? Ya da diğer insan topluluklarına ve diğer düşüncelere karşı mı öteki? Daha doğrusu kimin öteki olduğunu bilmiyoruz. Antropolojinin ele aldığı konulara bakarsak, hâkim olana karşı öteki, yani birincisi olur, ama ikincisini düşünürsek kendisi ötekileşebilir. Yani incelenenin gözüyle kendisi ötekinin bilimi olabilir. Burada "öteki" değişebildiği gibi, böyle bir bilgi de her iki yerde de öteki kalabilir. Ancak, ilk başta problemli gözükken bu durum, bir bilim alanı ve o bilimi çalışanlar açısından düşünüldüğünde yeni olanaklar da sunabilir.

Antropoloji Derneği'nin düzenlediği II. Ulusal Antropoloji Kongresi, 18-19 Haziran 2004 tarihlerinde İstanbul Armada Otel'de gerçekleştirildi. Başlıktan da anlaşılacağı gibi kongrenin ana teması gelenek ve gelecekti. Antropolojinin bir disiplin olarak ne olduğu ya da nerede durması gerektiği konusu kongrede birinci gün doğrudan tartışılan, daha sonraki günde ise diğer konuların yanı sıra devam eden tartışmalardandı.

Kongrede birinci gün öğleden önce sunulan bildiriler, kongrenin başlığına uygun olarak antropolojik gelenek üzerineydi. Prof. Dr. Bozkurt Güvenç'in "Küreselleşen Dünya Köyünde Antropolojinin Yeri ve Gelecek" ve Dr. Sibel Özbudun'un "Küreselleşme ve Geleneği Yeniden Düşünmek" adlı bildirileri bu bağlamda sunulanlardandı. Burada Güvenç'in dile getirdiği "Geleceğe dair bir şey yapacaksak, önce bugünkü sorunları çözmeliyiz" görüşü çok temel bir önerme niteliğindeydi. "Türkiye Antro-

polojisinin Geleneği ve Geleceği var mı?" adlı bildiri aynı gün öğleden sonra Doç. Dr. Tayfun Atay tarafından sunuldu. Antropolojinin geleneği varsa bunun nasıl bir gelenek olduğu ve geleceğinin ne olabileceği soruları gündeme geldi. Atay'ın soruları öğleden önce yapılan sunumları bütünleyici nitelikteydi.

Öğleden önce sunulan diğer bildiriler antropolojide bugün ve gelecek çerçevesinde değerlendirilebilir. Bunlardan Yard. Doç. Dr. Hande Birkalan'ın sunduğu "Özgür ve Özgün Bir Antropolojiye Doğru" adlı bildiri buna örnekti. Öğleden sonra Doç. Dr. Neşe Özgen tarafından sunulan "Sınırın İktisadi Antropolojisi" bir tür "karşılaşma" niteliğindeydi. Çalışmanın dayandığı araştırma, Türkiye'nin güneydoğusunda, sınır bölgesinde yapılmış. Sınır insanı, sınır kadını ve erkeği olmanın anlamları üzerinde durulmuş. Bu yönüyle çalışma sınırın iktisadi yönünün dışında, etnik yapı ve toplumsal cinsiyet çalışmaları yönünden çok ilginç bir yerde durmakta ve yeni çalışmalara kaynaklık edebilir niteliktedir. Öğleden sonra sunulan diğer iki bildiri ise Prof. Dr. Ali Rıza Balaman'ın sunduğu uygulamalı antropolojinin önemi ve gerekliliğini vurgulayan "Uygulamalı Antropoloji ve Ülkemizdeki Gereksinimi" adlı bildiri ile Prof. Dr. Akile Gürsoy'un sunduğu "Türkiye'de Sağlık Antropolojisi" adlı bildirilerdi. Gürsoy, Türkiye'de sağlık konusuna ilgi duyan sosyal bilimcilerin çok az sayıda olduğunu ifade etti.

İkinci gün sunulan bildirileri iki ana başlık altında toplayabiliriz. "Açılımlar" başlığı altında toplanan öğleden önceki bildiriler bugün antropolojide ve sosyal bilimlerin diğer alanlarında ele alınan farklı konuların örneklerini içeriyordu. Yard. Doç. Dr. Filiz Susar tarafından sunulan "Etnolojik Belgeleme, Belgesel ve Sözlü Tarih Çalışmalarının Antropolojideki Yeri", Doç. Dr. Hürriyet Konyar'ın sunduğu "Medya ve Kültürün Yeniden Değerlendirilmesi" ve Dr. Semra Somersan'ın hazırladığı "Kürenin En Üstündekiler: Altın Antropolojik Bir Ba-

kış", bu bildiriler arasındaydı. Burada, yine öğleden önce sunulan bildiriler arasında yer alan, Yard. Doç. Dr. İnci User tarafından sunulan "Disiplinlerarası Çalışmanın Sınırları" adlı çalışmanın söz etmek yerinde olacak. User'in çalışması bugün sosyal bilimlerde aynı zamanda başka bilim alanlarında da güncel olan bir tartışmayı içeriyordu. "Disiplinlerarası çalışmak nasıl bir şey?", "Daha doğrusu nasıl disiplinlerarası çalışılabilir?", "Bunun sınırları var mıdır?" sorularına yanıtlar arıyordu.

Kongrenin son gününün öğleden sonraki oturumunun başlığı "Kimiz ve Kimlerdeniz?" sorularından oluşmuştu. Oturum başkanı, kongrenin ilk oturumunda "Çağdaş Antropolojide İlginin Yönü ve İdeolojik Klasik Etnografi" adlı bildiriyi sunan, Prof. Dr. Gürbüz Erginer'di. İlk bildiri "Ne ve Kim Soruları Karşısında İnsanın Halleri: Kimlik ve Kişilik Sorununa Felsefi Bir Bakış" başlığını taşıyordu. Bildiri Prof. Dr. Ömer Naci Soykan tarafından sunuldu. Soykan, "kimliğin" bize giydirildiğini, buna karşın "kişiliğin" ise bizim tarafımızdan inşa edildiğini ifade etti. Ona göre, bu iki kavram temelde önemli farklılıklar içeriyordu.

Kongrenin son iki bildirisi kadınlık ve erkeklik kimlikleri hakkındaydı. Doç. Dr. Belkıs Kümbetoğlu "Antropolojide Toplumsal Cinsiyet Analizleri; Geleneksel Cins/Cinsiyet Sistemlerinden Toplumsal Cinsiyet Roller ve İlişkilerine" adlı bildirisinde, tarihsel olarak bakıldığında "bi-rey" ve "eşitlik" kavramlarının hiçbir zaman kadınları karşılamadığını ifade etti. "Hegemonik Erkeklik-Erkeklik Kavramına Antropolojik Bakış" başlığını taşıyan kongrenin son bildirisinde, Araş. Gör. Çağdaş Demren, erkeklik kimliğinin aslında kadınlığa göre kurgulanan bir konum olduğunu, bu açıdan da çeşitli "karşıtlıklar" içerdiğini ifade etti.

Bu kongrede tartışma başlıkları bildiri ile gönderilen konulardan oluştu. Oturum başlıklarını oluştururken bizim yaptığımız, benzer konu başlıklarını bir araya getirmektir. Gönderilen bildiri başlıkları günümüzde antropoloji ile ilgili alanları yansıtırken, gelecekteki konu başlıkları için ışık tutuyordu.

Gül Özsan

Antropoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

3 yılın ardından TÜBA Kültür Sektörü Projesi

Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA), Türkiye'nin kültür varlıklarının ülkenin sosyal ve ekonomik yaşamına katkıda bulunabilmesi için başlattığı, Türkiye'de Kültür Sektörü (TÜKSEK) Projesi, 3 çalışma dönemini (yılı) ardından bıraktı. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın işbirliğiyle yürütülen TÜKSEK Projesi'nin belkemiğini, ülkemizin topraküstü, toprakaltı ve sualtındaki maddi kültür varlıklarının envanterini çıkarmak oluşturuyor. Somut ve soyut kültür varlıklarının envanterlerinin arkeoloji, kentsel ve kırsal mimarlık, tarih (epigrafi ve yazıtlar), sözlü tarih, etnografya, etnobotanik, jeolojik miras ve arkeo-jeoloji alanlarında yapılması esas alınıyor. Sonraki aşamada bu verilerle, her bölge için ayrı bir zenginlik modeli geliştirilmesi hedefleniyor.

TÜKSEK Projesi'nin her yıl geldiği aşama, bir önceki dönemin çalışma sonuçlarının paylaşıldığı ve değerlendirilmelerinin yapıldığı bir toplantıyla ilgililerin dikkatine sunuluyor. 19 Haziran Cumartesi günü de, İTÜ Maçka Yerleşkesi Mustafa Kemal Anfisi'nde, TÜBA TÜKSEK Türkiye Kültür Envantteri 2003 Yılı Çalışma Sonuçları Toplantısı" vardı. Proje Koordinatörü Prof. Dr. Ufuk Esin, Yürütme Kurulu Üyesi Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, TÜBA Başkanı Prof. Dr. Engin Bermek ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan konuşmacıların konuşmalarıyla başlayan toplantı, Coğrafi Bilgi Sistemi Temelli veri tabanı "Kültür-Kitap"ın tanıtımıyla devam etti. Daha sonra, 8 ayrı akademik ekip tarafından Birecik-Suruç (Şanlıurfa) ve Buldan (Denizli) pilot bölgelerinde yürütülen, arkeolojik, kentsel ve kırsal kültür varlıkları, jeolojik miras ve etnobotanik envanter çalışmalarının 2003 sonuçlarının sunumlarını içeren iki ayrı oturum yapıldı. Böylelikle, Birecik-Suruç ve Buldan bölgelerinde, envanter çalışmalarının 2003 yılında büyük çapta tamamlandığını ve hatta Buldan'da projenin ikinci aşaması olan ekonomik gelişme modelinin hazırlıklarına geçilmiş olduğunu öğrendik.

Öğleden sonraki oturumlar, pilot

bölgeler dışında, yine 14 ayrı akademik ekip tarafından yürütülen kültür envanteri belgelenmelerine ayrılmıştı. Arkeoloji, mimarlık, tarih ve etnografya alanlarında yapılan envanter çalışmaları; Eskişehir, Kütahya (Eskigediz), Afyonkarahisar, İzmir (Bornova ve Kemalpaşa), Aydın (Çine ve Nazilli), Bergama, Sinop (Boyabat), Bursa (Orhangazi), Çanakkale, İstanbul (Çemberlitaş) ve Kuzeybatı Anadolu'da yürütülmüş.

TÜKSEK Projesi çerçevesinde, bugüne kadar 8 bin kültür varlığı belgelenmiş, sözlü tarih için 175 kişiyle ko-

nuşulmuş. Yine proje kapsamında, envanter bilgilerini kamuya paylaşmak amacıyla, çeşitli yayınlar yapılıyor. Pilot bölge çalışmaları ve sonuçları 4 ayrı cilt halinde yayımlanmış. Projeye katılmak, katkıda bulunmak isteyenleri bilgilendirmek amacıyla Kültür Envantteri Kılavuzu hazırlanmış. 2003 yılında, TÜBA Kültür Envantteri dergisi çıkarılmaya başlanmış. Bu toplantıda yer alan 2003 yılı çalışma sonuçlarına ait sunumlar, TÜBA Kültür Envantteri dergisinin 2004'de çıkacak 2. sayısında basılacaklar.

Nalân Mahsereci

İnsancıl Atölyesi'nden seminerler "Bilimde ve felsefede sıçrama noktaları"

22 Temmuz/ Modern bilimin doğuşu ve gelişimi: Şafak Ural

29 Temmuz/ Kopernik: Medet Turan

5 Ağustos/ Galileo: Servet Çolak

12 Ağustos/ Kepler: İsmet Alıcı

19 Ağustos/ Pasteur: Figen Alkan

26 Ağustos/ Madam Curie: Eylem Can

2 Eylül/ Newton: Alper Yavuz

9 Eylül/ Darwin: Servet Çolak

16 Eylül/ Heisenberg: Medet Turan

23 Eylül/ Einstein: Servet Çolak

30 Eylül/ Thomas Khun: Aydın Atas

19 Temmuz/ Modern felsefenin doğuşu ve gelişimi: Ömer Naci Soykan

26 Temmuz/ Bacon: Eylem Hacımuratoğlu

2 Ağustos/ Descartes: Eylem Hacımuratoğlu

9 Ağustos/ John Locke: Nuray Parlak

16 Ağustos/ David Hume: Kuzey Çelik

23 Ağustos/ Kant: Özgür Güven

30 Ağustos/ Hegel: Aydın Atas

6 Eylül/ Engels: Cengiz Gündoğdu

13 Eylül/ Marx: Cengiz Gündoğdu

20 Eylül/ Nietzsche: Ömer Naci Soykan

27 Eylül/ Varolusculuk: Ömer Naci Soykan

4 Ekim/ Levinas: Eylem Hacımuratoğlu

11 Ekim/ Wittgenstein: Ömer Naci Soykan

Dersler pazartesi günleri 19.00-21.00 saatleri arasında İnsancıl Atölyesi'nde yapılacaktır.

Adres: İstiklal Cad. Mustafa Katip Çelebi Mah. Tel Sok. No: 20-4 Beyoğlu / Tel: 0212 249 80 19

Düzeltilme

- Mayıs 2004 tarihli 3. sayımızda yer alan, Sayın Sibel Özbudun'un makalesinin başlığı "Postmodernizmin misyonu: Aydınlanma yıkıcılığı" değil, "Beni kör kuyularda merdivensiz bıraktın!.." olacaktır. Düzeltilir, Sayın Özbudun ve okurlarımızdan özür dileriz.

- Haziran 2004 tarihli 4. sayımızda yer alan, Prof. Dr. Muhibbe Darga ile yapılmış olan "Filme ne İlyada Destanı'nı buldum, ne Troia'yı" başlıklı söyleşide iki yazım yanlış olmuştur. 70. sayfada yer alan, "Mykenia'de, MÖ 670'den kalma, 130 cm uzunluğunda büyük bir pithos bulunmuş" cümlesinde geçen yer adı, Mykenia değil, Mikonos Adası olacaktır. 71. sayfada yer alan, "Sikke yok ki daha, MÖ 6. yüzyılda, yine Anadolu'da Likya'da çıkacak" cümlesinde, sikkenin çıktığı yer Likya olarak geçmiştir, tabii ki Lidya olacaktır. Düzeltilir, Sayın Muhibbe Darga'dan ve okurlarımızdan özür dileriz.

Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu 2. yılını geride bıraktı

"Grubun kuruluş fikri 2002 yılında, Kimyager Derviş Paşa'nın mezarının ve Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülhamid'in türbesinin bulunduğu mezarlığın bahçesinin Çağaloğlu tarafındaki kahvede ortaya çıktı. Bu kahvede Prof. Gediz Akdeniz ile dünya üniversitelerindeki bilim tarihi öğretimini; Amerika'daki üniversitelerin açtığı bilim tarihi programlarında bilim felsefesi ve bilim sosyolojisiyle ilgili derslerin de yer aldığını konuşuyorduk. O sırada Gediz Bey, 'Bu konuların adını taşıyan bir çalışma grubu niçin kurmayalım' dedi. Bu düşünce, sonraki günlerde Şafak Ural'a açıldı. Nihayet, Gediz Akdeniz, Feza Günergün, Ümit Sendaroğlu, Korkut Tuna ve Şafak Ural'dan oluşan çekirdek grup 2002 yılı sonunda toplandı ve bu grup Haziran 2003'te Assos'ta çalışma grubunun ilk toplantısını yapmayı kararlaştırdı."

Feza Günergün "Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun kuruluş öyküsünü böyle anlatıyor. Bu satırları, grubun kuruluşunun ardından geçen yaklaşık bir buçuk yılın sonunda, 18-20 Haziran 2004 tarihleri arasında Assos'ta gerçekleştirilen "Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu" 2. Ulusal Sempozyumu'nun toplantılarının yapıldığı salonun girişinde açılan defterin ilk sayfalarında okudum. Sempozyum sonunda İstanbul'a dönmek üzere otobüse bindiğimde ilk aklıma gelen yine bu satırlar olmuştur, "Madem bu kadar kolay ve güzel olabiliyor, ne diye bu kadar zorlanıyoruz" diye düşünmeden edemedim.

"Bu kadar kolay olabiliyor" derken kimseye haksızlık etmek istemem, elbette bizim bu kolaylığı yaşamamızın ardında çok az sayıda insanın muazzam emekleri var. Ancak istenirse oluyormuş demekten de kendimi alamıyorum.

Ülkemizde genel olarak bilim alanındaki çalışmaların ne düzeyde ilerlediği herhalde *Bilim ve Gelecek* okuyan herkesin zaman zaman tartıştığı bir sorundur. Doğruluk payı olmakla beraber, bu tartışmalardan çıkan en kolay saptama yeterince kaynak ayrılması nedeniyle

le çalışmaların belirli bir seviyenin üstüne çıkamıyor oluşudur. Kesinlikle konuya yeterince duyarlılık göstermeyen yöneticileri aklamak gibi bir amacım yok, onların en hafif ifadeyle bir boşluk bıraktıkları açık. Ancak Assos dönüşünde bunun arkasına sığınıp "elden gelen bir şey yok" diyenlere, özel üniversitelere kaçanlara ya da şirketlere proje üretme yarışına girenlere karşı "onları da anlamak gerek" yaklaşımının tamamen töpülediğini söyleyebilirim.

Çalışma Grubu'nun düzenlediği 2. Ulusal Sempozyum'da iki gün boyunca yaklaşık 30 kadar sunuş yapıldı. Tüm bu bildirimleri ve en az bildiriler kadar geniş bir yelpazede sürdürülen tartışmaları bir dergi sayfası içerisinde, özetlemeye bile imkânımız olmayacağı herhalde anlayışla karşılanacaktır. Ancak yine de kimi bildirimlere ilişkin bilgilendirici olmasını umarak birkaç satır yazma ihtiyacı hissediyorum.

Aynı zamanda sempozyumun açılış sunuşu olan, Erdal İnönü ve Harun Doğan'ın ortak çalışması, "Türk Bilimcilerinin adlarıyla anılan bazı buluşlar" başlıklı çalışma henüz tamamlanmamış olmakla beraber önemli bir inceleme olarak dikkat çekiyordu. Bununla ilgili Erdal İnönü'nün de sunuşunda belirttiği bir noktanın altını çizmekte yarar var: Bir buluşun isminizle anılması, buluşunuzun çok önemli bir boşluğu kapattığı anlamına gelmiyor, kimi zaman böylece çalışmalar yapmanıza rağmen isminizle anılmamasına karşın "daha az önemli" çalışmalarla isminizin bilim literatürüne geçmesi mümkün. Adı geçen çalışmayı bunun örnekleri açısından değerlendirmek anlamlı olur.

Beno Kuryel'in sunumunda, üstelik somut bir alternatif geliştirmemeyi tercih ederek, "Akademik alanda hâkim olan mevcut paradigmanın tartışılması" teziyle, iki gün boyunca belki de en çok tartışılan tezlerden birisini ortaya atmış olması benim açımdan oldukça ilginçti. Bu refleksi mevcut paradigmanın korunması olarak okumak istemiyor oluşum ise belki fazla saf bulursa da

böylesi bir toplantı çerçevesinde diğeri içimden gelmiyor.

Osman Demircan'ın "Astrolojide Kavram Kargaşası ve Yanlışlar" başlıklı sunuşu eksik bilimsel bilginin, insanların umutlarını ve arayışlarını bilinçli olarak yanlış kanallara akıtmasında nasıl kullanılabileceğini ve bu kullanımın etkisinin yaygınlığını göstermesi açısından oldukça anlamlı bir çalışma olarak kaydedilebilir.

Feza Günergün'ün Şeref Etker ile ortak çalışması "Truva'da ünlü bir hekim: Dr. Rudolph Virchow" bir bilim insanının çevresiyle ve doğayla kurması gereken ilişki açısından örnek alınması gereken bir bakışın tanıtılması açısından orijinal bir çalışma örneği idi.

Dost dergi *Matematik Dünyası*'na da karikatürleriyle katkı yapan Tayfun Akgül "Bilim ve Mizah" başlıklı çalışmasıyla hiç tartışmasız sempozyumun en neşeli sunumunu gerçekleştirirken, mizah dilini kullanarak bilim ve bilim insanı kimliği açısından tartışılması gereken eleştirel değerlendirmeler yaparak sempozyuma önemli bir katkı yapmış oldu.

Her ne kadar "ulusal" sıfatıyla anılsa da sempozyumun uluslararası konukları da vardı. Eftymios Nicolaidis ve Fotini Assimacopoulou sempozyuma Ege'nin öteki yakasından gelen misafirlerimizi ve aynı ayrı sunumlarıyla sempozyuma katıldılar.

Sempozyumun en verimli taraflarından birisinin farklı disiplinlerde çalışma yürüten bilim insanlarının konulara yaklaşımlarında değişik bakış açılarını sergilemeleriydi, bunun önemli bir zenginlik olduğunu düşünüyorum. Multidisipliner çalışmaların ne kadar faydalı olduğu gerçeği bu sempozyuma katılan herkesin üzerinde ortaklaşacağı bir başlık olsa gerek.

Erkan Baş

Bilim ve Gelecek basında yankı buldu...

Geçtiğimiz Haziran ayında *Bilim ve Gelecek* dergisi, bazı köşeyazılarına konu oldu. Bizim için anlamlı olan bu değerlendirmelerden bazı alıntıları sizlerle paylaşmak istedik. Sayın Özdemir İnce ve Sayın Sami Evren'e ilgileri için teşekkür ederiz.

Kopernik Devrimi

(...) Kopernik devrimi insanın zihinsel dünyasında yaşadığı (yaşanan) devrimlerin en büyüklerinden biridir. Bu yazıyı yazmamda esin kaynağı olan *Bilim ve Gelecek* adlı derginin "Kopernik Devrimi" konulu Nisan 2004 sayısının okunması salık vermek isterim. Özellikle de Thomas Kuhn'un yazısı okunmalı.

Ben Kilise'nin bilimle uzlaştığı kanısında değilim. Kopernik'in öncülük ettiği bilimsel devrimlerin önünde inatla direseydi varoluş nedenini büyük ölçüde tartışma konusu yapmış olurdu. Ancak nedeni ne olursa olsun Kilise'nin Bilim'e uzattığı dostluk eli insanın ruhsal dengesini tamamen yitirmesine engel oldu ve insan Kilise baskısı hissetmeksizin bilimsel keşiflerini sürdürdü. Ve en önemlisi bilimsel araştırmaların sonuçlarını ve bilimin bulgularını *İncil*'e onaylatmaktan vazgeçti.

İslam dünyasının trajedisi belki bu noktada başlıyor. İslam dünyası Kopernik'le başlayan bilimsel devrimleri izlemedi, izleyemedi. Bunun yerine Hristiyan dünyasının bıraktığı bir yöneme sığındı, inanca bilimleştirmeye, bilgiyi İslamileştirmeye kalkıştı. Hasan Aydın, *Bilim ve Gelecek* dergisinin Haziran 2004 sayısında yayınlanan "ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin Müslüman ideologları" başlıklı yazısında bilginin İslamileştirilmesi konusunu da ele alıyor.

"Bilginin İslamileştirilmesi ..., Batı bilimine İslami bir metafizik temel oluşturmak ve Batılı bilimsel bulguları bu metafizik ekseninde İslam düşüncesinin içine dahil etmektir... Modern düşünürlerin çoğu, açıkca Kuran'ı te'vil ederek, ona, pek çok keşif ve buluşu okuturlar. Sözelimi, Kuran'ın, 'duhân' (duman, buhar) sözcüğü alınıp, gaz bulutu şekline dönüştürülerek, Kuran'ın bingbang teorisini doğruladığı"nı ileri sürerler. Yorumladıkları, Fussilet Sûresi'nin 11. ayetidir.

Hasan Aydın bu konuda başka örnekler de veriyor: "Eğer onlara gökten bir kapı açsak ve oradan yukarı çıksalar" (El-Hicr Sûresi, 14) ayetini insanların uzaya çıkmasının mustucu- su olarak sunarlar. El-Nûr Sûresi'nin 35'inci "Allah göklerin ve yerin nûrudur" ayeti ise elektriği haber vermektedir.

**Özdemir İnce (Hürriyet Pazar/
13 Haziran 2004)**

Marjinal, normal, anormal...

(...) Doğrudan, diğer bütün demagojik laf kalabalığına ve marjinallik yakıştırımlarına dudak kıvrıp, normal nedir, anormal kimdir tartışmasını körükleyecek bir tartışmaya girmemizin kaçınılmaz hale geldiği bir polemik bu...

Ve burada da -yine kaçınılmaz olarak- bilim insanlarına sözü bırakmak gerekiyor...

Normal: İnsanın belli bir denetim alanı içinde eylemesini sağlayan, davranışlarını biçimlendiren kural ya da kurallar bütününe verilen ad; toplum bilimlerinde yerleşik ya da beklenen toplumsal davranış biçimi; ne yapılması gerektiğine ilişkin üstü örtük toplumsal kural ya da örnek biçim (Aktaran: Ruken Kızılar, *Bilim ve Gelecek Dergisi*, Sayı 2, Nisan 2004).

Ruken Kızılar aynı metinde şöyle devam ediyor: "Böyle bir tanıımı okuyunca ilk akla gelen soru şu: Kim belirliyor bu normali? İlk akla gelen yanıt: Kimler çoksa, onlar. İlk yanıt genellikle en yüzeysel olanıdır. Normun içine biraz daha girmeye çalıştığımızda, çoğunluğun gücüyle değil de, iktidarın gücüyle karşılaşacağımızı görürüz. Halk çoğunluğu ne zaman gücü eline almış ki, kuralları koyabilsin?

Bir toplumun içine doğuyoruz; etrafı cepecevre sarılmış, farklılıkların değil de benzerliklerin arandığı, ortalamanın tutturulduğu grupların oluşturduğu bir topluma. Kurallar yani normlar, bizim aslında görmediğimiz, ama farkında olmadan kabul ettiğimiz ölçülerdir. Bu ölçülerin biçimlendiremediği bireylere de anormal diyoruz.

Yaşama kendi rengimizi katmaya çalıştıkça, normların dışına çıkıyoruz. Böyle düşünüldüğünde normal olan, sıradandır, normali seçmek güvenli bir yaşamı seçmektir ve normal olan ortalama olandır. Fakat bu sorgulamaların ötesinde normallığe ihtiyaç duyduğumuz da, tartışılmaz bir gerçek. Normal olmak, yani toplumsal kabul görmek, iç dünyamızdaki huzuru sağlıyor. Öyleyse farklılıkların törpülenmediği başka bir toplum hayali gerekli..."

Bilmem başka bir şey eklemeye gerek var mı?.. Bilmem derdimi anlatabildi mi?

**Sami Evren (Birgün Gazetesi/
25 Haziran 2004)**

Derginiz araştırma imkânı veriyor

Ben Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü 5. sınıf öğrencisiyim. Şu anda kalkınma projesi kampanyası için bir tarım projesi üzerinde çalışmaktayım. Ayrıca tüm siyasi partileri ve sivil toplum örgütlerini üye olmadan önce inceleme altına aldım. Kısaca bütün ideolojiler üstünde ve Türkiye için çözüm teşkil edecek anayasa yapısını araştırıyorum. Fakat üniversitemizin öğrenciler üstünde oynadığı oyunlar ve dayattığı ezberci sistem se-

bebiyle ders geçme kaygısı içimizdeki araştırma heveslerini kısmen de olsa kırıyor. Sizin derginiz gibi birçok dergi sayesinde inceleme heyecanımız biraz olsun artıyor. Derginizin Haziran sayısında tamamıyla bir mikrodengelerin Türkiye'deki dağılımı gözükmemtedir. Özellikle İslamiyet'in Amerikanlaştırılması'nın dile getirilip önemli noktalar üstünde yoğunlaşılması takdire şayandır. Diğer konular da tüm ihtisamıyla duruyor.

Çağdaş Demirdöven

İnsan Bilimleri ve Felsefe Sempozyumu'ndan izlenimler

Maltepe Üniversitesi Psikoloji ve Felsefe Bölümleri'nin, Prof. Dr. Betül Çotuksöken'in başkanlığında düzenlediği "İnsan Bilimleri ve Felsefe Sempozyumu" 4-5 Haziran 2004 tarihlerinde Maltepe Üniversitesi'nin Marmara Eğitim Köyü'ndeki Yerleşkesi'nde gerçekleştirildi.

Sempozyumun ana başlığı, "Değişen Dünyada İnsan ve Sorunları"ydı. Açılış ve kapanış oturumuyla altı ana oturumdan oluşan sempozyumun önemi, disiplinlerarası bir bakışı ve bu bağlamda zihinleri buluşturmasıydı. Oturumların başlıkları belirli bir sistematik içinde düzenlenmişti. Ayrıca her oturumda bir filozof, bir psikolog ve bir antropolog yer almıştı. Disiplinlerarasılığın gittikçe önem kazandığı günümüzde, ülkemiz açısından bakacak olursak, bu türden sempozyumlar bilindiği gibi pek sık yapılmıyor.

Her şeyin her şeyle ilişkili olduğu dünyada, iletişimin de hızla yayılması sonucu insan ve sorunları da hızla küreselleşmekte. Dünya sorunlarını da tümüyle neredeyse insanın sorunları oluşturmaktadır. Oturum başlıkları bunu açıkça gösteriyordu: İlk oturumun başlığı "Değişen Dünyada İnsan ve Sorunları"ydı. Prof. Dr. Mücella Uluğ'un (Maltepe Üniv., Psikoloji Bölümü Başkanı) sunumunda özellikle dikkat çeken nokta, doğadaki değişimlerin insanın hem fiziksel, hem zihinsel yönünü de değiştirdiğini dile getirmesiydi.

Ekolojik faktörlerin önemine değinen Prof. Dr. Mike Little da (Binghamton Üniv.) Kenya'da Turkana bölgesindeki yerlilerle yaptığı bir araştırmayı ve sonuçlarını aktardı. Little'a göre araştırmadan çıkan en önemli sonuçlardan biri, ekolojik koşulların insan ilişkilerinde belirleyici etkileri olduğu. Ayrıca, Little'a göre kuraklık yüzünden yeterince iyi beslenemeyen insanlar pek çok hastalığa yakalanmaktaydılar. Bu yüzden Turkana bölgesinde yaşayan yerliler senede 15 kez yer değiştirmek zorunda kalıyorlardı. Bunun yanı sıra, kaynakların kıtlığı da kabileler arası çatışmalara yol açıyordu.

Konu, insan ve sorunları olunca ne-

reden bakarsak bakalım, konunun insan haklarında düğümlendiği, insan haklarıyla ilgili olduğu ortaya çıkıyor. Bu sempozyumda insan hakları savunucusu bir filozofun, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'nin (Türkiye Felsefe Kurumu Başkanı) son derece etkileyici sunumu, yaşadıklarımızı bir kez daha düşünme konusunda uyarıcı oldu. Kuçuradi'nin üzerinde önemle durduğu konu; değişen dünyada ortaya çıkan sorunlarla birlikte insana ilişkin değerlilik anlayışının da değişmesiydi. Dünya sorunlarının hızla artması, izlenen ulusal politikaların yanlış olduğunu ortaya koyuyordu. Marjinal grupların artması sosyal adaletsizliği de pekiştiriyordu. Kuçuradi son 50 yılda insan dünyasının olumsuzluklar yönünden değişmeden kaldığına dikkat çekti ve "gelişme" kavramına ilişkin yanlış anlamaların günümüzde nelere yol açtığına somut örneklerle işaret etti.

Oturumun üçüncü konuşmacısı Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın (Koç Üniv., Psikoloji Bölümü Başkanı) belirlemelerine göre, sorunların keşfinde ve çözümünde önemli bir işlevi olan psikolojinin yeniden konumlandırılması gerekmektedir. Sağlıklı bireyin var olmasının koşullarının araştırılması gerektiğine ve özerk-ilişkisel benlik kavramının felsefi etikle bağlantılı olarak işlevsel hale getirilmesine dikkat çeken Kağıtçıbaşı, disiplinlerarası yaklaşımın çok iyi bir örneğini gözler önüne serdi.

İlk günün ikinci oturumunun başlığı "İnsan Bilimlerinin ve Felsefenin İnsana Bakışı"ydı. İnsan bilimleri ve felsefenin tekil bir kavram olmadığına vurgu yapan Prof. Dr. Doğan Özlem (Muğla Üniv., Felsefe Bölümü Başkanı) felsefenin temel konu ve disiplinlerinin insana bakışını aktardı. Pozitivizmin eleştirisini ve pozitivist söylemin insan bilimleri ve felsefeye nasıl baktığını örneklerle açıkladı.

Her kültürün kendi iç dinamiklerine göre farklı değerler aldığını belirten Prof. Dr. Akile Gürsoy da (Yeditepe Üniv., Antropoloji Bölümü Başkanı) antropolojinin yeniden konumlanma çabasında olduğuna dikkat çekti. Bilimlerin insan anlayışı veya başka bir ifadeyle

hangi insan anlayışını temel alarak insanı inceledikleri, hiç kuşkusuz o bilimlerin hangi amaçla iş gördüklerini anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu konuda Prof. Dr. Adnan Ziyalar (Maltepe Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü) insanın giderek artan toplumsal sıkıntı içinde "varoluşunu kaybetmekte olduğu"nu vurguladı. Ziyalar, bu noktada psikoloğa düşen görevin canlı-cansız arasında bozulan dengeyi yeniden kurmak ve korumak olduğunu belirtti.

Tüm bunlar elbette insan bilimlerinin ve felsefenin üzerine düşen sorumluluğu bir kat daha artırmaktadır. İşte üçüncü oturumun konusu da "İnsan Bilimleri ve Felsefede Yeni Sorun Odakları"ydı. Prof. Dr. Nesrin Şahin (Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Psikoloji Bölümü); Doç. Dr. Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü) ve Dr. Mustafa Günay'ın (Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi Bölümü) katıldıkları oturumda yine çok disiplinli bir atmosfer vardı.

Değişimin olduğu her yerde stresin de olduğunu vurgulayan Prof. Dr. Şahin, insanın stresle baş edebilmesi için değişime karşı nasıl konumlanması gerektiği üzerinde durdu. Çok yönlü düşünmenin, yaratıcı kişiliğin, kendinin ve diğerlerinin farkında olmanın insanın kendini gerçekleştirmesinin gerekli koşulu olduğunu vurguladı.

Bu noktada insana verilen değerlilik anlayışının önemine dikkat çeken Doç. Dr. Aydın, antropoloğun kavramları sınamak yerine anlamaya çalışmasının gerekliliğine dikkat çekti. Antropoloğun alanının tarihin dışında olmasını vurgulayan Aydın antropoloğun değişen dünyada insana ilişkin değerlilik anlayışının bir kez daha sorgulanması gerektiğine işaret etti.

"Nasıl bir dünyada yaşıyoruz? Nasıl bir dünyada yaşamak istersiniz? Bu mümkün müdür?" sorularıyla sözlerine başlayan Dr. Günay, dinleyicileri de etkin kılma yoluyla canlı bir tartışma ortamı yarattı. Bu sorulara verilen cevaplar tek bir ortak paydada birleşiyordu: İnsan kendine ait olmadığını düşündüğü

bir dünyada/ortamda yaşıyordu. Peki dünya insana ait değilse kime aitti? Günay'ın belirlediği yanıtlar oldukça dikkat çekiciydi: Dünya devletlere aittir: Bir savaş alanı. Dünya şirketlere aittir: Bir pazar alanı. Dünya insanlara ve diğer canlılara aittir: Bir yaşam alanı. Dünyaya ilişkin her sorunun aslında insana ait olduğunu vurgulayan Günay'a göre insan-dünya ilişkisi tarihsel bir yaklaşımla ve ereksellikle değerlendirilmelidir.

Bu noktada yine sistematik olarak düşünersek insan bilimleri ve felsefenin hangi yöntemleri geliştirdiğine bakmak gerekiyor. Nitekim dördüncü oturumun başlığı da "İnsan Bilimleri ve Felsefede Yeni Araştırma Yöntemleri"ydi. Prof. Dr. Betül Çotuksöken (Maltepe Ünv., Felsefe Bölümü Başkanı), Doç. Dr. Serdar Atav (Binghamton Ünv.) ve Yrd. Doç. Dr. Işık Gürşimşek (Dokuz Eylül Ünv., Buca Eğitim Fakültesi) bu oturumda insan bilimleri ve felsefenin yöntem açısından yeni konumlanışı, yapılan araştırmalardaki etik sorunlar ve eğitimin yeni yüzü konularında içeriği yoğun bildiriler sundular.

Prof. Dr. Çotuksöken, düşünme ve bilgi biçimi olarak felsefeye yönelerek, felsefenin hem çözümleme, tutarlılık arayışı ve farklı usavurma bağlamında gerçekleştiğine, hem de söylemsel olduğuna işaret etti. Bir biçim, bir form, bir kap olarak felsefenin yaratıcısına, üreticisine göre farklılaştığını belirtti. Felsefenin yöneldiği alan olarak insan ve toplumbilimlerinin önemine değinen Çotuksöken, bu alanların aynı zamanda felsefenin bir bilgi olarak kendini kurarken yararlandığı alanlar olduğunu belirtti. Bilgi bağlamlarında çağımızda yaşanan karmaşayı felsefenin gidereceğine işaret eden Çotuksöken, felsefenin kültür kavramına yönelişinin, tek tek kültürel oluşumlara ilişkin tutumunun, özellikle insan bilimleri ile olan ilişkilerinin, karşılıklı bağlılık kavrayışı içinde ele alınmasının gerekliliğine dikkat çekti.

Hızla değişen dünyada, kuşkusuz teknolojik değişimlerin de insanın anlam dünyasını değiştirdiğine tanık olmaktayız. Sanal enformasyonun hızla yaygınlaşması, insanlararası ilişkilerin de bu ortamda mümkün olabildiğini artırmış ve ne yazık ki çağımız bilgi değil

enformasyon çağı haline gelmiştir. Bilimsel araştırmalarda kullanılan teknikler değişmiş, insanlık her geçen gün etik sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Bu konuyla ilgili Doç. Dr. Atav'ın sunduğu bildiri çok ilginçti. Sağlık araştırmalarında denek haklarının etik temelleri üzerine ilkesel yaklaşımlar sunan Atav, ABD'de denek haklarıyla ilgili yeni yasal düzenlemelerin ana niteliklerine somut örneklerle dikkat çekti.

Kuşkusuz yasalar etiğe ne denli uygun olursa olsun, bir toplumdaki eğitim düzeyi ve eğitimin niteliği, söz konusu yasaların uygulanırılığını doğrudan etkilemektedir. Bu konuya dikkat çeken, Yrd. Doç. Dr. Gürşimşek yeni binyılın eşiğinde eğitimin değişen yönünün her ülkenin kültürel, sosyal ve politik yapısının etkisinde olduğuna dikkat çekti.

Beşinci oturumun başlığı, "Yerelleşme ve Küreselleşmenin İnsan Dünyasına Etkileri"ydi. Prof. Dr. Nursel Telman (İstanbul Ünv. Psikoloji Bölümü Başkanı) Doç. Dr. Kurtuluş Dinçer (Hacettepe Ünv. Felsefe Bölümü) ve Dr. Aytuğ Kolankaya'nın (Yeditepe Ünv. Antropoloji Bölümü) konuştukları bu oturumda yine farklı disiplinlerin düşünsel birikimi bir araya geldi.

Prof. Dr. Telman, küreselleşmeye karşı insanın içinde bulunduğu dünyayı kavraması; dünyaya yön veren insanın kitleleri etkileyebilecek bütünsel bir yaklaşım içinde hareket etmesi, küreselleşmenin sınırlarını zorlayan yerel normların geleceğin normlarıyla bağdaştırılması gereğine dikkat çekti.

Doç. Dr. Dinçer, sözlerine "sosyal bilim ne içindir" sorusuyla başladı ve tarihsel bir açılımla bu soruya yanıt verdi. Dünyada kurulan tüm ilişkilerin yata bir zeminde gerçekleştiğine dikkat çekti. "Olay"ın adeta ortadan kaldırılmak istendiğine dikkat çeken Dinçer, yaşananların somutluğundan yola çıkarak, her an içinde olduğumuz çarpıklıkları, aksaklıkları zengin felsefi birikimlerle gözler önüne serdi ve günümüzün güç odaklarının, sosyal bilimlerin elde ettikleri sonuçlardan yararlanarak, öndeyide bulunduklarını ve bu yolla egemenlik alanlarını sürekli olarak genişlettiklerini belirtti.

Küreselleşmenin ne anlam ifade ettiğini antropolojik bir açılımla sunan Dr.

Kolankaya, özellikle finans sektörünün en hızlı biçimde büyüyen sektör olduğunu dile getirdi. Küreselleşmenin en önemli etkeninin ekonomik etken olduğunu düşünürsek bu tespit oldukça anlamlıdır.

Altıncı oturumun başlığı ise, "21. Yüzyılda Nasıl Bir İnsan, Nasıl Bir Dünya: Öngörüler"di. Bu oturumda Prof. Dr. Kurban Özügür (İstanbul Ünv.-den emekli), Prof. Dr. Ali Rıza Balaman (Dokuz Eylül Ünv., Güzel Sanatlar Fakültesi) ve Yrd. Doç. Dr. Tüten Anğ (Maltepe Ünv. Sosyal Bilimler Enst.) konuşmacı olarak yer aldılar.

Prof. Dr. Özügür Türkiye'nin yaşadığı insan sorunlarının geçmişten gelen sosyal antropolojik kökenleri üzerinde durdu. Ekonomik ve sosyal sorunların medyada sıklıkla tartışıldığını; ancak bu iki kavramın temel bilimsel boyutlarıyla ele alınmadığını dile getirdi.

Prof. Dr. Balaman, "Değişen Dünya ve Biz" başlıklı bildirisinde küreselleşmenin dünyanın giderek küçülmesine neden olduğunu belirterek, önemli olanın, küreselleşmeden yana olup olmamanın ötesinde, bu yeni değişim durumunda nerede durduğumuzu çok iyi bir biçimde anlamamız olduğuna işaret etti. Bu konuda yerelliklere vurgu yapan Balaman, uluslararası ilişkilerde, ulusal çıkarlarını koruyacak güce sahip kişilikli kültürlerin dünya toplumunun belirleyicisi olabileceklerine de dikkat çekti.

Konumuz "nasıl bir insan, nasıl bir dünya" sorusu olunca elbette önce insanın durumunu sorgulamak gerekiyor. "Nasıl bir insan" sorusuna yanıt arayan Yrd. Doç. Dr. Anğ yoğun, felsefi içerikli belirlemelerde bulundu. Ona göre, insan her şeyden önce özerk bir varlık olmalı ve kendi kararlarını kendisi verebilecek olgunluğa erişmeliydi. Konuşmacı, insanların araç kılınmadığı, amaç olarak görüldüğü bir dünyanın ancak içinde yaşanabilecek bir dünya olacağını ileri sürdü.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, insanın kendisini kavrayışında, kendisiyle ilgili bilgisinde, çok çeşitli sorunlar olduğu, insanın kendisini bilme konusu yaparken başkalarına da gereksindiği, bu sempozyumda üzerinde en çok durulan konulardan biriydi.

Yasemin Çelik

Soldan sağa

- 1) Tahririye adlı yapıtında nota; Ted-kik-ü Tahkik adlı çalışmasında ise musikinin kuramsal sorunları üzerine ayrıntılı bilgi vermiş, 1765-1821 yılları arasında yaşamış musiki bilgini ve bestecimiz.
- 2) Eski Mısır'da Güneş Tanrısı.- Kabuklu pirinç.- Eskiden Müslüman olmayan tebaadan alınan vergi.
- 3) "Kişiye her işi ... görünür/ Kuzguna yavrusu anka görünür" (Şinasi).- Bir işten istenen sonucu almak için tutulan yolların ve kullanılan yöntemlerin tümü.- Deniz filinin dişlerinden yapılan bir tür değerli tespih.
- 4) Şaşma belirten ünlem.- Giz.- Mutedil.
- 5) Sevgide aldatma.- "... Pound" (Cummings tarafından çağdaş şiirin Einstein'ı olarak selamlanan, 1885-1972 yılları arasında yaşamış Amerikalı yazar).- Gözleri görmeyen.
- 6) Kısa ve özlü, veciz.- Daha çok yüzde olan ufak apsecikler.- Lavrensiyum'un simgesi.
- 7) İlave.- Bir şeyi geniş yığınlarla tanıma çabası.- Hayvan ağılı.
- 8) Miktar, nicelik.- Erbiyum'un simgesi.- Halk dilinde "vergileendirme, salma salma".
- 9) Eli sıkı, cimri.- "... vermemek" (Hiç göz açtırmamak).- Asya'da bir başkent.-
- 10) "... sanırdık ne zaman dalsak ela gözlerine" (Faruk Nafiz Çamlıbel).- Evren.- Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın bir betiği.
- 11) Arap erkek giyiminde, kefiyenin kaymaması için başa geçirilen ayarlı çember.- Etkin.- "Trenin ... saatiydi" (Heinrich Böll'ün bir romanı).
- 12) Sinemamızın "Cilalı İbo"sü.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1														
2														
3														
4														
5														
6														
7														
8														
9														
10														
11														
12														

Yukarıdan aşağıya

- 1) MÖ 12. yüzyıldan başlayarak Suriye ve Mezopotamya'yı altüst eden, daha sonra burada krallıklar kuran, Sami dili konuşan halk.- Yersiz ve zamansız söylenen söz ya da yapılan davranış.
- 2) "Ela gözlü dilberlerin lezzeti/ Şeker midir, şerbet midir, ... mıdır/ Ne dö-külmüş ak gerdanın üstüne/ Kâkül müdür, zülûf müdür, tel midir" (Kati-bi).- Geçtiğimiz ay Mardek adlı küçük teknesiyle tek kişilik dünya turuna çıkan Atlas dergisi fotoğrafçısı.
- 3) Merdiven basamağı.- Squatine cin-sinden bir köpekbalığı.
- 4) Bir sayı.- Bir tür spor ceket.- Lit-yum'un simgesi.
- 5) Eski dilde "dayak atma, dayak".- Hadım etmek.
- 6) Kan yapıcı sistemdeki miyeloblast gi-bi genç hücrelere verilen ad.- Zahit.
- 7) Büyük yaba.- Güreşte bir oyun.- Sanı.
- 8) Gevenden elde edilen bir zamk.- Bir şeyi anımsamaya çalışmak.
- 9) "Şu dünyanın ... imiş kapısı/ Geldi geçti ak günümün hepsi" (Karaca-oğlan). - Fiyatını arttırma.- Bir halatı

koyvermek için verilen buyruk.

- 10) "... tarakta bezi olmak" (Çok de-ği-sik işlerle uğraşmak).- Albert Ca-mus'un bir betiği.
- 11) Gri renkli, katı, havada çabuk oksit-lenen, parlak bir alevle yanan, az bulunur bir element.- Tantal'ın sim-gesi.
- 12) Platon'a göre, yanlış olmadığı hal-de, kanıtlanması olanaksız karma karışık bilgiler.- Yunan söylencesin-de Şafak Tanrıçası.- Çatlak, yarık.
- 13) Uzaklaşma.- Kazıma, aşındırma.
- 14) Müzikte bas notalarının üstüne akortlarını gösteren numaralar koy-mak.
- 15) 2002 Kasım ayında, ABD'de For-mula Renault yarışlarında 3. olan; ancak bir Türk'ün kürsüye çıkacağı-nı tahmin etmediği için bayrağımızı ve İstiklal Marşımızı getirmeyen ABD'li federasyon yetkililerine rest çekerek, diğer bayrakların göndere çekilmesini ve ulusal marşların okunmasını engelleyen F1 yarışçı-mız.- Anadolu halklarının en eski Anatanrıçası.

GEÇEN SAYININ YANITI

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	A	B	D	A	L	M	U	S	A	F	E	T	İ	S
2	J	E	A	N	A	S	U	R	E	L	Ö	V	E	
3	İ	L	İ	A	R	S	A	L	A	B	R	O	S	
4	V	U	R	U	N	K	A	H	P	E	Y	E	A	T
5	İ	C	E	M	S	K	İ	M	I	E	N			
6	K	İ	U	R	İ	L	S	N	A	K	D	İ		
7	A	S	A	R	Z	E	K	A	V	E	T	R	N	
8	T	A	S	I	M	L	A	M	A	A	F	İ	S	
9	Y	A	R	A	R	İ	T	A	O	M	C	A		
10	İ	N	A	M	K	M	T	İ	T	A	N	A		
11	N	U	A	K	A	A	Y	N	A	B	İ	T		
12	E	L	K	A	R	A	C	A	O	Ğ	L	A	N	

Haziran sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Sema Özgen** (Antalya), **Özgür Dünya Sarısoy** (Antalya), **Kerim Tezel** (İstanbul) bizden kitap kazandı. Temmuz bulmacasını doğru yanıtlayan okurlarımız arasında ku-rayla belirleyeceğimiz 3 okurumuz, Hilmi Ziya Ülken'in Ül-ken Yayınları'ndan yayımlanan *Türkiye'de Çağdaş Düşün-ce Tarihi* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlen-dirmeye girebilmesi için, en geç 20 Temmuz tarihine kadar posta, faks ve e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...

